

การจัดมัธยมศึกษาในช่วงแรกของสมัยประชาธิปไตย

(พ.ศ. ๒๔๗๕ - ๒๔๘๕)

การจัดมัธยมศึกษาในช่วงแรกของสมัยประชาธิปไตยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๕ นั้น อยู่ในระยะเวลาตั้งแต่เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองประเทศจากแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นแบบประชาธิปไตย มาจนถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง มีสาระเกี่ยวกับนโยบาย วิชาการของหลักสูตร การจัดองค์การ การเงิน และบทวิเคราะห์ว่าการจัดเหล่านั้นสอดคล้องซึ่งกันและกันหรือไม่ สามารถให้ผลบรรลุตามนโยบายหรือไม่ และเหมาะสมกับสภาพปัญหาของประเทศเพียงใด ดังต่อไปนี้

๓.๑ นโยบายการจัดมัธยมศึกษาซึ่งเน้นความเป็นพลเมืองดีตามระบอบประชาธิปไตย และมุ่งความเป็นคนดีตามอุดมคติของสังคมไทย

แนวนโยบายในงานบริหารการศึกษาของไทยระดับชาตินั้น ก่อน พ.ศ. ๒๔๗๕ มิได้กำหนดไว้เป็นเรื่องเฉพาะชัดเจน แต่สามารถศึกษาได้จากวิธีปฏิบัติ พระบรมราชโองการ และความเห็นของบุคคล แต่หลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ มีความสำคัญมากขึ้นตามลำดับ ได้มีการกำหนดแนวนโยบายการศึกษาของรัฐไว้ในรัฐธรรมนูญ คำแถลงนโยบายของรัฐบาล ซึ่งเป็นนโยบายซึ่งแถลงไว้กว้าง ๆ และมีกำหนดไว้ในแผนการศึกษาชาติเป็นกรอบให้เห็นทิศทางและลักษณะระบบที่ใช้ปฏิบัติซึ่งมีรายละเอียดเนื้อหาสำคัญคือ

๓.๑.๑ นโยบายมัธยมศึกษาตามแผนการศึกษาของชาติ

ในช่วงแรกของสมัยที่มีการปกครองระบบประชาธิปไตยนี้มีแผนการศึกษาเกิดขึ้นเป็นหลักในการจัดการศึกษาทุกระดับ ๒ ฉบับ คือแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. ๒๔๗๕ และแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. ๒๔๗๙ แผน พ.ศ. ๒๔๗๕ กำหนดความมุ่งหมายไว้เป็นส่วน ๒ ส่วน คือ "ให้พลเมืองทุกคน ไม่เลือกเพศ ชาติ ศาสนา ได้รับการศึกษาพอเหมาะแก่สภาพของตน ๆ คือ "พอสมควรแก่ภูมิปัญญาและทุนทรัพย์" และ "เพื่อการอาชีพของตน กุลบุตรกุลธิดาควรได้รับการศึกษาทั้งสามัญและวิสามัญศึกษาทั้งสองฝ่าย ซึ่งกำหนดไว้เป็นขั้น ๆ ตามภูมิปัญญาและทุนทรัพย์" ทั้งหมดเพื่อแสดงว่าจัดให้พลเมืองทุกคนตามความสามารถ สอดคล้องกับหลักประชาธิปไตยที่เพิ่งเริ่มต้น

นอกจากหัวข้อความมุ่งหมายแล้วเราจะดูทิศทางนโยบายของการจัดการศึกษาในแผนการศึกษาของชาติได้จากส่วนที่กล่าวถึงระดับการศึกษาและองค์แห่งการศึกษาก่อนมัธยมศึกษา นักเรียนจะผ่านระดับมูลศึกษาและประถมศึกษา ประถมศึกษามี ๔ ชั้น คือ ป.๑ - ๔ ซึ่งทุกคนต้องเรียน และประถมวิสามัญคือ ป.๕ - ๖ ให้ผู้จบ ป.๔ ที่ไม่ต่อมัธยมต้องเข้าเรียน มัธยมศึกษา มี ๔ ชั้น แบ่งเป็นมัธยมต้น คือ ม.๑ - ๔ และมัธยมปลาย คือ ม.๕ - ๘ ซึ่งแบ่งเป็น ๔ แผนก มีอักษรศาสตร์ วิทยาศาสตร์ กสิกรรม - พณิชยการ - อุตสาหกรรม และแผนกวิชาช่างฝีมือ สองแผนกแรกมีเงื่อนไขต้องเรียนต่ออุดมศึกษาจนจบ แผนกที่ ๓ และ ๔ ถือเป็นวิสามัญศึกษา จะออกประกอบอาชีพหรือศึกษาเพิ่มเติมในระดับอุดมศึกษาก็ได้ จึงเป็นการเตือนว่าถ้าไม่คิดจะเรียนนานต่อไปอีก ๗ ปี ก็ควรเลือกเรียนมัธยมวิสามัญศึกษาหรือมัธยมปลายแผนก ๓ หรือ ๔ ซึ่งไม่กำหนดจำนวนปีเรียนที่แน่นอน สำหรับอุดมศึกษาถือเป็นวิสามัญศึกษาอยู่ กำหนดปีเรียนมีจำนวนมากน้อยผิดกันไปตามประเภทวิชา ส่วนในเรื่ององค์แห่งการศึกษา ทั้งแผนฉบับ พ.ศ.๒๔๗๕ และ ฉบับ พ.ศ. ๒๔๗๘ กล่าวถึงส่วนประกอบหรือองค์แห่งการศึกษาไว้แบบเดียวกัน คือประกอบด้วย พุทธิศึกษาซึ่งให้มีปัญญาความรู้ จริยศึกษาให้มีศีลธรรมอันดีงาม พลศึกษาให้มีร่างกายสมบูรณ์ ดังนั้นนอกจากความมุ่งหมายเกี่ยวกับระดับการศึกษาที่บุคคลพึงได้รับแล้ว ด้วยองค์ประกอบเหล่านี้แผนการศึกษาของชาติจึงมุ่งให้คนเป็นพลเมืองดี ซึ่งหมายถึงบุคคลที่เป็นประโยชน์ในทางอาชีพแก่บ้านเมือง (คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ เม.ย. - พ.ค.๒๕๒๐ : ๓๑ - ๔๔)

แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. ๒๔๗๘ มีความมุ่งหมายทั่วไปและจัดองค์แห่งการศึกษา คล้ายคลึงกับแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.๒๔๗๕ แต่เปลี่ยนไปที่การจัดประเภท และระดับการศึกษา แบ่งประเภทการจัดออกเป็นสามัญศึกษากับอาชีวศึกษา เป็นการเริ่มนำคำ "อาชีวศึกษา" เข้ามาใช้เป็นครั้งแรกซึ่งต่อจากนั้นก็ใช้คำนี้เรื่อยมา ต่างจากสมัยก่อนที่อยู่รวมในคำ "วิสามัญศึกษา" จัดอาชีวศึกษาเข้าไว้ในแผนเพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนจบการศึกษาสามัญในแต่ละประโยคได้เรียนวิชาชีพเพิ่มเป็นตอน ๆ จบในตัว แผนนี้แบ่งระดับการศึกษาออกเป็น ๔ ระดับ คือมูลศึกษา ประถมศึกษา (๔ ปี) มัธยมศึกษา (๖ ปี) เตรียมอุดมศึกษา (๒ ปี) และอุดมศึกษา ระดับ-มูลศึกษาและอุดมศึกษาไม่กำหนดชั้นเรียน (จำนวนปี) สำหรับประถมศึกษาที่เคยบังคับผู้จบหลักสูตรให้ต้องเรียนต่อประถม ๕ - ๖ อีก ๒ ปี หรือต่อมัธยมอีกอย่างน้อย ๒ ปีนั้น เป็นอันไม่บังคับในแผนฉบับนี้

โดยสรุป แผนการศึกษาทั้ง ๒ ฉบับระบุความมุ่งหมายไว้ค่อนข้างชัดเจน มีหัวข้อความมุ่งหมายไว้ในแผน กำหนดให้พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษา ให้เป็นคนดีมีอาชีพหรือความสามารถที่จะประกอบอาชีพ แต่การที่จะได้ศึกษาเล่าเรียนทัดเทียมกันทุกระดับชั้นทุกคนย่อมเป็นไปได้ ย่อมขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและความสามารถของแต่ละบุคคลอันเป็นอัตรภาพ คือ พอสสมควรแก่ภูมิปัญญาและทุนทรัพย์ ข้อที่น่าสังเกตก็คือประเด็นที่มีการตัด ๒ ปีสุดท้ายของการศึกษาชั้นมัธยมทำให้ชั้นมัธยมที่เคยมี ม. ๑ ถึง ๘ เหลือเพียง ม. ๑ ถึง ม. ๖ เพราะการศึกษาใน ๒ ปีนั้นกลายเป็นระดับเตรียมอุดมศึกษาซึ่งไม่อยู่ในความดูแลจัดการของกระทรวงศึกษาธิการอีกต่อไป และในเรื่องนี้นั้น ม.ล.ปิ่น มาลากุล ได้ให้ความเห็นถึงเหตุผลอันเป็นนโยบายว่า

...แต่ก่อนสามัญศึกษามีระยะยาวกว่านี้ ๒ ปี และชั้นเตรียมอุดมศึกษาได้เกิดขึ้นมาแทนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๗ - ๘ แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. ๒๔๗๕ มิได้แสดงแจ่มแจ้งว่าเหตุใดจึงยุบชั้นมัธยมปีที่ ๗ - ๘ และตั้งชั้นเตรียมอุดมศึกษาขึ้นมาแทน แต่ที่จริงนั้นเป็นโครงการที่มุ่งประโยชน์ทางด้านอาชีวศึกษาเพราะในขณะนั้นจำนวนนักเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๘ สูงมาก และมหาวิทยาลัยสามารถรับเข้าศึกษาต่อได้เป็นจำนวนจำกัด นักเรียนที่เหลืออยู่จะหันไปเข้าโรงเรียนอาชีวศึกษาก็อายุมากเสียแล้ว กระทรวงธรรมการเห็นว่าให้ชั้นสามัญศึกษาจบเพียงแต่มัธยมปีที่ ๖ นักเรียนที่เข้าชั้นเตรียมอุดมไม่ได้จะหันไปด้านอาชีวศึกษาได้ง่ายเข้า

การศึกษาตามระเบียบการศึกษาใหม่นี้จึงมีลักษณะเหมือนปีโอกาสให้นักเรียนมัธยมทางสายสามัญศึกษาที่จะเรียนต่อในชั้นสูงขึ้นไปแคลงเหมือนกับเป็นรูปขวด คือเดินทางจากลำตัวขวดมาถึงคอขวด และการศึกษาชั้นเตรียมอุดมก็เปรียบได้กับคอขวดนี้เอง โดยหวังว่าจะเป็นการจัดให้นักเรียนส่วนหนึ่งเข้าไปสู่ทางแคบ ๆ ดังกล่าวและอีกส่วนหนึ่งซึ่งมีปริมาณมากกว่าจะไปสู่แนวอาชีพต่าง ๆ (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สบ.๕. ๒/๒)

๓.๑.๒ นโยบายเกี่ยวกับมัธยมศึกษาในรัฐธรรมนูญ

ปกติรัฐธรรมนูญได้กล่าวถึงนโยบายการจัดการศึกษาแยกเป็นระดับหรือประเภทเช่น ประถมศึกษาหรือมัธยมศึกษาและอื่น ๆ อย่างชัดเจน แต่กำหนดไว้กว้าง ๆ คลุมการศึกษาแบบรวม เป็นข้อความเปลี่ยนไปตามยุคสมัยต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่เมื่อเปลี่ยนแปลงสู่ระบอบประชาธิปไตย คณะราษฎรยึดหลัก ๖ ประการบริหารประเทศ ซึ่งประการที่ ๖ ระบุว่า "จะต้องให้การศึกษาเต็มที่แก่ราษฎร" ต่อมาเมื่อรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๗๕ ประกาศใช้เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ ก็ไม่กำหนดนโยบายมัธยมศึกษาชัดเจนอีกเช่นกัน เพียงแต่กล่าวถึงสิทธิหน้าที่ของประชาชน เสรีภาพด้านต่าง ๆ ดังมาตรา ๑๔ ความว่า

"ภายใต้บังคับแห่งกฎหมายบุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในร่างกาย เคหสถาน ทรัพย์สิน การพูด การเขียน การโฆษณา การศึกษาอบรม..." รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๔๘๕ ก็เช่นเดียวกัน กล่าวแต่เพียงว่าบุคคลมีเสรีภาพด้านต่าง ๆ รวมทั้งการศึกษาอบรม (คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ๒๕๒๔ : ๑๔ - ๑๖)

จึงสรุปได้ว่ากฎหมายรัฐธรรมนูญไทยในสมัยประชาธิปไตยช่วงแรกนี้มุ่งไปที่สิทธิเสรีภาพของราษฎรในอันที่จะได้รับการศึกษา ซึ่งมีมัธยมศึกษาเป็นส่วนหนึ่ง โดยระบุว่ารัฐจะต้องจัดให้แก่ประชาชนภายใต้บทบังคับของกฎหมาย

๓.๑.๓ นโยบายเกี่ยวกับมัธยมศึกษาของรัฐบาล

ในช่วง พ.ศ. ๒๔๗๕ - ๒๔๘๕ มีรัฐบาลบริหารประเทศผลัดเปลี่ยนกัน หลายชุด มีการกำหนดนโยบายเปลี่ยนแปลงโดยลำดับ คือ

รัฐบาลชุดที่ ๑ (๒๘ มิ.ย. - ๑๐ ธ.ค. ๒๔๗๕) มหาอำมาตย์โทพระยามโนปกรณ์นิติธาดา เป็นประธานคณะกรรมการราษฎร นโยบายเป็นไปตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งมีใจความสำคัญคือ "การศึกษาชั้นประถมมี ๔ ปี เป็นภาคบังคับ รัฐบาลต้องจัดการให้โดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน มัธยมตอนต้นมี ๔ ปี มัธยมตอนปลายมี ๔ ปี ..."

(คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ๒๕๒๔ : ๓๑)

รัฐบาลชุดที่ ๒ (๑๐ ธ.ค. ๒๔๗๕ - เม.ย. ๒๔๗๖) พระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรี เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการ ได้กำหนดนโยบายแยกรายกระทรวง นโยบายกระทรวงธรรมการมี ๖ ข้อ ข้อ ๔ ระบุถึงการจัดมัธยมศึกษาว่า "...โรงเรียนมัธยมบริบูรณ์สำหรับสอนนักเรียนป้อนมหาวิทยาลัยก็จะจัดให้มีในหัวเมืองด้วย เพื่อเด็กมีเขาวผู้เกิดในท้องถิ่นต่าง ๆ ... ฯลฯ" และข้อความที่คลุมมัธยมศึกษาด้วยคือข้อ ๓ ซึ่งเน้นจัดวิสามัญศึกษาทุกระดับ ตั้งแต่ประถมศึกษาขึ้นไป กับข้อ ๕ ซึ่งเน้นจัดอุปกรณ์ให้แพร่หลายและเพียงพอความต้องการ

รัฐบาลชุดที่ ๓ (๑ เม.ย. - ๒ มิ.ย. ๒๔๗๖) นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการเป็นบุคคลเดียวกับรัฐบาลชุดที่ ๒ ไม่มีการแถลงนโยบายต่อสภา ผู้แทนราษฎร เพราะจัดตั้งรัฐบาลเป็นการด่วน และอยู่ไม่นานก็ถูกปฏิวัติ

รัฐบาลชุดที่ ๔ (๒๑ มิ.ย. - ๑๖ ธ.ค.๒๔๗๖) พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรี แต่รัฐมนตรีกระทรวงธรรมการยังคงเดิม ไม่มีข้อความด้านมัธยมศึกษาอย่างชัดเจนในคำแถลงนโยบายของรัฐบาล

รัฐบาลชุดที่ ๕ (๑๖ ธ.ค.๒๔๗๖ - ๑๓ ก.ย.๒๔๗๗) พระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการ กำหนดนโยบายซึ่งคลุมมัธยมศึกษาด้วยว่า "...มีแผนการศึกษาและมโนนโยบายวางไว้เป็นบรรทัดฐานดีแล้ว รัฐบาลนี้จะได้หาวิธีทางที่ดีซึ่งจะนำไปให้ถึงจุดที่หมาย ให้พลเมืองรู้จักระบอบการปกครองตามแบบประชาธิปไตย...ฯลฯ" เน้นการศึกษาทั้งกาย จรรยา และใจ รวมกันไปให้เป็นพลเมืองดี เน้นการศึกษาทางอาชีพ การใช้พลศึกษาสร้างวินัย การปรับปรุงหลักสูตร ตำรา และฐานะคุณสมบัตินครุ เป็นต้น

รัฐบาลชุดที่ ๖ (๒๒ ก.ย.๒๔๗๗ - ๙ ส.ค.๒๔๘๐) นายกรัฐมนตรีคงเดิมและพระสวาสาน์ประพันธ์ เป็นรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการ เน้นว่า "...ให้ได้รับการอบรมในระบอบการปกครองตามแบบรัฐธรรมนูญ...ฝึกฝนให้รอบรู้ มีปัญญาความคิดรู้จักค้นคว้าหาเหตุผลโดยตนเองได้ มีจรรยา ประกอบด้วยกำลังกายและกำลังใจเป็นอันดี กับทั้งไม่ให้ละทิ้งเสียซึ่งจริยศึกษาแห่งชาติ ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีของไทย...ฯลฯ" ระบุว่า "...จะจัดการแก้ไขปรับปรุงงานประถมและมัธยมศึกษาให้มีระดับที่ดี...ฯลฯ" และอื่น ๆ คล้ายรัฐบาลชุดที่ ๕

รัฐบาลชุดที่ ๗ (๙ ส.ค. - ๒๑ ธ.ค.๒๔๘๐) นายกรัฐมนตรีคงเดิม และนาวาเอกหลวงลินธุสงครามชัย เป็นรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการ แถลงว่าจะดำเนินตามนโยบายคณะรัฐมนตรีชุดที่ ๖

รัฐบาลชุดที่ ๘ (๒๑ ธ.ค.๒๔๘๐ - ๑๖ ธ.ค.๒๔๘๑) นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการคงเดิม แถลงนโยบายเกี่ยวกับสามัญศึกษาโดยระบุถึงสามัญศึกษาว่า "...ในภาคนอกบังคับก็จักได้จัดให้มีการศึกษาถึงมัธยมบริบูรณ์ทั่วทุกจังหวัด...ฯลฯ" และกล่าวถึงการขยายประถมศึกษา บำรุงอุปการณโรงเรียนและฐานะครู การใช้ชีวิตศึกษา พลศึกษา ศิลปกรรม และศาสนาส่งเสริมการจัดการศึกษาให้บรรลุผล

รัฐบาลชุดที่ ๙ (๑๖ ธ.ค.๒๔๘๑ - ๖ มิ.ค.๒๔๘๔) พันเอกหลวงพิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี นาวาเอกหลวงลินธุสงครามชัย เป็นรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการ แถลงนโยบายคล้ายคลึงกับรัฐบาลชุดที่ ๘

รัฐบาลชุดที่ ๑๐ (๗ มี.ค.๒๔๘๕ - ๑ ส.ค.๒๔๘๗) จอมพลแปลก พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี พันเอกประยูร ภมรมนตรีเป็นรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ อยู่ในภาวะสงคราม นโยบายส่วนใหญ่เน้นด้านทหาร อย่างไรก็ตาม ภายใต้อิทธิพลของสงคราม นโยบายส่วนใหญ่เน้นด้านทหาร อย่างไรก็ตาม ภายใต้อิทธิพลของสงคราม นโยบายส่วนใหญ่เน้นด้านทหาร อย่างไรก็ตาม ภายใต้อิทธิพลของสงคราม

อย่างไรก็ดีในการจัดสามัญศึกษาระบุว่า "...ส่วนภาคนอกบังคับจะจัดให้มีการศึกษาในโรงเรียนสตรีถึงขั้นมัธยมบริบูรณ์ทั่วทุกจังหวัด เช่นที่ในจัดแก่โรงเรียนชายโดยครบถ้วนแล้ว"

รัฐบาลชุดที่ ๑๑ (๑ ส.ค.๒๔๘๗ - ๓๑ ส.ค.๒๔๘๘) พันตรีควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี นายทวี บุญยเกษตร เป็นรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ แถลงว่ายึดหลัก ๖ ประการของคณะราษฎร และแถลงเหตุผลการเสนอร่างพระราชบัญญัติครูต่อสภาใน พ.ศ.๒๔๘๗ ว่า "เพื่อเป็นการส่งเสริมฐานะของครูให้อยู่ในระดับที่มั่นคงพอสมควรจึงได้หาทางสนับสนุนและส่งเสริมโดยจัดตั้งคุรุสภาเพื่อให้อาชีพครูเป็นปึกแผ่นมั่นคงขึ้น"

รัฐบาลชุดที่ ๑๒ (๓๑ ส.ค. - ๑๗ ก.ย.๒๔๘๘) นายทวี บุญยเกษตร เป็นนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ ไม่กล่าวถึงนโยบายด้านการศึกษาประเทศกำลังอยู่ในภาวะสงครามโลก

รัฐบาลชุดที่ ๑๓ (๑๗ ก.ย.๒๔๘๘ - ๓๑ ม.ค.๒๔๘๙) ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี พระธีรณสารวิศวรรรมเป็นรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ เน้นการดำเนินงานทุกด้านเพื่อปรับปรุงภาวะอันเป็นผลจากสงคราม เพ่งเล็งศีลธรรมอนามัยและมุ่งหมายให้ได้ผล เมืองดีเหมาะสมกับชาติที่รักสงบ

รัฐบาลชุดที่ ๑๔ (๓๑ ม.ค. - ๒๔ มี.ค.๒๔๘๙) พันตรีควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี พระธีรณสารวิศวรรรมเป็นรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ ทำงานในระยะที่บ้านเมืองยังไม่ปกติเช่นกัน พูดถึงการศึกษาในคำแถลงนโยบายแต่เพียงสั้น ๆ คลุมกว้าง ๆ คือ "ส่งเสริมการศึกษา"

รัฐบาลชุดที่ ๑๕ (๒๔ มี.ค. - ๑ มิ.ย.๒๔๘๙) นายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรี และนายเดือน บุนนาค เป็นรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ เน้นเรื่องสถานที่เรียนตำราเรียน ให้เอกชนเข้าร่วมมือ

รัฐบาลชุดที่ ๑๖ (๘ - ๙ มิ.ย. ๒๔๘๔) นายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรี เข้าบริหารประเทศโดยยังมีได้แต่งตั้งคณะรัฐมนตรีที่พอดีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จสวรรคต นายกรัฐมนตรีได้กราบบังคมทูลขอลาออกจากตำแหน่ง

รัฐบาลชุดที่ ๑๗ (๑๑ มิ.ย. - ๒๓ ส.ค. ๒๔๘๔) นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรี กระทรวงศึกษาธิการเป็นบุคคลเดียวกันกับรัฐบาลชุดที่ ๑๕ ได้แถลงเรื่องการศึกษาว่า แบ่งแนว เป็นสามัญศึกษากับอาชีวศึกษา ปรับปรุงหลักสูตรตำราเรียนให้เหมาะสมกับความต้องการของประเทศ และท้องที่ ให้รู้จักค้นคว้าหาเหตุผล มีศีลธรรม มีความรู้ที่จะประกอบอาชีพ เน้นเกษตรกรรม และพาณิชย์กรรม และเป็นครั้งแรกที่กล่าวถึงครูว่าการศึกษาจะดีต้องมีครูดี ภาระกิจอันยิ่งใหญ่ ของกระทรวงศึกษาธิการจึงเกี่ยวกับการศึกษาวิชาครู การบำรุงฐานะของครูให้เป็นที่เคารพ นิบัติแก่บรรดาศิษย์ (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สบ.๕.๒/๑ ๒๔๗๗ - ๒๔๘๔ และคณะกรรมการ การศึกษาแห่งชาติ ๒๔๒๔ : ๓๑ - ๔๒)

สรุปได้ว่ารัฐบาลชุดต่าง ๆ ในสมัยเริ่มระบอบประชาธิปไตยต่างมีนโยบายให้เป็น ไปตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. ๒๔๗๕ และ พ.ศ. ๒๔๗๘ เน้นการขยายโรงเรียนมัธยมให้ทั่วถึง บางครั้งก็เน้นพลศึกษา อาชีพ จริยธรรม ความรู้ความคิด เรื่องระบอบประชาธิปไตย เรื่อง อุปกรณ์การเรียน เรื่องครู มีการเปลี่ยนรัฐบาลบ่อย อายุการทำงานของรัฐบาลหนึ่ง ๆ จึงไม่ ค่อยยาวนานพอที่จะคนนโยบายไว้ให้ได้รับการจัดสนองจนบรรลุผล เนื่องจากต้องใช้เวลาใช้ความ ต่อเนื่อง และบางทีก็มีการกำหนดคนนโยบายเพียงชั่วหรือคล้ายรัฐบาลเก่า หรือบางครั้งก็ไม่แถลง อะไรเลย อย่างไรก็ตามเมื่อใดก็ตามที่ปรากฏเป็นนโยบายก็จะกล่าวมุ่งไปในทางส่งเสริมปรับปรุง มัธยมศึกษาทั้งปริมาณและคุณภาพ

ข้อสรุปเกี่ยวกับนโยบายมัธยมศึกษาสมัยประชาธิปไตยช่วงแรก

สรุปนโยบายของการจัดมัธยมศึกษาในช่วงแรกของสมัยประชาธิปไตยจากนโยบายที่ ปรากฏในแผนงานบริหารระดับต่าง ๆ และความรู้สึกนึกคิดของผู้คนในยุคนั้นกล่าวได้ คือ ประการแรก มีความคาดหวังที่จะให้นักเรียนซึ่งผ่านการสอนการอบรมในระดับมัธยมออกไปเป็น คนดีหรือพลเมืองดี ประการที่สอง เน้นให้โรงเรียนมีส่วนสำคัญในการช่วยฝึกให้บุคคลมีความ เป็น ประชาธิปไตย ประการที่สาม มีความพยายามที่จะให้โอกาสในการเข้าเรียนระดับมัธยม เป็นไป อย่างเสมอภาคโดยเพิ่มปริมาณการจัดตั้งโรงเรียนให้ทั่วถึงและไม่มีข้อกีดกันปิดกั้นโอกาสเข้าเรียน

ประการที่สี่ คือประชาชนมีความเชื่อว่าโรงเรียนมัธยมคือแหล่งผลิตนัก เรียนสายสามัญศึกษาออกมา เพื่อป้อนมหาวิทยาลัยซึ่งเป็นสถาบันอุดมศึกษาที่เน้นวิชาสามัญ ประการที่ห้า มีความต้องการให้นักเรียนหันไปเรียนอาชีวศึกษากันให้มากขึ้นโดยวิธีลดจำนวนปีของการ เรียนมัธยมให้สั้นลงและตัดไปเป็นเตรียมอุดมศึกษาให้อยู่ในส่วนจัดการของมหาวิทยาลัย ประการที่หก มีความคิดในการจัดองค์ประกอบของการศึกษาเป็นตัวกำหนดที่ชัดเจนและกว้างขวางขึ้นกว่าเดิม เพื่อ เปลี่ยนจากการมุ่งสอนหนังสือให้ เป็นการพัฒนาหลายด้านซึ่งผสมกลมกลืนกัน ส่วนที่เน้นเพิ่มขึ้นคือการอบรมจิตใจและการฝึกให้ร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง

๓.๒ พัฒนาการของหลักสูตรมัธยมและ เตรียมอุดมศึกษา

พ.ศ.๒๔๖๔ กระทรวงศึกษาธิการซึ่งเปลี่ยนชื่อมาจากกระทรวงธรรมการแล้วตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๖๐ ได้ประกาศโครงการศึกษาใหม่ซึ่งมีเค้าโครงและการแบ่งระดับชั้นคล้ายคลึงกับโครงการศึกษา พ.ศ.๒๔๕๖ ต่างแต่นับความสำคัญของวิชาชีพมากขึ้น หลักสูตรหลวง พ.ศ.๒๔๕๖ นั้นมีประถมศึกษาฝ่ายสามัญ ๓ ปี และประถมวิสามัญเป็นวิชาอาชีพอีก ๒ ปี ผู้จบประถมต้องเรียนทั้งวิชาสามัญและวิชาอาชีพรวม ๕ ปี ถ้าจะต่อชั้นมัธยมทำได้เมื่อจบประถมศึกษาสามัญ ๓ ปีแล้ว มัธยมศึกษา มี ๔ ปี แบ่งเป็นมัธยมต้น ๓ ปี มัธยมตอนกลาง ๓ ปี เรียก ม.๔ - ๕ - ๖ และมัธยมปลายอีก ๒ ปี เรียก ม.๗ - ๘ เท่ามัธยมสูงเดิมที่เคยมี ๓ ปี พ.ศ.๒๔๖๔ มีประมวลศึกษาพิเศษภาค ๒ หลักสูตรสามัญศึกษา ซึ่งไม่สู้มีความเปลี่ยนแปลงมากนัก มาใช้แทนต่อมา พ.ศ. ๒๔๗๑ กระทรวงศึกษาธิการซึ่งได้เปลี่ยนชื่อกลับไปเป็นกระทรวงธรรมการตาม เดิมนั้นได้ประกาศเปลี่ยนแปลงแก้ไขหลักสูตรมัธยมปลายให้แบ่งเป็น ๓ แผนก มีแผนกกลาง แผนกภาษา และแผนกวิทยาศาสตร์ หลักสูตรดังกล่าวยังคงใช้มาจนถึงการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งเป็นปีที่มีพระบรมราชโองการประกาศแผนการศึกษาชาติใหม่เพื่อให้เหมาะสมกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย แผนนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขเล็กน้อยใน พ.ศ.๒๔๗๔ ซึ่งกำหนดให้มีมูลศึกษาก่อนประถมศึกษา มีประถมศึกษา ๔ ปี ขยายขึ้นจากเดิม ๑ ปี มีมัธยมต้นคงเดิม มัธยมตอนกลางเปลี่ยนเรียกว่ามัธยมตอนปลายซึ่งเป็นที่สุดของสามัญศึกษา ด้วยเตรียมอุดมศึกษาเป็น เรื่องของมหาวิทยาลัย ใน พ.ศ.๒๔๘๐ มีหลักสูตรใหม่ประกาศใช้คือหลักสูตรประถมศึกษา มัธยมตอนต้น และมัธยมตอนต้น และมัธยมตอนปลาย

หลักสูตรมัธยมศึกษา พ.ศ.๒๔๘๐ เป็นหลักสูตรที่มีเนื้อหาสาระและวิชาเรียนมากกว่าสมัยใด ๆ ที่ได้เคยจัดมาแล้ว มีวิชาต่าง ๆ ที่ต้องสอนในชั้นมัธยมศึกษาถึง ๑๒ วิชา ซึ่งรวม

ภาษาอังกฤษด้วย วิชาภาษาไทยยังแบ่งย่อยลงไปอีกเป็น ๕ อย่าง คืออ่าน คัด เขียน แต่งและจดหมาย แต่ละอย่างมีอัตราเวลาเรียนแบ่งไว้ให้โดยแน่ชัด

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ รัฐบาลในระบอบใหม่ก็ได้ประกาศแผนการศึกษาชาติใหม่โดยทันทีในปีนั้นเอง แต่งานปรับปรุงหลักสูตรต้องการเวลา จึงยังคงใช้หลักสูตรเก่าไปก่อน คือหลักสูตรตามโครงการศึกษา พ.ศ. ๒๔๖๔ ที่เรียกว่า "ประมวลศึกษาพิเศษภาค ๒ หลักสูตรสามัญศึกษา" บังคับใช้ในส่วนที่เป็นมัธยมตอนต้นและมัธยมตอนกลาง และใช้หลักสูตรมัธยมตอนปลาย พ.ศ. ๒๔๗๑ ด้วยอีกส่วนหนึ่ง ต่อมา พ.ศ. ๒๔๘๐ จึงมี "ประมวลศึกษาพิเศษ" กำหนดหลักสูตรและประมวลการสอนออกบังคับใช้โดยวิธีการคล้ายของเดิม คือ กำหนดหลักสูตรรวมเป็นตอน ๆ สำหรับมัธยมตอนต้น มัธยมตอนปลาย ไม่แบ่งเป็นชั้นต่าง ๆ ไว้ให้ แต่จัดให้มีประมวลการสอนชั้นต่าง ๆ ขยายความละเอียด หลวงสวัสดิสารศาสตรบุษิ และ นายจรรยา วงศ์สายัณห์ กล่าวว่าหลักสูตรและประมวลการสอน พ.ศ. ๒๔๘๐ นับว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงมาก แสดงว่ามีอิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงการปกครองและปฏิกริยาที่มีอยู่ต่อของเก่าเป็นอันมาก โดยทั่วไปอาจกล่าวได้ว่ามีการกำหนดวิชามากขึ้น อัตราเวลาเรียนแต่ละวิชาแบ่งแยกกันเป็นเด็ดขาด ความเปลี่ยนแปลงในส่วนเนื้อหาของวิชาที่สอนก็นับว่ามีมาก เหมือนกัน สมกับที่เป็นหลักสูตรภายหลังการเปลี่ยนแปลงระบอบปกครองประเทศโดยแท้จริง (กรมวิชาการ ๒๕๑๓ : ๔๔)

หลักสูตรมัธยมตอนต้นตามประมวลศึกษาพิเศษ พ.ศ. ๒๔๘๐ กำหนดอัตราเวลาเรียน ๓๐ ชั่วโมง แบ่งออกเป็นวิชาต่าง ๆ คือ ภาษาไทย ๖ ชั่วโมง ภาษาต่างประเทศและคณิตศาสตร์ อย่างละ ๔ ชั่วโมง วิทยาศาสตร์ ๒ ชั่วโมง การฝึมือการเรือนและพลศึกษาอย่างละ ๒ ชั่วโมง ภูมิศาสตร์ประวัติศาสตร์ ๓ ชั่วโมง และหน้าที่ศีลธรรม วาดเขียน ชั้บร้อย สุขศึกษา ลูกเสือหรืออนุชาตอย่างละ ๑ ชั่วโมง ชั้นมัธยมตอนปลายก็กำหนดอัตราเวลาเรียน ๓๐ ชั่วโมง เช่นเดียวกัน ซึ่งประกอบด้วยวิชาต่าง ๆ คือ ภาษาไทย และภาษาต่างประเทศอย่างละ ๕ ชั่วโมง คณิตศาสตร์ ๖ ชั่วโมง วิทยาศาสตร์และภูมิศาสตร์ประวัติศาสตร์อย่างละ ๓ ชั่วโมง การฝึมือการเรือนและพลศึกษาอย่างละ ๒ ชั่วโมง และหน้าที่ศีลธรรม วาดเขียน ลูกเสือหรืออนุชาตวิชาละ ๑ ชั่วโมง

๓.๒.๑ หลักสูตรภาษาไทย

หลักสูตรภาษาไทยหลังการเปลี่ยนแปลงระบอบประชาธิปไตย พ.ศ. ๒๔๗๕ กล่าว

โดยสรุปไม่มีการเปลี่ยนแปลงสาระสำคัญแต่อย่างใด มีแต่ปรับปรุงแบบเรียนและวิธีสอนเท่านั้น ยังคงใช้เนื้อหาหลักสูตรเมื่อปี พ.ศ.๒๔๖๔ ซึ่งก็เป็นหลักสูตรที่ลอกของเก่ามาใช้ เปลี่ยนถ้อยคำบางตอน มีกำหนดความมุ่งหมายและรายการสอนทั้งในประโยคมัธยมศึกษาและประโยคต้น ๆ คล้ายคลึงกัน เช่นให้คุ้นเคยกับหนังสือสำคัญ ๆ อันเป็นสมบัติของชาติ รักการอ่าน แสดงความคิดเห็น เป็นภาษาพูดและเขียนได้ชัดเจนถูกต้องคล่องแคล่ว มีหนังสืออ่านปีละ ๓ เล่ม เป็นอย่างน้อย ประกอบด้วยร้อยกรอง และร้อยแก้ว และทั้งการอ่านในใจและอ่านออกเสียง มีการเขียนตามคำบอก เรียงความ ย่อความ จดหมาย รู้หลักไวยากรณ์แยกคำแยกประโยคได้ถูกต้อง มีการคิด เขียนทั้งตัวบรรจงและหวัดแกม บรรจง

ในมัธยมสูงกำหนดไว้สั้น ๆ ไม่แยกเป็นความมุ่งหมายหรือรายการมีอ่านจินตกรนิพนธ์ เช่น พระราชพงศาวดาร อิเหนา เรียงความ เรื่องยาก ๆ ที่ต้องใช้ความตรึตรอง สุขุม ฯลฯ แต่งจดหมายและย่อความ

ข้อสังเกตคือ การบรรยายรายการที่ต้องสอนตามหลักสูตรในประโยคต้น ๆ มีข้อความละเอียดพิสดารจนเกือบเป็นการแนะวิธีสอน ซึ่งเป็นประโยชน์ในระยะเวลาที่ครูยังไม่มีความรู้ความเข้าใจในวิธีสอนเพียงพอ แต่วิธีเขียนเช่นนี้ก็มิได้เป็นแนวฉบับของการเขียนหลักสูตรต่อมา (กรมวิชาการ ๒๕๑๓ : ๗๓)

พ.ศ.๒๔๗๑ กระทรวงธรรมการสั่งเปลี่ยนแปลงเฉพาะหลักสูตรมัธยมปลายด้วย เหตุที่ต้องแยกเป็น ๓ แผนก มีสาระคล้ายของเดิมแต่รายละเอียดชัดเจนขึ้น คือแผนกกลางเรียน กวีนิพนธ์โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน มีบทท่องจำ ๑๐๐ บรรทัด เรียงความย่อความ ไวยากรณ์ อักษรวิธี วชิรภาค วากยสัมพันธ์โดยละเอียด และฉันทลักษณ์ที่พบบ่อย แผนกภาษาเรียนอย่างเดียวกับแผนกกลาง แผนกวิทยาศาสตร์เรียนอย่างเดียวกับแผนกกลาง แต่มีกวีนิพนธ์น้อยกว่า

พ.ศ.๒๔๘๐ มีหลักสูตรหลังการเปลี่ยนแปลงระบอบปกครองออกประกาศใช้เป็นฉบับแรก เปลี่ยนจากเดิมมาก มีหลักการใหม่ เขียนขึ้นมาใหม่ ในชั้นมัธยมต้นให้อ่านวรรณคดีไม่น้อยกว่าปีละ ๓ เล่ม ท่องจำ ๓๐ บรรทัด เรียนคิด เขียน แต่ง ย่อ ไวยากรณ์ อักษรวิธี วิทยุชนะ สระ วรรณยุกต์และวิธีผันอักษร วชิรภาครัฐนิคของคำอย่างไม่จำแนก วากยสัมพันธ์ วัฏฏกประโยคและสัมพันธ์ได้ ส่วนอเนตกประโยคและสังกรประโยคให้รู้เพียงเป็นประโยคใหญ่ ไม่ต้องจำแนก

ในชั้นมัธยมปลายกำหนดให้อ่านวรรณคดีปีละ ๓ เล่ม ท่องจำ ๕๐ บรรทัด จำเรื่อง
ที่อ่านและรู้เหตุผล ฝึกให้รักการอ่าน เรียนเขียน แต่งเรียงความจากกะווที่กำหนด ร่างจดหมาย
หัดสนทนาโต้ตอบ ปาฐกถา ย่อความ ไวยากรณ์

ข้อสัง เกตของหลักสูตรนี้คือกำหนด เนื้อหาไว้สูง เท่ามัธยมปลายหรือมัธยมสูง เดิม
แม้จะถูกตัดให้เหลือเพียงมัธยม ๖ และจัดอัตราเวลาเรียนแยกสำหรับแขนงต่าง ๆ ของภาษาไทย
ไปเลย แน่นอนตายตัวอย่างไม่เคยกำหนดมาแต่เดิม ถ้าพิจารณาตามหลักการสอนภาษาแล้ว เป็น
วิธีการที่ไม่ดีทำให้การสอนภาษาไทยขาดความยืดหยุ่น ไม่ใช่วิธีสอนที่เชื่อได้ว่าจะเกิดผลดี (กรม
วิชาการ ๒๔๑๓ : ๗๔)

๓.๒.๒ หลักสูตรภาษาต่างประเทศ

หลักสูตรภาษาต่างประเทศหลังการ เปลี่ยนแปลงระบอบปกครอง เป็นแบบประชา
ธิปไตยใหม่ ๆ ก็เช่นเดียวกัน ยังคงใช้หลักสูตรตามแผนหรือโครงการศึกษา พ.ศ. ๒๔๖๔ ซึ่งเริ่ม
สอนภาษาอังกฤษตั้งแต่มัธยมต้น ภาษาฝรั่งเศสหรือ เยอรมันตั้งแต่มัธยมตอนกลางแต่เพิ่มอนุญาตให้
เลือกภาษาจีนแทนฝรั่งเศสหรือ เยอรมันได้ รายการสอนไม่ได้เขียนใหม่แต่ลอก เอาของเดิมมาใช้
และต่อมา พ.ศ.๒๔๗๑ เปลี่ยนแปลงเฉพาะชั้นมัธยมปลาย แบ่งเป็น ๓ แผนก เรียนมากน้อย
ต่างกัน หัดภาษาจีนออกไม่ให้มีสอนแต่คำนี้จะปรับปรุงให้มีฐานะ เท่าเทียมกับภาษาต่างประเทศ
อื่น ๆ ภายหลัง รายการสอนวิชาภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน ได้เขียนขึ้นใหม่ทั้งหมด แต่
ละภาษามืออย่างเอก อย่างโท แผนกกลางและวิทยาศาสตร์เลือก เรียนเพียงภาษาเดียวอย่างโท
ส่วนแผนกภาษานั้นต้องเรียน ๒ ภาษา เป็นวิชาเอกและวิชาโท หลักการเดิมนั้นคือภาษาอังกฤษ
เป็นภาษาที่ ๑ และฝรั่งเศส เยอรมัน จีน ถือว่าเป็นภาษาที่ ๒ ในเชิงภาษาต่างประเทศ แต่
แนวที่กำหนดใหม่ทำให้ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน ต่างก็เป็นภาษาต่างประเทศที่ ๑ ได้
จะเรียนเป็นวิชาเอกหรือ เป็นวิชาโทก็ได้ ต่อมาเมื่อมีแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.๒๔๗๕ หลักสูตร
ภาษาต่างประเทศก็ถูกปรับปรุงตามไปด้วย มีหลักสูตรเทียบชั้นประถมศึกษาอนุญาตให้สอนภาษา
ต่างประเทศได้สัปดาห์ละไม่เกิน ๕ ชั่วโมง ในโรงเรียนราษฎร์ส่วนมากจึง เริ่มเรียนภาษา
อังกฤษตั้งแต่ชั้นประถม ทำให้การสอนภาษาอังกฤษในมัธยมต้นไม่เป็นการ เริ่มต้นใหม่อย่างแท้จริง
เช่นที่เคยเป็น หลักสูตรที่ปรับปรุงใหม่นี้เปิดทางไว้ให้โรงเรียนขออนุญาตสอนภาษาอื่นแทนภาษา
อังกฤษได้และกระทรวงจะพิจารณาอนุญาต เป็นราย ๆ ไป ภาษาอังกฤษวิชาเอกเรียนอ่าน เขียน

แปล ไวยากรณ์ แต่ง วรรณคดี วิชาโทไม่เรียนวรรณคดี ภาษาฝรั่งเศสวิชาเอก เรียนอ่าน เขียน แปล แต่ง พูด วิชาโทเรียนน้อยกว่าอย่างเอก ภาษาเยอรมันมีรายการสอนแบบเดียวกับภาษาฝรั่งเศส

รายการสอนวิชาภาษาอังกฤษสำหรับชั้นมัธยมตอนต้นตามหลักสูตร พ.ศ. ๒๔๘๐ นั้น มีหัวข้อและสาระที่น่าสังเกตคือ อ่านและพูด สอนพูดตั้งแต่เริ่มเรียน สามารถถามและตอบเรื่องง่าย ๆ เกี่ยวกับความเป็นไปของนักเรียนได้ รู้จักการนับจำนวนและเลขที่ การท่องจำ เรียนกริณพจน์อย่างง่ายปีละ ๒๐๐ บรรทัด และท่องจำได้ ๕๐ บรรทัด การประสมคำและเขียนตามคำบอก การขีด ทิ้งตัวบรรจงและหวัดแกมบรรจง แต่งและไวยากรณ์ ให้รู้จักคำง่าย ๆ ถูกต้องตามหลักจวิภาค แต่งประโยคปฏิเสธและคำถามอย่างง่าย รู้จักกิริยาตามกาลอย่างง่าย ขยายประโยคโดยใช้ออนุประโยคอย่างง่าย เครื่องหมายวรรคตอน เช่น , ; ?

ในชั้นมัธยมศึกษาปลายเทียบกับมัธยมศึกษาตอนกลางสมัยก่อนเปลี่ยนระบอบการปกครองกำหนดให้มี อ่าน พูด เขียน แต่งและไวยากรณ์ วรรณคดี แปล ในหลักสูตรภาษาอังกฤษ

๓.๒.๓ หลักสูตรคณิตศาสตร์

หลักสูตรคณิตศาสตร์ภายหลังเปลี่ยนแปลงระบอบปกครองก็คือหลักสูตรสามัญศึกษาที่ใช้มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๔ ซึ่งเป็นหลักสูตรคำนวณวิธีที่ลอกเอาของเดิมมาใช้ คือ ลอกแนวกันมาตั้งแต่เป็นหลักสูตร พ.ศ. ๒๔๓๔ ซึ่งมีเนื้อหาหลักสูตรชั้นต่าง ๆ ภายในแต่ละประโยคละเอียดชัดเจนเป็นครั้งแรก เป็นระยะที่เริ่มนำแขนงอื่นของคณิตศาสตร์ นอกเหนือจากเลขคณิตเข้ามาเพราะอิทธิพลของการศึกษาในประเทศตะวันตก ในประโยค ๓ มีวิชาเลขเบื้องต้นสูงและเพิ่มแขนงใหม่คือ "พีชคณิต" และ "เรขาคณิต" ซึ่งสมัยนั้นชื่อ "โคมาตร" หรือ "ยูคลิด" เป็นการนำคณิตศาสตร์ตามแบบแผนตะวันตกเข้ามาทั้งหมด เลขคณิตซึ่งเป็นของมือยูเดิมก็แปลงรูปด้วย มีศัพท์ใหม่ ๆ เข้ามาใช้แทนแม้สาระจะคงที่เหมือนกัน "ร้อยละ" เมื่อแปลจากภาษาอังกฤษครั้งแรกใช้ "ร้อยลด" การสอนไม่พบปัญหามากนัก เพราะมีจำนวนนักเรียนน้อย ครูได้รับการศึกษามาโดยตรง ถือว่าเป็นวิทยาการขั้นสูง เป็นการวางรากฐานคณิตศาสตร์ตามมาตรฐานสากลตั้งแต่ครั้งนั้น (กรมวิชาการ ๒๔๑๓ : ๑๑๓) พ.ศ. ๒๔๔๔ เปลี่ยนประโยค ๑ กลายเป็นประโยคประถมศึกษา ประโยค ๒ เป็นมัธยม ประโยค ๓ เป็นมัธยมสูง เป็นการเปลี่ยนชื่อใช้วิธียกหลักสูตรเดิมมากำหนดเป็นหลักสูตรใหม่โดยปรับเล็กน้อย พ.ศ. ๒๔๕๒ กำหนดให้ส่วนมากของเลขคณิตในประถมศึกษาไปอยู่ในมูลศึกษา จึงนำเลขมัธยมมาอยู่ในชั้นประถม และนำมัธยมสูงมาบรรจุไว้ในมัธยมซึ่งเป็นคณิตศาสตร์

แขนงใหม่ ๆ ในเลขนั้น เดิมการวัดพื้นที่และปริมาตร โคมาตรหรือยุคลิตนั้น เปลี่ยน เป็นย็ออ เมตรี และนำแบบเรียนย็ออ เมตรีของฮอลซึ่งบริษัทแมคมิลแลนในอังกฤษพิมพ์มาใช้ ส่วนในมัธยมสูงขยาย คำนำถวรีกว้างขวางขึ้น เริ่มนำตรีโกณมิติเข้ามาสอน เรียก "ตรีโกณอ เมตรี" วิชาพีชคณิตสอน สูงถึงเปอมีว เตชันและคอมบิเนชัน ยุคลิต เปลี่ยนเป็นย็ออ เมตรี และ เรียนสูงขึ้นไปถึงวงกลม พ.ศ. ๒๔๕๖ เปลี่ยนมูลศึกษาเป็นประถม ประถมเปลี่ยนเป็นมัธยม มัธยมกลายเป็นมัธยมกลาง หลักสูตรคำนำถวรีจึง เปลี่ยนชื่อประโยคตาม แต่ยุคลิตที่เป็นของเดิม เลิกไป ฮอลแอนด์สตีเวินส์ เข้ามาแทนที่และเป็นต้นตำหรับทางเรขาคณิตต่อมาโดยตลอด พ.ศ. ๒๔๖๔ แม้มีหลักสูตรสามัญศึกษา ใหม่แต่เนื้อหาสาระยังเป็นเพียงคัดลอกของเดิม ต่อมา พ.ศ. ๒๔๗๑ ซึ่งมีการแบ่งแผนกในมัธยม ตอนปลายก็มีการปรับให้ เข้ากับการแยกแผนก โดยทั่วไปลดปริมาณลง จนสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงระบอบปกครอง ตอนที่ตัดมัธยมศึกษาให้เหลือเพียงปีที่ ๖ จึงมีการ ปรับปรุงหลักสูตรขึ้นใหม่ใน พ.ศ. ๒๔๘๐ เลิกการอ้างชื่อหนังสือแต่เขียนรายละเอียดเนื้อหาจากหนังสือเหล่านั้น ความจริงคือ การตัดตอนกำหนดว่าสอนระดับไหนเพียงใดนั่นเอง เป็นสภาพยังคงอยู่ใต้อิทธิพลของหนังสือดังกล่าว (กรมวิชาการ ๒๕๑๓ : ๑๒๐) ขึ้นมัธยมตอนต้นให้เลขคณิตสอนเท่าหลักสูตรเดิม เพิ่ม เรขาคณิตภาคปฏิบัติ ฝึกสร้างรูปตามแบบเรขาคณิต มาตรฐาน เส้นตรง มุม สามเหลี่ยม เส้นขนาน สีเหลี่ยมด้านขนาน และโจทย์ว่าด้วยเส้นตรงที่ไปพบกันในรูปแบบสามเหลี่ยม ขึ้นมัธยมปลาย เลขคณิต เรียนเท่าชั้นมัธยมปลายเดิม เคยเรียน พีชคณิตถึงสมการควอดเรติก ๒ ชั้น เท่ากับแผนก ภาษาของระดับมัธยมปลายเดิม เรขาคณิต เรียนจบวงกลม เท่ากับแผนกภาษามัธยมปลายเดิม เช่นกัน กล่าวได้ว่าหลักสูตร พ.ศ. ๒๔๘๐ พยายามยกมาตรฐานคณิตศาสตร์ในชั้นมัธยม ๔, ๕, ๖ ให้เท่ามัธยม ๗, ๘ แผนกภาษา ซึ่งมีผลทำให้ต่อมาภายหลังเมื่อกระทรวงศึกษาธิการจะทำหลักสูตรขึ้น เตรียมอุดมศึกษากลับเข้ามาต่อยอดอีกต้องมี เนื้อหาสูงขึ้นไปกว่าเดิม

๓.๒.๔ หลักสูตรวิทยาศาสตร์

หลักสูตรวิทยาศาสตร์ที่ใช้เมื่อเปลี่ยนแปลงระบอบปกครองใหม่ ๆ นั้น เป็นหลักสูตร ที่ใช้มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๒ มีการปรับปรุงเป็นระยะ ๆ ใน พ.ศ. ๒๔๕๖ พ.ศ. ๒๔๖๔ และ พ.ศ. ๒๔๗๑ โดยแต่ละครั้งเปลี่ยนแปลงไม่มากนัก เดิมกำหนดให้มัธยมศึกษาสอนฟิสิกส์ ออราฟิ สรีรศาสตร์ และสุขวิทยา กับแปรกติกัลฟิสิกส์ (สรีรศาสตร์และสุขวิทยามีความมุ่งหมายทางพลานามัย) ฟิสิกส์ออราฟิ กำหนดความมุ่งหมายว่าให้รู้จักประเภทและลักษณะอาการแห่งธรรมชาติ รู้เหตุผลตาม ธรรมชาติวิธี เพื่อใช้ประโยชน์และหลีกเลี่ยงอันตรายในสิ่งที่เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ มีรายการสอนกำหนด

สาระสำคัญ คือ ธาตุวัตถุ คุณสมบัติสามัญของธาตุวัตถุที่เป็นก้อน ที่ไม่เป็นก้อน ธาตุวัตถุไม่รู้จัก
 ลึนลูน อำนาจความร้อนทำแก่ธาตุวัตถุ อากาศเปลี่ยนธาตุ ธาตุแท้ธาตุผสม ออกซิเจนธาตุ
 กำเนิด คาร์บอนไดออกไซด์ อากาศหุ้มห่อโลก คุณสมบัติของอากาศ บารอมิเตอร์ วิธีทำและ
 ประโยชน์การวัดต่าง ๆ วัดเดนิซตี ความร้อนเย็น เทอมมิเตอร์อย่างฟาเรนไฮต์ เซ็นติเกรด
 โลกเป็นดาวพระเคราะห์ดวงหนึ่ง รูปของโลก อากาศเคลื่อนไหวภายในโลก ภูเขาไฟแผ่นดินไหว
 ถ่านศิลา แม่เหล็กอย่างแท้และอย่างที่ทำขึ้น โลกเป็นแม่เหล็ก ทิศและวิธีหาทิศเหนือ อากาศร้อน
 หนาวคืออะไร เหตุที่ทำให้อากาศปรวนแปรฝนตกมากน้อย ลม กระแสน้ำ แปรกติกกลฟิสิกส์มี
 ความมุ่งหมายเช่นเดียวกับฟิสิกส์อวกาศแต่สำหรับฝึกให้เกิดความถึถ้วนแม่นยำ รายการสอนกำหนด
 ลึน ๆ ว่าวิธีวัดความยาว วัดเนื้อที่ วัดมวล และวัดเดนิซตี

ในระดับมัธยมสูงเรียกวิชานี้ว่า หมดวิทยา กำหนดให้เรียนฟิสิกส์และเลือกเคมี
 หรือพฤกษศาสตร์ แปรกติกกลฟิสิกส์เบื้องต้น ประกอบด้วย ไฮโดรสแตติกส์และนิวแมติกส์ เภณธ์ของ
 อาร์คิมิดีส สเปลิฟิกแควริตีของของ เป็นก้อนและของเหลว น้ำหนักของอากาศ การพองตัวและยุบ
 ตัว ความอัดตัน กฎของบอยล์ ระดับน้ำ สุบไซฟอน ความร้อน เคมเปอร์เรเจอร์ ความพองตัว
 และยุบตัวของของ เป็นก้อน ของเหลว แก๊ส เทอร์มอมิเตอร์ปรอทอย่างฟาเรนไฮต์ คอนเวคชัน
 คอนดัคชัน เรดิเอชัน ความร้อนอย่างสเปลิฟิกและอย่างจลเดนต์ แมคานิกส์ เวลา ลูกตุ้ม ความ
 เร็ว อากาศที่เร็วขึ้น มาส น้ำหนัก เครื่องชั่งอย่างไซสปริง โมเมนตัม แม่แรง ดาซึ่งอย่างมี
 จาน ๒ ข้าง และอย่างมีลูกตุ้มถ่วงข้างหนึ่ง โมเมนตัม กำลัง กำลังความตูดของโลก กำลังที่ออก
 เป็นรูปสี่เหลี่ยมด้านขนาน กำลังที่ขนาน การทวนตัว งาน เอเนอร์ยี ฯลฯ แม่เหล็ก แม่เหล็ก
 ธรรมดาและแม่เหล็กที่คนทำ แม่เหล็กในพื้นที่โลก ทางแห่งกำลังความตูดของแม่เหล็ก เครื่องวัด
 ไฟฟ้า วิชาไฟฟ้า คอนดัคเตอร์และอิสุเลเตอร์ เครื่องซึ่งเกิดแต่ฟริกชัน อินดักชัน ที่เก็บไฟฟ้า
 แรงไฟฟ้า หม้อไฟฟ้า (ของโวลตา ของแดเนียล ของโครฟ ของคลองเซ และอย่างใช้ไบโคร-
 เมต) แบตเตอรี่ แรงของกำลังไฟฟ้า การทวนแรง กฎของโอมส์ วิตลโตนสปริทซ์ ประโยชน์หรือ
 วิธีทำแคลวานอมิเตอร์ อีเลกโตรแมคเนต กระดิ่งไฟฟ้า การแยกธาตุด้วยไฟฟ้า เคมิสตรี สอน
 วิธีแยกธาตุและผสมธาตุอย่างง่าย เช่น การกลั่น การละลาย การกรอง การเคี้ยว การทำของ
 แข็งให้เป็นไอแล้วกลับ เป็นของแข็งอีก การทำของน้ำให้เป็นไอ ความร้อนทำให้สิ่งของแยกและ
 ผสมธาตุกันได้ เปลี่ยนไปอย่างไร อากาศมีธาตุอะไร วิธีเตรียมออกซิเจนและไนโตรเจน ธาตุแท้
 (เอลิเมนตล) ธาตุปน (มิชเชอร์ส) ธาตุผสม (คอมเปานทล) น้ำมีธาตุอะไร วิธีทำแกส-
 ไฮโดรเจน กรด (กำมะถัน เกลือ ดินปะสิว) ต่าง เกลือต่าง ๆ ธาตุในดินสอพอง คุณสมบัติและ
 วิธีทำคาร์บอนไดออกไซด์ มีการกำหนดให้สอนหัวข้อดังกล่าวโดยวิธีทดลองปฏิบัติจริง

ไฮโดรเจน กรด (กำมะถัน เกลือ ดินปะสิว) ต่าง เกลือ ต่าง ๆ ธาตุในดินสอพอง คุณสมบัติและวิธีทำคาร์บอนไดออกไซด์ มีการกำหนดให้สอนหัวข้อดังกล่าวโดยวิธีทดลองปฏิบัติจริง พุทธศาสตร์ (สำหรับเลือกแทนเคมีสตรี) การเปลี่ยนรูปตามภูมิประเทศอย่างง่าย การผสมเกษร การกระจายออกจากที่และการงอกของเมล็ด เรื่องของต้นไม้ที่เกี่ยวกับความเจริญ อาหาร การหายใจ การเพาะในน้ำ การยักย้ายวิธีบำรุงดินต่าง ๆ พรรณไม้ต่าง ๆ

พ.ศ. ๒๔๕๖ เปลี่ยนหลักสูตรมูลศึกษาเป็นประถมทำให้ประถมเดิมกลายเป็นชั้นมัธยมต้น มัธยมกับมัธยมสูงเดิมกลายเป็นมัธยมตอนกลางกับมัธยมตอนปลาย หลักสูตรวิทยาศาสตร์มัธยมต้นที่เคยเป็นประถมกำหนดให้สอนสุขวิทยาตามแนวที่ได้เรียนมาแล้วในมูลศึกษาแต่ขยายให้ละเอียดยิ่งขึ้นให้ได้ความเข้าใจดีขึ้น สอนธรรมชาติวิทยาเรื่องสัตว์ ต้นไม้ ธาตุ อากาศต่าง ๆ เช่น ผยตก ฟ້าร่อง น้ำกลายเป็นไอ ไอกกลายเป็นน้ำ ฯลฯ ซึ่งเป็นเองตามธรรมดา สำหรับเป็นปัจจัยให้เกิดความสังเกตและความคิดต่อในกายหน้า กับสอนสิ่งที่คนคิดทำขึ้นเพื่อประโยชน์เป็นอาหาร เป็นเครื่องใช้ และเป็นสินค้า บอกวิธีสอนไว้ด้วยว่าให้สอนอย่างบทเรียนด้วยของแต่มีให้เรียนจากแบบเรียนบทเรียนด้วยของ เพราะจะขาดความคิดความสังเกตสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริง

ในปีนี้ได้ปรับปรุงวิทยาศาสตร์มัธยมสูงที่มาเป็นมัธยมตอนปลายให้เป็นวิชาแยกออกไป ๖ วิชา สำหรับเลือกเรียน ๓ วิชา มีวิชาแม่คณิตศาสตร์และไฮโดรสแตติกส์ วิชาเสียง แสงสว่าง ความร้อน วิชาแม่เหล็กไฟฟ้า วิชาอินออร์แกนิกเคมีสตรีอย่างทีออรี วิชาอินออร์แกนิกเคมีสตรีอย่างแปรกติกัล วิชาพฤกษศาสตร์ ปรากฏว่าฟิลิปปส์แยกออกเป็น ๓ อย่าง คือกลศาสตร์ซึ่งได้แก่แม่คณิตศาสตร์และไฮโดรสแตติกส์ ความร้อนแสง เสียง แม่เหล็กไฟฟ้า รายการสอนของกลศาสตร์คือ ลอกของเก่ามาสอน ส่วนความร้อน แสง เสียงนั้น เดิมมีแต่ความร้อน โรงเรียนต้องทำหัวข้อใหม่ส่งเข้าขออนุญาตกรม แม่เหล็กไฟฟ้าลอกของเดิม เคมีแยกออกเป็น ๒ อย่าง คือตัดส่วนทำการทดลองมาตั้งเป็นวิชาใหม่อย่างปฏิบัติ ส่วนพฤกษศาสตร์มีรายการเหมือนเดิมทุกอย่าง

ใน พ.ศ. ๒๔๖๔ ที่มีการปรับปรุงหลักสูตรตามโครงการศึกษาชาติใหม่อีกนั้นในส่วนของวิทยาศาสตร์มีความเปลี่ยนแปลงน้อย ชื่อวิชา "วิทยา" เปลี่ยนมาเรียกแบบปัจจุบันคือ "วิทยาศาสตร์" ในสมัยนี้เอง มัธยมต้นเป็นวิชาบังคับ มัธยมตอนกลางแยกเป็น ๑. สรีรศาสตร์ และสุขวิทยา ๒. ฟิลิออกราฟี ๓. แปรกติกัลฟิลิปปส์ กำหนดให้เรียนสองแขนงคือแขนงที่หนึ่งและเลือกที่เหลืออีกหนึ่งแขนง มัธยมตอนปลายมีหกแขนงเท่าเดิม แต่ให้เลือกเรียนน้อยลงคือ สองแขนง

พ.ศ. ๒๔๗๑ ปรับหลักสูตรวิทยาศาสตร์มัธยมปลายใหม่เป็นประกอบด้วยแขนงต่าง ๆ ๗ แขนง คือ แม่เหล็กไฟฟ้า เคมีสตรี เมคานิก ความร้อนแสงและเสียง ชีววิทยา พฤษศาสตร์ โลหศาสตร์ แปลว่าเคมีสตรีอย่างแปรกติกในหลักสูตรเดิมถูกตัดทิ้งไป เพิ่มชีววิทยาและโลหศาสตร์ซึ่งเป็นวิชาเลือก สำหรับ ๓ วิชาหลังไม่มีรายการสอนต้องติดต่อเจ้าหน้าที่กองสอบไล่ขอคำแนะนำ ทั้ง ๗ แขนงนี้ แผนกกลางและแผนกภาษาเลือกเรียนเพียงแขนงเดียว แผนกวิทยาศาสตร์เรียน ๓ แขนง แม่เหล็กไฟฟ้า เคมีสตรี เมคานิกและความร้อนแสงเสียง ทั้ง ๔ แขนงนี้มีรายการสอนละเอียดคล้ายคลึงกับแบบเรียนวิทยาศาสตร์ระดับแมตริกิว เลชันในอังกฤษ

พ.ศ. ๒๔๘๐ ปรับปรุงหลักสูตรใหม่ตามแผนการศึกษาชาติอีกครั้ง จำนวนปีของการเรียนมัธยมถูกตัดตอนพลอยออกไป เนื้อหาหลักสูตรวิทยาศาสตร์ก็เปลี่ยนด้วย

มัธยมต้นเป็นวิชาบังคับที่มีรายการสอนร่างขึ้นใหม่ ไม่มีเค้าของเก่า คือ ๔ หัวข้อแรกเป็นเรื่องซึ่งตวงวัด อีก ๑๒ หัวข้อเป็นเรื่องสถานะของสสารเพื่ออธิบายเรื่องน้ำค้าง ฝน ลูกเห็บ หิมะ ระบบสุริยะและปรากฏการณ์ในเรื่องแสงสว่าง กลางวันกลางคืน ฤดู (มีลักษณะเป็นฟิสิกส์ออกกราฟิ) นอกจากนี้อีก ๑๓ หัวข้อเป็นเรื่องความร้อน เทอร์มอมิเตอร์ การขยายตัวหดตัว ไปจนถึงอธิบายเรื่องลมบกลมทะเล อากาศ ไอน้ำ ไฟฟ้า เครื่องยนต์ เครื่องบิน เรื่องสัตว์ที่ควรรู้ (เป็นหลักสูตรที่แปลกกว่าเดิม)

มัธยมตอนปลายเป็นวิชาบังคับเหมือนกัน มีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ทั่วไป เริ่มต้นด้วยกลศาสตร์เบื้องต้น มีเรื่องเคมีของน้ำ อากาศ ธาตุที่สำคัญ กรด เกลือต่างชนิดสามัญ หลักสูตรวิทยาศาสตร์เบื้องต้นทางความร้อนแสง แม่เหล็กไฟฟ้า ชีววิทยา สรุปเป็นการเก็บความรู้เบื้องต้นของวิทยาศาสตร์แขนงต่าง ๆ ที่เคยสอนในมัธยมปลายแต่เดิมลงมาจัด เป็นวิทยาศาสตร์ทั่วไปให้เรียนเสียก่อนในมัธยมปลายใหม่คือ ม.๔ - ๕ - ๖ เพื่อเป็นพื้นฐานการเรียนต่อหรือเป็นความรู้ทั่วไปที่เหมาะสมถ้าจะหยุดการเรียน

๓.๒.๕ หลักสูตรสังคมศึกษา

หลักสูตรสังคมศึกษาที่ใช้เรื่อยมาจนถึงหลังการเปลี่ยนแปลงระบอบปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ คือหลักสูตรที่ปรับปรุงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ แม้จะมีการปรับปรุงโครงการศึกษาและหลักสูตรอีก ใน พ.ศ. ๒๔๖๔ วิชาจรรยา ภูมิศาสตร์และพงศาวดารก็ไม่ได้รับความกระทบกระเทือน ยังใช้ของเดิม เว้นแต่มีการแยกแผนกในมัธยมปลาย พ.ศ. ๒๔๗๑ ทำให้หลักสูตรสังคมศึกษาต้องปรับไปตาม

การแยกด้วย และหลักสูตร พ.ศ.๒๔๕๖ ก็มีพื้นฐานมาจากหลักสูตร พ.ศ.๒๔๕๒ ซึ่งกำหนดหลักสูตร
 ประถมศึกษาที่ต่อมาได้กลายเป็นมัธยมศึกษาไว้ว่ามีวิชา จรรยา ภูมิศาสตร์และพงศาวดาร ซึ่งที่
 จริงคือความรู้เรื่องเมืองไทยในระดับที่สูงขึ้น รายละเอียดของวิชาจรรยา คือ มีความมุ่งหมาย
 "ให้เป็นการกล่อมเกลาสันดาน ศึกษาศีใจคอ ผูกพันให้ได้รูปสมควรแก่ฐานะที่จะเป็นไพร่ฟ้า
 ข้าแผ่นดินอันสืบต่อไปในเมื่อเติบโตขึ้นภายหลัง" มีรายการสอนตามแนวมูลศึกษาแต่ละเอียดมาก
 ขึ้น ให้เป็นผู้มีความคิดรู้อสังคตประพฤติ ฐิติธรรมและพยายามปฏิบัติกาย วาจา ใจ อยู่ในศีลธรรม
 ทั้งสำหรับตนและเกี่ยวข้องกับผู้อื่น รักษาดีและภักดีพระมหากษัตริย์ ผูกให้ประพฤติดีตามที่ได้
 เรียนรู้ ไม่ใช่รู้แต่ไม่ประพฤติหรือประพฤติไม่ได้ วิธีสอนสอนด้วยตัวอย่าง เช่นนิทานที่ดีสอนให้
 จับใจ ในส่วนภูมิศาสตร์กับพงศาวดาร มีสาระคือ ความมุ่งหมาย ให้มีความรู้เรื่องบ้านเมืองของ
 ตัวเอง โลกและมนุษยชาติ ให้รู้ว่าประเทศสยามเกี่ยวข้องกับประเทศอื่น ๆ อย่างไร เพื่อให้เกิด
 ความรักชาติและปรารถนาจะบำรุงบ้านเมือง รายการสอน แยกเป็นภูมิศาสตร์และพงศาวดาร
 ภูมิศาสตร์ ให้รู้เรื่องโลกตามแนวในสอนอ่านภูมิศาสตร์เล่ม ๑ เล่ม ๒ ภูมิศาสตร์โลกโดยเข้าใจ
 แผนที่โลก ภูมิศาสตร์สยามโดยละเอียด จำแนกที่สยามได้ รู้จักมณฑล ทางรถไฟ แม่น้ำ ลำคลอง
 ภูเขา ฝั่งทะเลและทางติดต่อต่างประเทศ สินค้าขาออกและขาเข้า ให้สอนด้วยมุ่งหมายที่จะบำรุง
 สินค้าของบ้านเมืองเราด้วย ภูมิศาสตร์ประเทศใกล้เคียงและที่เกี่ยวข้องทางค้าขายพอสังเขปว่า
 การปกครองเป็นอย่างไร คนชาตินั้นเป็นอย่างไร พงศาวดาร สอนสังเขปพงศาวดารชาติไทย
 วิธีปกครองบ้านเมือง เช่นเดียวกับหลักสูตรมูลศึกษาแต่ให้ละเอียดยิ่งขึ้น ให้รู้เรื่องบ้านเมืองของ
 ประเทศใกล้เคียงที่เรียนในภูมิศาสตร์ รู้วิธีการปกครองของเขาด้วย

ประโยคมัธยมก็มีวิชาจรรยา และภูมิศาสตร์กับพงศาวดาร เช่นเดียวกัน สำหรับ
 จรยามีแนวตามประถมแต่ให้ละเอียดยิ่งขึ้นและมุ่งทางปฏิบัติ ส่วนภูมิศาสตร์กับพงศาวดารมีเนื้อหา
 กว้างขวางขึ้นกว่าระดับประถม ภูมิศาสตร์เรียนประเทศสยามโดยละเอียด เรียนทวีปให้รู้
 ละเอียดมากขึ้นตามลำดับคือ เอเชีย ยุโรป และทวีปอื่น ๆ พระอาทิตย์กับบริวาร กลางวัน-
 กลางคืน น้ำขึ้นน้ำลง น้ำมากน้ำน้อย ฤดูแล้ง สุริยุปราคา จันทรุปราคา ลมและกระแสลม ล่องจรวด
 แลติติวต์ พงศาวดารเรียนสยามละเอียดและพงศาวดารโลกโดยย่อ การตั้งตัว และเจริญขึ้น
 เสื่อมลงหรือคงอยู่ของประเทศที่สำคัญ ๆ

ประโยคมัธยมสูงไม่มีวิชาจรรยา วิชาภูมิศาสตร์และพงศาวดารที่เคยรวมกันจัด
 แยกออกเป็น ๒ วิชา วิชาพงศาวดารมีหัวข้อตัวอย่าง (ไม่ใช่บังคับ) ให้เรียนคือ พงศาวดาร

มนุษยชาติ เริ่มต้นแต่เอเชีย โบราณชาติ จีน อินเดีย เปอร์เซีย อียิปต์ กรีก โรมัน ดิวตอง
กำเนิดของปาเลียอามนต์ ศาสนาสำคัญ ๆ สงคราม "ครูเสท" ยุโรปสมัยกลางและพิวเคลซิสเต็ม
ยุโรปปัจจุบัน ระเบียบการปกครองแบบต่าง ๆ จลาจลในฝรั่งเศส การค้นหาและพบแผ่นดินใหม่
ตั้งประเทศอเมริกา ลัทธิมอนโร โทรเลข ไปรษณีย์ รัสเซียและญี่ปุ่น กฎหมายหรือประเพณี
โบราณ ความต้องการของคน ศาสนาและการปกครอง ประโยชน์ของการศึกษสงคราม การทหาร
ความเจริญและผล ทาสและประโยชน์ที่เกิดแต่ทาสในสมัยต้น ๆ ความศรัทธา ตอนต้นถือประเพณี
เป็นแบบบรรทัด ตอนสองตกในยุคซึ่งมีการโต้แย้ง เปลี่ยนไปเสมอ แบบเรียนที่จะใช้ประกอบการ
เรียนวิชาแผนกนี้ควรใช้ Beganot's Physics & Politics

วิชาภูมิศาสตร์ สอนละเอียดมากน้อยตามความสำคัญซึ่งเรียงลำดับ คือ สยามกับ
ดินแดนใกล้เคียง เอเชีย ยุโรป ทะเลเมดิเตอร์เรเนียน มหาสมุทรแอตแลนติกฝ่ายเหนือ
อเมริกาเหนือ ทวีปต่าง ๆ ที่เหลือ

เมื่อประกาศใช้หลักสูตรหลวงใน พ.ศ. ๒๔๕๖ ระดับประถม มัธยม และมัธยมสูง
กลายเป็นมัธยมตอนต้น มัธยมตอนกลาง และตอนปลาย หลักสูตรสังคมศึกษาจึงเปลี่ยนแปลงไปด้วย
ในมัธยมตอนต้นวิชาจรรยาที่ดำเนินตามของเก่า แก่คำว่า "ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน" ในคำชี้แจงเรื่อง
ความมุ่งหมาย เป็น "คนชั้นสามัญ" ส่วนวิชาภูมิศาสตร์และพงศาวดารนั้นลอกของเดิมมาทุกตัว
อักษร ในมัธยมตอนกลางวิชาจรรยาใช้ตามของเดิม แก้อ้อความเล็กน้อย ภูมิศาสตร์และพงศาวดาร
ก็คัดเอาหลักสูตรชั้นมัธยม เดิมนั้นเองมาใช้ ในมัธยมตอนปลายหลักสูตรใหม่ไม่เอาพงศาวดารที่
เดิมเขียนไว้ละเอียด แต่สรุปความย่อลงว่าสอนพงศาวดารโลก ตั้งโครงให้เหมาะแก่การให้
ฝึก เรียนได้ความรู้ เรื่องความเจริญและธรรมาศยของมนุษย์พอที่จะอ่านพงศาวดารประเทศของตน
และประเทศอื่น ๆ เข้าใจ โรงเรียนต้องส่งหัวข้อมาขออนุญาตกรมศึกษาธิการ แต่ก็ยังแนะ
หนังสือเล่ม เดิมนั้นเอง เป็นแนวการสอน วิชาภูมิศาสตร์ก็เช่นเดียวกัน เขียนว่าสอนภูมิศาสตร์
โลกที่เกี่ยวข้องแก่การค้าขาย หนักทางยุโรปและอเมริกา โรงเรียนต้องส่งหัวข้อมาขออนุญาต
กรมศึกษาธิการ

การปรับปรุงหลักสูตร พ.ศ. ๒๔๖๔ ไม่ทำให้หลักสูตรสังคมศึกษาเปลี่ยนมากนัก
คงใช้ตามที่ปรับปรุงใน พ.ศ. ๒๔๕๖ และใช้ต่อมาจนหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ยกเว้นมัธยม
ปลายซึ่งมีการแยกเป็น ๓ แผนกใน พ.ศ. ๒๔๗๑ กำหนดเปลี่ยนแปลงคือ วิชาจรรยา ทุกแผนก
ต้องเรียน กำหนดรายการสอนตามหลักหนังสือแนวสอนวิชาจรรยาของโรงเรียนนายร้อยทหารบก

ครูผู้สอนต้องแบ่งเอาเองว่าข้อไหน บทไหน ควรจะสอนก่อนหรือหลัง นักเรียนที่เป็นพุทธศาสนิกให้ สวคมนตรีให้พระและฟังพระภิกษุ เทศน์สัปดาห์ละครั้ง ใช้เวลาออกตารางสอน แต่ไม่เป็นการบังคับ ผู้ที่มีหลักฐานแสดงว่าไม่ใช่พุทธศาสนิก วิชาประวัติศาสตร์กับภูมิศาสตร์แผนกกลางและแผนกภาษา ต้องเรียนเท่ากัน แผนกวิทยาศาสตร์ไม่เรียนเลย รายการที่กำหนดให้สอนมี ประเทศสยาม เรียนประวัติประเทศไทยอยู่ในลุ่มแม่น้ำเอียงจื่อ จนถึงปัจจุบัน พุทธศาสนา เข้าในประเทศสยาม ประเทศต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีนมี พม่า มอญ เขมร ญวน และตั้งเกี่ยว เหตุผลที่ทำให้เสียอิสรภาพแก่มหาวังต่างประเทศ เหตุการณ์ทางการเมืองและทรัพยากร ประเทศจีน เริ่มตั้งแต่เกี่ยวข้องกับฝรั่งเศส ค.ศ. ๑๘๓๔ เหตุที่เกิดสงครามและผลที่ได้รับจากการ สงครามกับฝรั่งเศสและญี่ปุ่น การเปลี่ยนการปกครอง ค.ศ. ๑๘๑๑ การจลาจลและศึกกลางเมือง ลัทธิของซุนยัตเซน ประเทศญี่ปุ่น การตัดอำนาจโชกุน ตั้งรัฐบาลอย่างฝรั่ง สาเหตุของการ สงครามกับจีน รัสเซียและเกาหลี สาเหตุของมหาสงคราม โลกภายหลังมหาสงคราม ผลของ สงคราม สันนิบาตชาติ ลัทธิคอมมิวนิสต์และลัทธิฟาสซิสต์ ชาติต่าง ๆ รวมตัวกันเป็นกลุ่ม ๆ

หลักสูตรวิชาสังคมศึกษาช่วงนี้ทั้งวิชาภูมิศาสตร์เสียมาก และแม้ประวัติ ๆ ก็ไม่ สนใจประวัติศาสตร์ครั้งโบราณ หนักทางประวัติศาสตร์ของประเทศตะวันออกและเหตุการณ์ปัจจุบัน และใช้หลักสูตรนี้มาจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๐ (กรมวิชาการ ๒๔๑๓ : ๑๕๘)

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงระบอบปกครองแล้ว หลักสูตร พ.ศ. ๒๔๘๐ มุ่งจะสนอง ความประสงค์ด้านการปกครองประเทศด้วย วิชาสังคมศึกษาจึงเปลี่ยนไปมากด้วยการสอนให้ นักเรียนเข้าใจระบอบการปกครองใหม่ วิชาจรรยาพัฒนามาเป็นหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม ภูมิศาสตร์ประวัติศาสตร์มีอยู่ตาม เดิมแต่ในชั้นประถมเรียกว่า "ความรู้เรื่องเมืองไทย" ในชั้น มัธยมตอนต้นดำเนินหัวข้อย่อยวิชาหน้าที่พลเมือง เช่นเดียวกับชั้นประถม คือมีเนื้อหา เรื่องหน้าที่ที่จะ ต้องปฏิบัติต่อครอบครัว หมู่คณะ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ รู้จักขนบธรรมเนียม ประเพณีของชาติไทย เรื่องระบอบรัฐธรรมนูญให้รู้จักสิทธิหน้าที่ของชนชาวสยามตามบทบัญญัติแห่ง รัฐธรรมนูญ เป็นต้นว่ามีหน้าที่เคารพต่อกฎหมาย ป้องกันประเทศชาติ ช่วยเหลือข้าราชการและ การเลือกตั้ง เรื่องการปกครองท้องถิ่นให้รู้จักระเบียบการปกครองส่วนภูมิภาคและเทศบาล เรื่องวันสำคัญให้รู้จักวันสำคัญต่าง ๆ และหน้าที่พึงปฏิบัติต่อวันนั้น ๆ เช่นวันฉลองรัฐธรรมนูญ วันวิสาขบูชา วันเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นต้น ตามหัวข้อย่อยเหล่านี้ในชั้นมัธยมให้มีรายละเอียด กว้างออกไปกว่าชั้นประถม ส่วนวิชาศีลธรรมเป็นแต่หัวข้อธรรมจริยา ไม่มีอะไรเกี่ยวเป็นพุทธ ศาสนาโดยตรง หัวข้อดังกล่าวได้แก่ความซื่อสัตย์ เมตตากรุณา ความมีน้ำใจเป็นนักกีฬา

ความสุภาพอ่อนน้อม ความกตัญญูกตเวทิตะ ความมีเกียรติยศ ความอดทน ความสามัคคี และการหลีกเลี่ยงอบายมุข ส่วนภูมิศาสตร์ประวัติศาสตร์ระดับมัธยมนับว่าเน้นหนักภูมิศาสตร์มาก เรียนภูมิศาสตร์พิลึกกึ่งคล้ายวิทยาศาสตร์ ภูมิศาสตร์ภูมิภาคเรียนสยามและเอเชีย และมีภูมิศาสตร์การค้าเพิ่มขึ้นอีกด้วย เกี่ยวกับพืชผล หัตถกรรม และเหมืองแร่ ส่วนประวัติศาสตร์ให้เรียนประวัติศาสตร์ไทยที่สำคัญ ๑๐ คน รู้จักประวัติเดิมของชนชาติไทยเฉพาะที่สำคัญ ๆ และให้เรียนประวัติศาสตร์สมัยราชธานีตั้งอยู่ที่กรุงสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และกรุงเทพฯ คือประวัติศาสตร์ไทยโดยสังเขปนั่นเอง หัวข้อ "การพาเที่ยวอุทยานที่" ซึ่งเป็นหัวข้อใหม่ไม่เคยมีอยู่เดิมกำหนดขึ้นเหมือนชั้นประถม คือ "ให้พาเด็กเรียนเที่ยวอุทยานที่ในบริเวณใกล้เคียง เพื่อส่งเสริมความรู้รอบตัวบ้าง ความรู้ทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์บ้าง กับทั้งปลูกใจให้รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ"

ในชั้นมัธยมตอนปลาย คือ ม.๑,๔,๖ หลักสูตรหน้าที่พลเมืองกำหนดหน้าที่ที่พึงมีต่อรัฐกว้างออกไปในเรื่องการรับราชการทหาร การเสียภาษีอากร การประถมศึกษา การจรรยา การสาธารณสุข กฎหมายแพ่งและกฎหมายอาญาบางส่วน ในหัวข้อระบอบรัฐธรรมนูญเรียนหลักสำคัญ ๆ ในรัฐธรรมนูญเกี่ยวกับอำนาจต่าง ๆ หัวข้อการปกครองกำหนดเรื่องระเบียบการบริหารได้แก่ราชการและเทศบาล นับว่าเป็นหลักสูตรที่ละเอียดและสูงมากสำหรับชั้นนี้ ส่วนศีลธรรมนั้นคงกำหนดหัวข้อธรรมจริยาเข้ากับชั้นประถมและมัธยมต้น ขยายความกว้างออกไปเล็กน้อย ส่วนภูมิศาสตร์ประวัติศาสตร์นั้นเรียนเขตรวม ทวีปออสเตรเลีย แอฟริกาและอเมริกาใต้ เรียนยุโรปและอเมริกาเหนือให้หนักทางเศรษฐกิจ และให้เรียนอุตสาหกรรม ๗ อย่าง มีการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ จับสัตว์น้ำ ป่าไม้ เหมืองแร่ หัตถกรรม การค้า โดยเฉพาะในประเทศเราศึกษาละเอียดพอสมควร ประวัติศาสตร์เรียนประวัติศาสตร์ไทยสมัยต่าง ๆ ละเอียดขึ้น เรียนประเทศต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน เรียนประเทศจีนแต่ ค.ศ.๑๘๓๔ จนถึงปัจจุบัน ประเทศญี่ปุ่นและโลกภายหลังสงคราม ทั้งหมดคล้ายกับประวัติศาสตร์ที่กำหนดให้นักเรียนมัธยม ๗ - ๘ เดิม เรียนนั่นเอง

๓.๒.๖ หลักสูตรศิลปศึกษา พลานามัย ลูกเสือ ฯลฯ

ในสมัยโบราณถือว่าการมาโรงเรียนคือการมาเรียนวิชาหนังสือ จึงไม่มีวิชาที่มุ่งอบรมให้มีสุขภาพอนามัย มีรสนิยมทางศิลปะ มีฝีมือในการประดิษฐ์ และมุ่งฝึกให้มีลักษณะนิสัยอันดี จนต่อมาภายหลังเมื่อความคิดในเรื่องโรงเรียนกว้างออกไป เห็นว่าจะต้องไม่สอนเฉพาะวิชาปัญญาเท่านั้น แต่ต้องเอาใจใส่ทุกมุมชีวิตของเด็ก จึงเริ่มมีวิชาเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าวเข้ามาใน

หลักสูตรมากขึ้นตามลำดับ ในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นวิชาพิเศษเหล่านี้เข้ามาในหลักสูตรและมีพัฒนาการมาแต่ พ.ศ. ๒๔๕๒ เข้ามาพร้อมกับหลายวิชาตั้งแต่ประโยคมูลศึกษาถึงมัธยมสูง ในหลักสูตรมูลศึกษามีวิชาการรักษาตัว การฝีมือ เพาะปลูก ค้าขาย หมวดศิลปะมีวิชาวาดเขียนและขับร้อง มีวิชาการทหารซึ่งที่จริงคือพลศึกษา ในหลักสูตรประถมศึกษาไม่มีวิชาการรักษาตัว (สุขศึกษา) แยกต่างหาก แต่รวมอยู่ในวิชาวิทยาศาสตร์ มีวิชาการฝีมือ ค้าขาย เพาะปลูก การทหาร วาดเขียน ขับร้องดนตรี วิชาทางนักเรียนหญิง เช่น การเย็บปักถักร้อย การเรือน

ในหลักสูตรมัธยมศึกษากำหนดให้เรียนสรีรศาสตร์และสุขวิทยาทั้งหญิงและชายโดยมุ่งให้รู้จักบำรุงร่างกายให้พ้นจากโรคที่ไม่ควรเป็น รู้จักเลือกและรักษาที่อยู่ให้สมควรให้เป็นที่ไม่เกิดสุข วิชาวาดเขียนเป็นวิชาบังคับทั้งหญิงชาย กำหนดรายการกว้างขึ้นกว่าชั้นประถม มีวิชาการทหารสำหรับนักเรียนชาย หญิงมีเพาะปลูก ค้าขาย การเรือน

ในหลักสูตรมัธยมสูงยังคงมีวิชาวาดเขียนอยู่ในกำหนดอัตราเวลาเรียนให้เขียนแรงาและระบายสีจากของจริง กับเขียนแผนที่ ส่วนวิชาการทหารนั้นกำหนดให้ใช้นอกอัตราเวลาเรียน...

เมื่อเปลี่ยนมูลศึกษาเป็นประถม และประถมเดิมขึ้นมาเป็นมัธยมทั้งหมดใน พ.ศ. ๒๔๕๖ ก็ทำหลักสูตรหลวงโดยเอาเนื้อหาของแก่นนั้นเองมาใช้ ในชั้นประถมตัดวิชาการฝีมือเปลี่ยนเป็นวิชาสามัญ ๓ อย่าง คือวิชาหาเลี้ยงชีพทางหัตถกรรม กลกรรม และพาณิชย์กรรมให้เลือกเรียน ๑ อย่าง เรียนวิชาสามัญ แต่มุ่งศึกษาพื้นฐานอาชีพโดยตรง มีวิชาเกิดใหม่เพิ่มเข้ามาคือ "ลูกเสือ" แทนที่การทหาร นักเรียนหญิงก็เรียนลูกเสือด้วยเฉพาะรายการที่เป็นประโยชน์ ขับร้องเป็นวิชาเลือก

มัธยมตอนต้นนั้นนำเอาหลักสูตรประถม เดิมนี้เองมาใช้ และกำหนดให้สอนวิชาลูกเสือตามหลักสูตรประถม ขับร้องและดนตรียังคงกำหนดเป็นวิชาที่ไม่บังคับสอน เลือกได้ตามความสามารถ รายการสอนก็นำเอาของแก่นนั้นเองมาพิมพ์ลงไว้ รายการสอนวิชาการเรือก็นั้นเดียวกัน

ในชั้นมัธยมตอนกลาง ทั้งหญิงชายกำหนดสรีรศาสตร์และสุขวิทยาตามรายการสอนของหลักสูตรเก่า ไม่ได้แก้ไขแต่ให้เลือกได้ คือวิชานี้กับฟิสิกส์และแปรกติกฟิสิกส์ต้องเลือก ๑ วิชา ถือว่าอยู่ในหมวดวิทยาศาสตร์ วาดเขียนก็ต้องเรียนแต่ไม่มีกำหนดรายการสอน ลูกเสือก็ต้องเรียน กำหนดว่าเหมือนในประถมและมัธยมตอนต้น นักเรียนหญิงกำหนดเพิ่ม

ให้เรียนการฝีมือเหมือนหลักสูตรประถมหญิงแต่ให้ยากขึ้น บังคับเรียนการเรือนและกายบริหารด้วย เพื่อแทนวิชาลูกเสือ ส่วนการบริหารและข้อร้องคนตรีสำหรับชายซึ่งไม่บังคับนั้นใช้นอกอัตราเวลาเรียน

ในชั้นมัธยมปลายซึ่งเทียบเท่ามัธยมสูง เดิมกำหนดวาดเขียน แต่เปลี่ยนการเขียนแผนที่เป็นการเขียนยี่ห้อเมตริรูปต้น กำหนดให้หัดวิชาลูกเสือ ยิมนาสติกส์ ยูยิตสูและการเล่นต่างๆ

โดยสรุป รายการสอนในหลักสูตรหลวง ๒๔๕๖ ส่วนมากไม่เปลี่ยนไปจากเดิม เพียงแต่ตัดทอนบ้าง แปลงชื่อบ้าง พอมิหลักสูตร พ.ศ. ๒๔๖๔ ต่อมา ก็ยังคงไม่มีปรับปรุงมาก มีเปลี่ยนคือหมวดวิทยาศาสตร์บังคับสรีรศาสตร์และสุขวิทยา เลือก ๑ วิชา ที่นับว่าเปลี่ยนแปลงอีกครั้งหนึ่งก่อนหมดสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งใช้ต่อมาจนถึงหลังการเปลี่ยนแปลงระบอบปกครองก่อนที่จะมีแผนการศึกษาชาติใหม่ในระบอบประชาธิปไตย ก็คือการเปลี่ยนตามการแยกแผนกในชั้นมัธยมปลายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ ซึ่งตัดวาดเขียนทิ้งไปทุกแผนก ยังคงมีพลศึกษา ข้อร้อง คนตรี วิชาพลศึกษานั้นกำหนดให้ต้องสอนวิชาลูกเสือโทและเอก ผู้เป็นลูกเสือเอกแล้วเวลาสอบไล่ไม่ต้องสอบ ต้องสอนกายบริหารหรือตัดคนจววิธี ต้องสอนตัดคนห้อยโหนต่างๆ ๆ ที่จะทำให้ร่างกายแข็งแรง ต้องสอนให้เล่นกีฬาต่าง ๆ พลศึกษานี้บางอย่างต้องใช้เวลาออกตารางสอน การสอบไล่จะสอบทั้งชั้น สำหรับฝึกเรียนหญิงใช้กายบริหารหรือวิชาอื่นที่เหมาะสมแก้หญิงได้ (กรมวิชาการ ๒๔๑๓ : ๑๗๔ - ๑๘๐)

หลังการเปลี่ยนแปลงระบอบปกครองมีการปรับปรุงหลักสูตรตามแผนการศึกษาชาติในระบอบประชาธิปไตย วิชาต่าง ๆ เหล่านี้กลับมามีอยู่ในหลักสูตรอีกอย่างเต็มภาคภูมิ วิชาที่เคยเลือกได้ไม่บังคับกลับมาเป็นวิชาที่ต้องเรียนทั้งหมด ในประถมศึกษาที่มีถึง ๖ วิชา คือวาดเขียน การฝีมือ ข้อร้อง สุขศึกษา พลศึกษา และลูกเสือหรืออนุสภาคภาษาชาติได้กำหนดรายการสอนขึ้นมาให้เหมาะสมกับยุคสมัย ยกเว้นสุขศึกษาซึ่งนำของเดิมมาปรับเปลี่ยนถ้อยคำเพียงเล็กน้อย ของเดิมนี้แท้จริงเขียนขึ้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ แต่ใช้กันเรื่อยมาเป็นเวลาเกือบ ๓๐ ปี และยังใช้อยู่ในหลักสูตร พ.ศ. ๒๔๘๐ นี้ด้วย วิชาพลศึกษาให้ซ้อมกำลังกายให้บริบูรณ์แข็งแรงตามความเจริญแห่งวัยโดยการหัดกายบริหาร กรีฑา และการเล่นที่ออกกำลังกายอื่น ๆ ลูกเสือให้จบหลักสูตรลูกเสือตรี หญิงให้จบหลักสูตรอนุสมาชิกชั้นตรี

ในมัธยมตอนต้น หลักสูตร พ.ศ. ๒๔๘๐ กำหนดวิชาต่าง ๆ เหมือนประถมศึกษา วิชาวาดเขียนนั้นมีทั้งภาพของจริงและภาพประดิษฐ์ เขียนรายละเอียดไว้ชัดเจนกว้างขวาง การฝีมือชายมีการปั้น การสาน การช่างไม้ การฝีมือหญิงมีเพิ่มการเรียนนอกเหนือไปจากการเย็บปักถักร้อย การทำตอ และพันเทียน การปรุงเครื่องหอมที่เป็นการเรียนนั้นมีการกำหนดการครัว ส่วนวิชาขับร้องนั้นขยายออกไปจากเดิม คือให้ร้องเพลง ๒ ชั้น หรือ ๓ ชั้น ถ้าสามารถทำได้ ให้นำโน้ตสากล หลักสูตรสุขศึกษาเขียนขึ้นใหม่ แต่ก็เป็นแนวเดียวกับของเก่าที่ใช้มากกว่า ๓๐ ปี เพียงมีขยายความและตัวอย่างมากขึ้นเท่านั้น พลศึกษากำหนดว่า "ฝึกซ้อมกำลังกายให้บริบูรณ์ แข็งแรงโดยการฝึกหัดกายบริหารท่ามือเปล่า ออกกำลังโดยใช้เครื่องอุปกรณ์การเล่นที่มีประจำโรงเรียนอยู่แล้ว เช่น ราวเดี่ยวราวคู่ ฝึกหัดกรีฑาต่าง ๆ เช่นวิ่งเร็ว วิ่งผลัด วิ่งเปี้ยว ฯลฯ และหัดกีฬาที่เป็นพวกเป็นคณะ เช่นฟุตบอล บาสเกตบอล เนตบอล อบรมให้มีจรรยาอันดีงาม มีใจเป็นนักกีฬา ไม่เห็นแก่ตัว รักหมู่คณะ ทำตนให้เป็นประโยชน์ส่วนรวมอยู่เสมอ วิชาลูกเสือ สำหรับชายกำหนดให้เรียนรู้จักหลักสูตรลูกเสือโทและอนุสภากาชาด สำหรับหญิงให้เรียนรู้จัก หลักสูตรอนุสมาชิกรุ่นโท

ในชั้นมัธยมปลายตัดวิชาสุขศึกษาและขับร้องออกไป จึงเหลืออยู่แต่เพียงวาดเขียน การฝีมือ พลศึกษา ลูกเสือหรืออนุสภากาชาด วิชาวาดเขียนนอกจากจะมีรายการภาพของจริง และภาพประดิษฐ์กว้างขวางกว่ามัธยมต้นแล้ว ยังเพิ่มภาพความจำเข้าด้วย การฝีมือชายมีการปั้น การสาน การช่างไม้ และการฝีมือ การเรียนหญิง นอกจากเย็บปักถักร้อยและช่างเบ็ดเตล็ดที่ยากขึ้นแล้ว มีการรักษาบ้านเรือน การปรุงอาหาร หน้าที่ของภรรยาและมารดา นับว่าเหมาะสมกับวัยของเด็ก ส่วนพลศึกษามีรายการละเอียดมาก มีทั้งกายบริหารท่ามือเปล่า ดัดตน หลักสูตรนี้พยายามบรรจุรายการทุกอย่างทั้งที่จำเป็นและเห็นควรในด้านห้อยโหน กรีฑา กีฬา การอบรมทางใจและจรรยา เพราะเป็นประโยชน์สุดท้ายของสามัญศึกษา ไม่มีมัธยมสูงขึ้นไปอีกแล้ว กลายเป็นเตรียมพร้อมอุดมศึกษา ซึ่งอาจทั้งวิชาเหล่านี้ทั้งหมดก็ได้ ส่วนวิชาลูกเสือก็กำหนดความรู้ลูกเสือเอก อนุสภากาชาดก็กำหนดความรู้อนุสมาชิกรุ่นเอก

๓.๒.๗ หลักสูตรเตรียมอุดมศึกษา

การศึกษาระดับชั้นเตรียมอุดมศึกษาเกิดขึ้นมาแทนที่ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๗ - ๘ เนื่องจากรัฐบาลได้ประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. ๒๔๗๔ ซึ่งกำหนดการจัดสามัญศึกษาชั้นสูงสุดไว้เพียงมัธยมศึกษาปีที่ ๖ แต่บุคคลจะเข้าเรียนชั้นอุดมศึกษาในมหาวิทยาลัยหรือวิทยาลัยต่าง ๆ ต้องมีพื้นฐานความรู้ในระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๗ - ๘ หน่วยงานระดับอุดมศึกษาจึงต้องจัดสอนส่วนนี้เอง โดยถือเป็นแผนกหนึ่งของมหาวิทยาลัยหรือวิทยาลัยนั้น ๆ โดยเฉพาะ และกระทรวงธรรมการจะไม่เปิดสอนระดับเตรียมอุดมศึกษาด้วย การกำหนดหลักสูตรจึงเป็นเรื่องของหน่วยงานที่เปิดสอนระดับเตรียมอุดมศึกษาเองโดยไม่เกี่ยวกับกระทรวงธรรมการ และในวันที่ ๓ มกราคม ๒๔๘๐ สภามหาวิทยาลัยของจุฬาลงกรณ์ฯ ซึ่งประชุมครั้งที่ ๗๖ ณ สำนักเลขาธิการ (ที่ตั้งอยู่ตึกอักษรศาสตร์ปัจจุบัน) โดยมีพันเอกหลวงพิบูลสงคราม อธิการบดีและอุปนายกสภา เป็นประธานที่ประชุม ก็ได้ตกลงตั้งขึ้นที่เป็นเตรียมอุดมศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเองที่โรงเรียนหอวัง สำหรับรายละเอียดหลักสูตรและการสอนดูจากหนังสือประมวลระเบียบของโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ผู้อำนวยการเป็นผู้ออกระเบียบการศึกษา พ.ศ. ๒๔๘๓ ลงวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๔๘๓ แจกออกนั้นหนาการให้แก่ผู้ปกครองนักเรียนในปีนั้น พบว่าโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาแบ่งวิชาเตรียมอุดมออกเป็นประเภทต่าง ๆ คือ เตรียมอักษรศาสตร์ เตรียมพาณิชยศาสตร์ เตรียมวิชาการบัญชี เตรียมวิทยาศาสตร์ เตรียมแพทยศาสตร์ เตรียมวิศวกรรมศาสตร์ เตรียมสถาปัตยกรรมศาสตร์

เตรียมอักษรศาสตร์ต้องเรียนวิชา ๔ หมวด คือ หมวดที่ ๑ ประกอบด้วยภาษาไทย ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ หมวดที่ ๒ เป็นภาษาอังกฤษ หมวดที่ ๓ เป็นคณิตศาสตร์ และการบัญชี และหมวดพิเศษ วิชาสุขวิทยาทางจิตต์และพลศึกษา

เตรียมวิทยาศาสตร์ เตรียมแพทยศาสตร์ เตรียมเภสัชกรรมศาสตร์ เตรียมสัตวแพทยศาสตร์ เตรียมวิศวกรรมศาสตร์ ต้องเรียน ๔ หมวด ได้แก่ หมวดที่ ๑ คือภาษาไทย ภาษาอังกฤษ หมวดที่ ๒ คือ คณิตศาสตร์ หมวดที่ ๓ คือวิทยาศาสตร์ และหมวดพิเศษคือสุขวิทยาทางจิตต์ และพลศึกษาด้วย

เตรียมสถาปัตยกรรมศาสตร์ ต้องเรียน ๔ หมวด ได้แก่ หมวดที่ ๑ ประกอบด้วยภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ประวัติศาสตร์ หมวดที่ ๒ ศิลปและวาดเขียน และหมวดพิเศษคือสุขวิทยาทางจิตต์และพลศึกษาด้วยเช่นกัน

ทั้งหมดกำหนด เวลาเรียน เป็น ๓ ภาคต่อปี สอบย่อยในตอนปลายภาคหนึ่งและปลายภาคสอง และ เวลาอื่น เมื่อ เห็นสมควรแล้วนับคะแนนสอบย่อยรวมกับคะแนนสอบปลายปีตามอัตราส่วนที่กำหนด เพื่อพิจารณาตัดสินเลื่อนชั้น นักเรียนที่ไม่เข้าสอบประจำปีแต่ไม่ได้ออกจากโรงเรียน ให้นำว่าสอบตก และผู้สอบได้คะแนนรวมไม่ต่ำกว่าร้อยละ ๖๐ และคะแนนหมวดทุกหมวดไม่ต่ำกว่าร้อยละ ๕๐ จึงจะถือว่าเรียนสำเร็จตามหลักสูตร สำหรับนักเรียนเตรียมอุดมศึกษาที่ต้องเรียนซ้ำชั้นอาจจะได้รับการพิจารณาขอยกให้ทำงานพิเศษแทนการเรียนซ้ำและสอบประจำปีซ้ำในวิชาที่สอบได้แล้ว ทั้งนี้ถ้านักเรียนได้แสดงว่ามีความรู้ดีพิเศษในวิชานั้นและอยู่ในความเห็นชอบของผู้อำนวยการ (หोजดหมายเหตุแห่งชาติ, สป.๕.๒/๔)

ข้อสรุปเกี่ยวกับหลักสูตรมัธยมศึกษาในระบบประชาธิปไตยช่วงแรก

สรุปความเปลี่ยนแปลงในการจัดหลักสูตรมัธยมศึกษาในสมัยนี้มีลักษณะสำคัญที่น่าสังเกต คือ ประการแรก วิชาต่าง ๆ มีการแยกออกหรือเกิดขึ้นใหม่มากขึ้น มีการกำหนดวิชามากขึ้น อัตราเวลาเรียนแต่ละวิชาแบ่งแยกกันเป็นคนละส่วน ประการที่สอง หลักสูตรภาษาไทยมีเนื้อหาสาระตามของเดิมซึ่งคัดลอกมาใช้ แต่แบ่งเป็นวิชาย่อย ๆ แยกเรียนเฉพาะวิชา ประการที่สาม ภาษาต่างประเทศ เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน มีการเปิดโอกาสให้เลือกเรียนเป็นภาษาที่ ๑ หรือภาษาที่ ๒ ได้ ไม่บังคับให้ภาษาอังกฤษเป็นภาษาที่ ๑ ดังแต่ก่อน ประการที่สี่ คณิตศาสตร์แยกเป็นเลขคณิต พีชคณิต เรขาคณิต ประการที่ห้า วิทยาศาสตร์ในมัธยมต้นร่างขึ้นใหม่ และเก็บความรู้เบื้องต้นของวิทยาศาสตร์แขนงต่าง ๆ ที่เคยสอนในมัธยมปลาย เดิมลงมาจัดเป็นวิทยาศาสตร์ทั่วไปให้เรียนในมัธยมปลายใหม่ ม.๔-๖ ประการที่หก สังคมศึกษา ขยายวิชาจรยาออกเป็นหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม วิชาศีลธรรมเน้นจรยา ไม่ค่อยเกี่ยวกับพุทธศาสนา ส่วนวิชาภูมิศาสตร์ประวัติศาสตร์มีข้อกำหนดให้พานักเรียนเที่ยวดูสถานที่ ประการที่เจ็ด วิชาทั้งหลายในกลุ่มสร้างเสริมบุคลิกภาพและลักษณะนิสัยซึ่งเคยกำหนดให้เลือกเรียนบ้างบังคับเรียนบ้าง เช่น พลศึกษา วาดเขียน การฝีมือ ลูกเสือ ชักร้อย เป็นวิชาบังคับอยู่ในกำหนดอัตราเวลาเรียน ประการที่แปด มีหลักสูตรเตรียมอุดมศึกษาเกิดขึ้น เนื้อหาความรู้ระดับนี้เดิม เป็นชั้นมัธยมปีที่ ๗ และ ๘ จึงถูกตัดหายไป แต่ความจำเป็นต้องเปิดสอนให้นักเรียนมีความรู้พื้นฐานพอเพียงที่จะเรียนอุดมศึกษาต่อไปยังมีอยู่ สถาบันอุดมศึกษาจึงเป็นหน่วยจัดสอนหลักสูตรนี้

๓.๓ การจัดองค์การที่เกี่ยวข้องกับมัธยมศึกษาและองค์การบริหารงานบุคคลในรูปครูสภา

ในช่วง พ.ศ.๒๔๘๕ - ๒๔๘๙ นี้ ความพยายามที่เกิดขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของช่วงเวลาที่มีผู้อธิบายว่า ๑๐ ปีแรกเป็น "ความพยายามที่จะขยายการศึกษาออกไปให้กว้างขวางในเชิงประมาณมากกว่าการปรับปรุงด้านคุณภาพ" และ ๑๐ ปีต่อมา เป็น "ความพยายามที่จะรักษาสถานภาพทางการศึกษาในระหว่างสงครามไว้ให้คงที่ ไม่ให้ทรุดโทรมลงมากจนเกินไปนัก ...พยายามปรับปรุงการศึกษาทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพหลังสงคราม" และอีก ๑๐ ปีต่อมา เป็น "ความพยายามของรัฐบาลที่จะปรับปรุงการศึกษาให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ให้ความสำคัญแก่การศึกษามากยิ่งขึ้น และหวังที่จะให้การศึกษาเป็นตัวนำสำหรับการพัฒนาอื่น ๆ ไปด้วย" (ระลึก ธาณี ๒๕๒๖ : ๙๖) เหตุการณ์ในช่วงแรกของสมัยประชาธิปไตยนี้จึงเป็นการขยายปริมาณของ ๑๐ ปีแรก และติดต่อกับตอนต้นของ ๑๐ ปีต่อมา ซึ่งเป็นภาวะยุ่งยากจากการสงคราม อันมีสาระสำคัญคือ

๓.๓.๑ กรรมการศึกษา

เมื่อเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองประเทศในวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ แล้ว และคณะราษฎรได้จัดตั้งรัฐบาลบริหารราชการแผ่นดินเรียบร้อยแล้ว โดยยึดหลักข้อ ๖ ในจำนวนหลัก ๖ ประการที่คณะราษฎรกำหนดขึ้น ซึ่งระบุว่า "จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร" จึงมีการแต่งตั้ง "คณะกรรมการศึกษา" ขึ้นชุดหนึ่งในวันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๔๗๕ ประกอบด้วยสมาชิก ๕ นาย มีเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นประธานกรรมการ หลวงศรีปริชาธรรมปาฐก เป็นกรรมการและเลขานุการ เพื่อทำหน้าที่วางแผนปฏิบัติการต่าง ๆ ที่กระทรวงธรรมการควรจัดทำรีบด่วน เช่นวางแผนการศึกษาชาติใหม่ให้เหมาะสม จัดทำบางอย่างที่จำเป็นโดยไม่ต้องรอแผนการศึกษาชาติ และพิจารณาปัญหาที่กระทรวงธรรมการเสนอมาทหารือ (กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๒๖ : ๙๗) กรรมการอีก ๔ นาย คือ พระยาประมวญวิชาพูล พระยาอนุสาสน์พิชัยการ พระยาปริชาอนุสาสน์ และพระเรียมวิรัชชพากย์ (อบรม สนิทบาลและคณะ ๒๕๒๒ : ๗๔) หลักฐานบางแห่งระบุชื่อไม่ตรงกัน คือเอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กล่าวว่า อำมาตย์เอกพระยาประมวญวิชาพูลทำการแทนในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ทำหนังสือถึงมหาอำมาตย์โทพระยามโนปกรณนิติธาดา ประธานกรรมการคณะราษฎรเสนอตั้งกรรมการศึกษา ผลต่อมาก็คือเกิด "สภาศึกษา" ประกอบด้วยกรรมการ ๑๕ นาย อยู่ในตำแหน่ง ๔ ปี มีอำนาจเรียกบุคคลมาชี้แจงให้ความเห็น ตั้งอนุกรรมการพิจารณาข้อความใด ๆ อันเกี่ยวกับการศึกษาได้ทั้งสิ้น (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.๐๒๐๑.๑๔/๓) เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นนายกสภานี้ งานสำคัญอันดับแรก

คือ การพิจารณาวางแผนการศึกษาชาติที่คณะกรรมการศึกษาเสนอมา ได้ให้ความเห็นชอบให้ประกาศใช้เรียกว่า "แผนการศึกษชาติ พ.ศ.๒๔๗๕" ซึ่งมีสาระสำคัญคือ ข้อแรก ความมุ่งหมายการศึกษาของชาติ คือให้พลเมืองทุกคนไม่เลือกเพศ ชาติ ศาสนา ได้รับการศึกษาพอเหมาะแก่อัธภาพของตน คือพอสมควรแก่ภูมิปัญญาและทุนทรัพย์ เพื่อประโยชน์แก่บ้านเมืองในทางอาชีพซึ่งตนเกิดมาสำหรับกระทำ ข้อสอง เพื่อการอาชีพของตน กุลบุตรกุลธิดา ควรได้รับการศึกษาทั้งสามัญและวิสามัญ ซึ่งกำหนดไว้เป็นชั้น ๆ ตามภูมิปัญญาและทุนทรัพย์ ข้อสาม เพื่อความสมบูรณ์แห่งพลกนิกรสยาม ท่านให้จัดการศึกษาทั้งสามสอนล้วนพอเหมาะกัน คือ (๑) จริยศึกษาให้มีศีลธรรมอันดีงาม (๒) พุทธิศึกษา ให้ปัญญาความรู้ (๓) พลศึกษา ให้เป็นผู้มีร่างกายบริบูรณ์ ข้อสี่ รัฐย่อมทรงไว้ซึ่งสิทธิในการให้การศึกษาแก่พลเมือง มีอำนาจควบคุมการอบรมสั่งสอนกุลบุตร กุลธิดาในโรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนประชาบาล และโรงเรียนราษฎร์ ข้อห้า ประโยคประณมบริบูรณ์ชายและหญิง มี ๖ ชั้น แบ่งเป็นประถมสามัญ ๔ ชั้น (ป.๑ - ๔) ซึ่งเป็นภาคบังคับ และประณมวิสามัญ ๒ ชั้น (ป.๕ - ๖) ผู้สอบไล่ได้ชั้น ป.๔ แล้วไม่เรียนต่อชั้นมัธยมควรเรียน ป. ๕ - ๖ เพื่อมีวิชาชีพติดตัว มัธยมต้นมี ๔ ชั้น (ม.๑-๔) มัธยมปลายมี ๔ ชั้น (ม.๕ - ๘) ถ้าไม่เรียนต่อมัธยมปลายสายสามัญ อาจต่อสายวิสามัญแผนกต่าง ๆ ก็ได้ ส่วนมหาวิทยาลัยหรือระดับอุดมศึกษานั้นรับช่วงจากชั้นมัธยมปลายสายสามัญ

สภานี้เป็นองค์กรที่มีส่วนในการพัฒนาหน่วยงานอื่น ๆ อีกด้วย เช่น เสนอให้ปรับปรุงจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยโดยเปิดสอนถึงระดับปริญญาตรีใน ๔ คณะ คือ คณะแพทยศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ คณะนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์ ส่วนแผนกอื่น ๆ ให้เปิดสอนระดับประกาศนียบัตรไปก่อนจนกว่าจะพร้อม ต่อมา พ.ศ.๒๔๗๖ โรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรมถูกโอนมารวมเข้ากับคณะนิติศาสตร์ และ พ.ศ.๒๔๗๗ จึงโอนคณะนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยไปตั้งเป็น "มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง" ซึ่งภายหลังคือ พ.ศ.๒๔๘๕ มีการตัดคำว่า "การเมือง" ออกคงเหลือแต่ "มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์" มาจนถึงปัจจุบัน

๓.๓.๒ การจัดตั้งหน่วยงาน

ในระยะเริ่มต้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ ยังคงใช้หน่วยงานจัดการศึกษาซึ่งสืบเนื่องมาแต่ พ.ศ.๒๔๗๔ ซึ่งรูปกระทรวงธรรมการแบ่งออกเป็น ๔ กรม คือ กองบัญชาการกระทรวงกรมศึกษาธิการ กรมมหาวิทยาลัย กรมธรรมการ และ

กรมวิชาธิการ กรมศึกษาธิการซึ่งจัดประณมและมีมัธยมศึกษาแบ่งออกเป็น ๓ กอง คือ กองบัญชาการ กองตรวจการศึกษากรุงเทพ กองสุขาภิบาลโรงเรียน วิศวกรรมของการจัดองค์การต่อจากนั้นสรุปได้ตามลำดับ เวลาคือ

พ.ศ.๒๔๗๖ มีพระราชบัญญัติระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม ใช้ควบคุมการปกครองให้เป็นไปอย่างใกล้ชิดทั่วประเทศ จำแนกงานบริหารราชการแผ่นดินออกเป็น ๓ ส่วน เป็นครั้งแรก คือ ส่วนกลาง แบ่งเป็นกระทรวงหรือทบวงการเมือง ส่วนภูมิภาค แบ่งเป็นจังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ส่วนท้องถิ่น แบ่งเป็นเทศบาลตำบล เทศบาลเมือง เทศบาลนคร และสหเทศบาล (จิตรกร ตั้งเกษมสุข ๒๔๒๔ : ๑๘๒) ในปีนี้พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทบวงการ กรม บัญญัติให้กระทรวงธรรมการมีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับการศึกษา การธรรมการและการศิลปากร แบ่งส่วนราชการออกเป็น ๗ กรม คือ สำนักงานเลขาธิการรัฐมนตรี สำนักงานปลัดกระทรวง กรมธรรมการ กรมพลศึกษา กรมมหาวิทยาลัย กรมศิลปากร กรมศึกษาธิการ และได้มีการโอนโรงเรียนประชาบาลที่ตั้งอยู่ในเขตเทศบาลให้เทศบาลรับไปจัดการศึกษาเอง กับได้จัดตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้น

พ.ศ.๒๔๗๘ ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาทุกตำบลทั่วราชอาณาจักร

พ.ศ.๒๔๗๙ ประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ.๒๔๗๙ เป็นฉบับใหม่ขึ้นใช้แทนของเดิม ตามแผนฉบับใหม่นี้กำหนดให้จัดมัธยมศึกษาเพียง ๖ ปี (ตอนต้น ๓ ปี ตอนปลาย ๓ ปี) และมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ.๒๔๗๙

พ.ศ.๒๔๘๒ มีพระราชบัญญัติยุบเลิกกรมศึกษาธิการและตั้ง เป็นกรมใหม่ ๒ กรม คือ กรมวิชาธิการ และกรมสามัญศึกษา

พ.ศ.๒๔๘๓ กระทรวงธรรมการย้ายสถานที่ทำการ ซึ่งมีที่ตั้งอยู่แต่เดิมที่ริมประตูพินามชัยศรีมาอยู่ที่วังจันทร์เกษมอันเป็นที่ตั้งปัจจุบัน และในปีนี้มี การจัดตั้งการศึกษาผู้ใหญ่ขึ้น กับประกาศใช้พระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติฉบับแรก เป็นกฎหมายขึ้นบังคับด้วย

พ.ศ.๒๔๘๔ กระทรวงธรรมการได้ เปลี่ยนชื่อ เป็นกระทรวงศึกษาธิการอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งตั้งแต่นั้นก็ใช้ชื่อนี้ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน กระทรวงศึกษาธิการมีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับการศึกษา การศาสนา และการศิลปากร แบ่งส่วนราชการออกเป็น ๘ กรม คือ สำนักงานเลขาธิการรัฐมนตรี สำนักงานปลัดกระทรวง กรมการศึกษา กรมพลศึกษา กรมมหาวิทยาลัย

กรมศิลปากร กรมสามัญศึกษา กรมอาชีวศึกษา และในปีนี้ประกาศใช้ระเบียบการรับรอง
วิทยฐานะโรงเรียนราษฎร์ด้วย

พ.ศ. ๒๔๘๕ มีพระราชบัญญัติโอนกรมศิลปากรไปสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี กระทรวง
ศึกษาธิการจึงมีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับการศึกษาและการศาสนา ส่วนในด้านวัฒนธรรมมีการตรา
พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้น และได้สถาปนาสภาวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้น เมื่อวันที่ ๒๙ กันยายน
๒๔๘๕

พ.ศ. ๒๔๘๖ มีการโอนโรงเรียนประถมศึกษาจากเทศบาลมาให้กรมสามัญศึกษา เป็น
ผู้จัดตามเดิม

พ.ศ. ๒๔๘๗ โอนโรงเรียนประถมศึกษาในเขตเทศบาลไปให้เทศบาลดำเนินการ
อีก

พ.ศ. ๒๔๘๘ ประกาศใช้พระราชบัญญัติครู พ.ศ. ๒๔๘๘ เป็นฉบับแรก และจัดตั้ง
คุรุสภาขึ้น (กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๒๔ : ๓ - ๔)

๓.๓.๓ คุรุสภาและการบริหารงานบุคคล

การบริหารงานบุคคลในยุคสมัยของการปกครองระบอบประชาธิปไตยช่วงแรกนี้ นับ
ว่าเริ่มเข้าสู่ระบบคุณธรรม เพราะเริ่มมีกฎหมายระบุกฎเกณฑ์การบริหารงานบุคคลให้เป็นไปด้วย
ความเป็นธรรมตามความสามารถ คุณความดีหรือคุณภาพ คือในพ.ศ. ๒๔๗๑ มีพระราชบัญญัติระเบียบ
ข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๗๑ และเมื่อเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองได้เพียงปีเดียวก็มี
พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๗๖ ออกมาใช้แทน ครูโรงเรียนมัธยมศึกษา
ของรัฐทั่วประเทศ เป็นข้าราชการพลเรือน จึงอยู่ภายใต้บทบังคับแห่งพระราชบัญญัตินี้ จนกระทั่งถึง
ตอนปลาย ๆ ของช่วงสมัยนี้ คือ พ.ศ. ๒๔๘๘ ก็มีประกาศจัดตั้งคุรุสภาโดยกฎหมายพระราชบัญญัติ
ครู พ.ศ. ๒๔๘๘ ซึ่งมีผลให้คุรุสภาเป็นองค์กรทำงานด้านบริหารงานบุคคล สำหรับข้าราชการครู
แทน ก.พ.ต่อมาพระราชบัญญัติครู พ.ศ. ๒๔๘๘ ได้ตราขึ้นเมื่อวันที่ ๙ มกราคม ๒๔๘๘ สมัยที่
นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี และนายทวี บุณยเกตุ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวง-
ศึกษาธิการ พระราชบัญญัติฉบับนี้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาวันที่ ๑๖ มกราคม ๒๔๘๘ และมีผล
บังคับใช้ตั้งแต่วันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๔๘๘ สาเหตุของการตั้งคุรุสภานั้นทราบได้จากบันทึกเรื่องพระราช
บัญญัติครู พ.ศ. ๒๔๘๘ ของนายทวี บุณยเกตุ ซึ่งเขียนลงวารสารวิทยากรย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘

มีใจความว่า การที่รัฐบาล พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้ดำริให้มีพระราชบัญญัติครูขึ้นก็ด้วยพิจารณาเห็นว่าการศึกษาของชาติเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง เพราะเป็นเครื่องวัดความเจริญของประเทศ และเห็นว่าการศึกษาของประเทศนี้งเดินล้ำสมัยอยู่มาก กระทรวงศึกษาธิการเป็นกระทรวงที่มีความสำคัญยิ่ง เพราะเป็นกระทรวงที่ผลิตคนหรือข้าราชการให้กับกระทรวงทบวงกรมอื่น ๆ ทั่วไป สิ่งที่เป็นอุปสรรคที่จะต้องปรับปรุงโดยรีบด่วนก่อนอะไรหมกก็คือ "ครู" เราต้องมีครูดีด้วย ต้องได้ครูที่มีความสามารถสอนเด็กทั้งในด้านวิชาการและอบรมจิตใจ ต้องรักอาชีพและฝักใฝ่ในวิชาชีพของตน ไม่ใช่สอนเพื่อให้แล้วไปวันหนึ่ง ๆ รัฐบาลครั้งนั้นในสมัยที่นายทริ บุญยกเหตุเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการจึงเสนอร่างพระราชบัญญัติครู พ.ศ. ๒๔๔๘ ไปยังสภาผู้แทนราษฎรและประกาศใช้เป็นกฎหมาย พระราชบัญญัติครูนี้มีประโยชน์อย่างไร มีผู้สงสัยกันมากจนถึงกับเคยมีผู้แทนราษฎร เสนอร่างพระราชบัญญัติยกเลิก แต่ก็ได้ตกไป

หลักการใหญ่ของพระราชบัญญัติครู พุทธศักราช ๒๔๔๘ นี้ก็เพื่อให้มีครูสภาขึ้น และมีหลักการซึ่งเป็นสาระสำคัญอยู่ ๓ ประการคือ ประการที่แรก เพื่อให้ความคิดเห็น เป็นสภาที่ปรึกษาและรักษานโยบายการศึกษาของชาติ ประการที่สอง เพื่อช่วยฐานะครู ประการที่สาม เพื่อทำหน้าที่แทน ก.พ. (ครูสภา ๒๔๒๘ : ๒๙ - ๓๐)

อย่างไรก็ดีแม้ครูสภาจะได้รับการจัดตั้งขึ้น เมื่อเวลาล่วงเลยมานานแล้ว ก่อนหน้านั้นก็ได้มีองค์กรในลักษณะเดียวกันทำงานอยู่ มีบางคนกล่าวไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ "จุดเริ่มต้นของครูสภาไม่ได้เพิ่งมาเริ่มเมื่อ ๓๗ ปีก่อน หากแต่มีวิวัฒนาการมานานแล้วถึง ๕๐ ปีเต็ม (ศิวารณ ๒๕๒๕ : ๑๒๘) คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๘ เกิด "วิทยาทานสถาน" เพื่อการประชุมครู อบรมครู นายสนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) เป็นผู้อบรมคนแรก ศูนย์กลางอาชีพครูแห่งแรกนี้ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เสนาบดี เป็นผู้จัดตั้งขึ้นโดยตั้งสำนักงานอยู่ที่สี่กั๊กพระยาศรี แล้วต่อมาย้ายไปตั้งที่โรงเรียนเด็กหรือโรงเรียนสายสวัสดิ์สัญญาคาร ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๓ ตั้ง "สภาไทยอาจารย์" ออกวารสาร "วิทยาคารย" เล่มแรกด้วย ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๕ กรมศึกษาธิการตั้งสถานที่ประชุมอบรม ครูขึ้นที่โรงเรียนทวีธาภิเศก ในบริเวณวัดอรุณราชวราราม ชื่อว่า "สามัคยาจารย์สโมสรสถาน" พ.ศ. ๒๔๔๖ ย้ายสถานที่ตั้งไปอยู่ในโรงเรียนมัธยมวัดราชบูรณะ พ.ศ. ๒๔๔๗ ปรับปรุงหน่วยงานนี้ให้เป็นรูปสมาคม ชื่อ "สามัคยาจารย์สมาคม" จัดให้มีการพบปะระหว่างสมาชิก มีปาฐกถาพิเศษ มีสอนวิชาภาษาอังกฤษ วิชาดนตรี วิชาชุดครู และออกวารสารวิทยาคารย เมื่อประเทศมีภาวะคับขันจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ สมาคมจึงอพยพ

พัสดูลิขของออกไปนอกเมือง ลิ่นสงครามแล้วจึงได้นำทรัพย์สินของสมาคมกลับมาสถานที่เดิมในบริเวณโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย และเมื่อได้ตั้งคุรุสภาขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๘ กิจการและทรัพย์สินของสมาคมอาจารย์สมาคมเป็นของคุรุสภา

จะเห็นว่าในรูปของสมาคมคุรุสภาซึ่งกินเวลาส่วนใหญ่ของช่วงแรกนี้ องค์การดังกล่าวมีบทบาทในการพัฒนาความรู้ความสามารถของครูให้สอดคล้องกับความต้องการจำเป็น ด้วยวิธีการฝึกอบรม แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ปาฐกถา และการใช้วารสารเผยแพร่ความรู้ ส่วนคุรุสภานั้น พระราชบัญญัติครู พ.ศ. ๒๔๔๘ กำหนดอำนาจหน้าที่ของคุรุสภาให้มี ๗ ประการ คือ ประการแรก รับผิดชอบต่อให้ความเห็นแก่กระทรวงศึกษาธิการในเรื่องนโยบายการศึกษาทั่วไป ประการที่สอง ให้ความเห็นแก่กระทรวงศึกษาธิการในเรื่องหลักสูตร แบบเรียน การสอน การอบรม การสอบไล่ และอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการศึกษา ประการที่สาม ควบคุมและสอดส่องจรรยา มารยาทและวินัยของครู พิจารณาลงโทษครูผู้ประพฤติผิดตลอดจนพิจารณาคำร้องทุกข์ของครู ประการที่สี่ รักษาผลประโยชน์ของครูและส่งเสริมให้ฐานะของครูเป็นที่มั่นคง ประการที่ห้า หาทางให้ครูหรือครอบครัวของครูได้รับการช่วยเหลือและอุปการะตามสมควร ประการที่หก ส่งเสริมฐานะของครูในทางความรู้ คสามประพฤติ ความสามัคคี และความเป็นอยู่ของครูโดยจัดให้มีการอบรม ปาฐกถา การเผยแพร่ความรู้ การสโมสร ฯลฯ และประการสุดท้าย ปฏิบัติตามกฎหมายว่าด้วยระเบียบข้าราชการพลเรือนแทนคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน และแต่งตั้งอนุกรรมการข้าราชการพลเรือนต่าง ๆ แล้วแต่กรณี สำหรับข้าราชการครู

แต่ในเชิงปฏิบัติตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา ผลงานของคุรุสภาโดยทั่ว ๆ ไป จะเน้นหนักอยู่ที่ข้อสุดท้าย คือทำหน้าที่แทน ก.พ. ในการบริหารงานบุคคลครู ส่วนหน้าที่ในข้ออื่น ๆ มีการปฏิบัติบ้างแต่ไม่เป็นเรื่องเด่น (คุรุสภา ๒๕๒๘ : ๕๑) งานบุคคลที่คุรุสภาจัดทำและเป็นประโยชน์สนับสนุนครูในช่วงแรกนี้ เช่น การออกวารสารวิทยากร ซึ่งรับช่วงมาจากสมาคมคุรุสภา การจัดพิมพ์ตำราวิชาชุดครู พิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ เนื่องจากพิจารณาเห็นว่าวิชาชุดครูเป็นอุปกรณ์สำคัญที่ครูต้องใช้สอยเลื่อนวิทยฐานะ ขณะนั้นเป็นระยะเวลาหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ กระดาษมีราคาแพงมาก ไม่มีผู้ใดสามารถจัดพิมพ์หนังสือวิชาชุดครูออกจำหน่ายได้ คุรุสภาจึงพิมพ์คำบรรยายของอาจารย์ที่ใช้ในการอบรมวิชาชุดครูประถมและมัธยมจำหน่ายแก่สมาชิกในราคาต้นทุน

เกี่ยวกับการให้ประโยชน์ทางวิชาการนี้ ดร.กมล สุดประเสริฐ กล่าวว่าเอกสาร และการอบรมของคุรุสภาช่วยครูให้สามารถสอบวิชาชุดครูได้มาก (คุรุสภา ๒๕๒๔ : ๑๑๔-๑๒๐) นับว่าในรูปที่เป็นคุรุสภานี้ เป็นองค์กรที่ส่งเสริมพัฒนาครูได้อย่างกว้างขวางจริงจริงยิ่งกว่าตอนเป็น สามีคณาจารย์สมาคม ซึ่งนายเยื้อ วิชัยดิษฐ์ กล่าวว่าจัดได้เพียงส่งเสริมความรู้ด้วยการแสดง ปาฐกถา และส่งเสริมอย่างอื่น เช่น การละคร การกีฬา ฯลฯ (คุรุสภา ๒๕๒๔ : ๑๐๒)

งานในเชิงสวัสดิการของคุรุสภาระยะแรก ๆ อย่างหนึ่ง คือ พ.ศ. ๒๔๘๘ มีการ ช่วยการศึกษาบุตรสมาชิกคุรุสภา คณะกรรมการอำนวยการคุรุสภาเสนอให้กระทรวงศึกษาธิการ เพิ่มเติมหลักการให้ทุนเล่าเรียนแก่บุตรสมาชิกคุรุสภา ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการได้ดำเนินการให้ โดยให้บุตรสมาชิกสามัญและวิสามัญของคุรุสภาที่ได้ลงทะเบียนเป็นสมาชิกมาแล้วไม่น้อยกว่า ๕ ปี มีสิทธิของทุนเล่าเรียนในชั้นสามัญศึกษาและอาชีวศึกษาได้ (คุรุสภา ๒๕๒๔ : ๗๑-๗๒) และ ต่อมาในพ.ศ. ๒๔๘๘ มีความช่วยเหลือในด้านการลดค่าโดยสารรถไฟด้วย

ตำแหน่งในกรมศึกษาธิการในตอนต้นของช่วงสมัยประชาธิปไตยนี้มีอธิบดี ผู้ช่วยอธิบดี ปลัดกรม นายเวรชั้น ๑ หัวหน้าแผนกวิสามัญศึกษา หัวหน้าแผนกโรงเรียนราษฎร์ หัวหน้า แผนกประชาบาล นายเวรแผนกอุปกรณ์การศึกษา รองเวร เสมียนชั้น ๑ เสมียนชั้น ๒ ประจำกรม (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ศธ.๑.๑/๒๕ ๒๔๗๕ : ๑๕)

ส่วนตำแหน่งครูนั้นมีแผน เลื่อนและเทียบตำแหน่ง เป็นระเบียบภายในว่าด้วยการ เลื่อน และเทียบตำแหน่งกรรมการกับครูให้ครูใหญ่โรงเรียนอำเภอ เลื่อนขึ้น เป็นกรรมการอำเภอได้ ครูใหญ่โรงเรียนจังหวัด เลื่อนขึ้น เป็นกรรมการจังหวัดได้ ครูใหญ่โรงเรียนมณฑล เลื่อนขึ้น เป็น กรรมการมณฑลได้ กรรมการอำเภอ เลื่อนขึ้น เป็นครูใหญ่โรงเรียนมณฑลและกรรมการจังหวัดได้ และมีการเลื่อนตามลำดับจากครูใหญ่โรงเรียนเล็กไปโรงเรียนกลาง โรงเรียนใหญ่ อาจารย์ ใหญ่ จากครูไปเป็นครูใหญ่แล้วเป็นอาจารย์ใหญ่ จากอาจารย์เป็นอาจารย์ใหญ่ โดยกำหนด ไว้ว่าโรงเรียนเล็กคือโรงเรียนที่สอนเพียงมัธยมต้น โรงเรียนกลางคือโรงเรียนที่เปิดสอนถึง มัธยม ๖ และมีนักเรียนตั้งแต่ ๑๕๐ คนขึ้นไป โรงเรียนใหญ่คือโรงเรียนที่เปิดสอนถึงมัธยม ๖ และมีนักเรียน ๒๕๐ คนขึ้นไป ส่วนแผนเทียบตำแหน่งนั้นกำหนดให้พนักงานตรวจการและพนักงาน สอบไล่เทียบกรรมการมณฑลและให้ชั้นผู้ช่วยเทียบกรรมการจังหวัด อาจารย์ใหญ่เทียบกรรมการมณฑล อาจารย์ผู้ปกครองเทียบกรรมการมณฑล ครูผู้ปกครองเทียบกรรมการจังหวัด ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่

เทียบธรรมการจังหวัด อาจารย์เทียบครูใหญ่โรงเรียนใหญ่ ครูใหญ่โรงเรียนใหญ่เทียบธรรมการจังหวัด (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. ๒/๓๒๑ : ๒๔๗๖) นอกจากนี้ในวันสิ้นปี พ.ศ. ๒๔๗๕ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการยังได้กำหนดคำเรียกตำแหน่งครูของโรงเรียนรัฐบาลให้แสดงความรับผิดชอบต่างกันและมีคุณวุฒิต่างกัน ระหว่างคำว่า "ครู" กับ "อาจารย์" ขึ้นเป็นครั้งแรก คือกำหนดว่าผู้สอนที่มีปริญญาจากมหาวิทยาลัยให้เรียกว่า "อาจารย์" นอกนั้นให้เรียกว่า "ครู" โรงเรียนที่มีชั้นเรียนตั้งแต่มัธยมปีที่ ๖ ลงมา หรือโรงเรียนวิสามัญศึกษาที่เรียนชั้นนี้ให้เรียกหัวหน้าโรงเรียนว่า "ครูใหญ่" นอกนั้นเรียกว่า "ครู" หรือ "อาจารย์" ตามคุณวุฒิ ส่วนโรงเรียนที่มีชั้นเรียนตั้งแต่มัธยมปีที่ ๗ ขึ้นไปหรือโรงเรียนมัธยมวิสามัญที่มีชั้นเทียบปีต่อปีถึงมัธยมปีที่ ๗ ขึ้นไป ให้เรียกหัวหน้าโรงเรียนว่า "อาจารย์ใหญ่" นอกนั้นเรียกว่า "ครู" หรือ "อาจารย์" ตามคุณวุฒิ (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. ๒/๓๑๒ : ๒๔๗๕)

ในด้านการจัดอัตรากำลังครูให้เป็นสัดส่วนอันเหมาะสมกับจำนวนนักเรียนนั้น กรมศึกษาธิการได้กำหนดระเบียบว่าด้วยการสอบคัดเลือกนักเรียนเข้าชั้นและบรรจุครูในโรงเรียนรัฐบาลว่า ใน ๑ ห้องเรียนให้มีจำนวนนักเรียน ๔๐ หรือ ๓๕ หรือ ๓๐ คน สำหรับระดับประถม มัธยมต้น หรือมัธยมปลายตามลำดับ และบรรจุครู ๑ คน ให้ต่อนักเรียนจำนวน ๓๕ หรือ ๓๐ หรือ ๒๕ คน สำหรับระดับประถม มัธยมต้น หรือมัธยมปลายตามลำดับ (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ศธ. ๒/๓๒๒ : ๒๔๗๖) ซึ่งเป็นอัตราที่กำหนดจำนวนนักเรียนซึ่งครูต้องสอนสูงขึ้นกว่าแต่ก่อนเมื่อเปรียบเทียบกับการจัดตามโครงการศึกษา พ.ศ. ๒๔๖๔ ที่กำหนดว่านักเรียนประถม ๓๐ คนต่อครู ๑ คน นักเรียนมัธยม ๒๕ คน ต่อครู ๑ คน (สวัสดิ์ จงกล ๒๕๑๔ : ๒๐๑)

๓.๓.๔ การจัดสรรงบประมาณ

สำหรับความสนับสนุนทางการเงินที่ใช้ในการจัดการศึกษาถ้าจะดูวงเงินงบประมาณที่รัฐบาลไทยจ่าย เรื่องการศึกษาช่วงนี้และระยะก่อนหน้าซึ่งเริ่มแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ จนถึงสมัยหลัง ๆ เฉพาะตัวเลขโดยประมาณในช่วงหยาบ ๆ คือ ห่างกัน ๒๐ ปี ปรากฏว่า พ.ศ. ๒๔๔๐ มีงบประมาณการศึกษา ๖๐๐,๐๐๐ บาท ในพ.ศ. ๒๔๖๐ มี ๒,๑๐๐,๐๐๐ บาท พ.ศ. ๒๔๕๐ มี ๑๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท และพ.ศ. ๒๕๐๐ มี ๑,๒๐๐,๐๐๐,๐๐๐ บาท ซึ่งแม้จะดูเฉพาะตัวเลขไม่ได้เพราะค่าครองชีพต่าง ๆ สูงขึ้นเรื่อย ๆ ตามปี แต่ก็ยังเป็นกรณีอันหนึ่งที่ใช้ให้เห็นว่างบประมาณแผ่นดินได้จ่ายให้การศึกษาเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ (กรมสามัญศึกษา ๒๕๑๔ :

๖๔ - ๖๕) อย่างไรก็ตามก็ติกิจการของกระทรวงศึกษาธิการครอบคลุมทั้งประถมศึกษา มัธยมศึกษา อาชีวศึกษา พลศึกษา การศาสนา การศึกษาผู้ใหญ่และอุดมศึกษา งบประมาณส่วนที่จะใช้ทำนุบำรุงมัธยมศึกษาจึงมีเหลือจากการแบ่งสรรไม่มากนัก อีกเรื่องหนึ่งที่มีผลกระทบต่อการใช้เงินงบประมาณคือการเลิกเก็บเงินศึกษาพลี คือในพ.ศ. ๒๔๗๓ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าประชาชนพลเมืองไม่สามารถจะเสียศึกษาพลีจึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกการเก็บศึกษาพลีเสีย ให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจ่ายเงินปีละ ๓ ล้านบาทแทนเงินจำนวนนี้ (กระทรวงศึกษาธิการ ๒๔๕๕ : ๑๒๑) ซึ่งทำให้ส่วนใหญ่ของงบประมาณถูกนำไปชดเชยรายจ่ายที่เคยได้จากทางอื่น มีความเปลี่ยนแปลงอีกเรื่องหนึ่งซึ่งเกิดในการจัดประถมศึกษาและส่งผลถึงมัธยมศึกษา คือโรงเรียนประถมศึกษาที่มี ๔ ประเภทได้แก่โรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนประชาบาล โรงเรียนเทศบาล และโรงเรียนราษฎร์ แต่ก่อนโรงเรียนประถมศึกษาส่วนมากอยู่ทางโรงเรียนรัฐบาล เมื่อโรงเรียนอีก ๓ ประเภทมีฐานะมั่นคงแพร่หลายพอที่จะรับไปจัดได้แล้ว ทางโรงเรียนรัฐบาลก็ค่อย ๆ ปลดปล่อยจำนวนให้ลดลงจนกว่าจะหมดไปเพื่อจะได้มีกำลังมาจัดทางมัธยมศึกษาซึ่งกำลังเร่งเปิดให้ถึงขั้นมัธยมบริบูรณ์ทั่วทุกจังหวัด และต่อมาขยายไปอำเภอ (กระทรวงศึกษาธิการ ๒๔๕๕ : ๑๔๐)

นอกจากเงินงบประมาณแผ่นดินที่ได้จากรัฐบาลแล้ว โรงเรียนมัธยมมีเงินสนับสนุนได้จากการเก็บผู้เข้าเรียนด้วย และรัฐบาลเพิ่งเริ่มเลิกเก็บค่าเล่าเรียนในโรงเรียนรัฐบาล ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๑ (กระทรวงศึกษาธิการ ๒๔๕๕ : ๑๔๓) ในช่วงแรกของสมัยประชาธิปไตยนี้ จึงมีการเก็บค่าเล่าเรียนสืบเนื่องติดต่อกันมาจากช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ซึ่งใน พ.ศ. ๒๔๗๔ กระทรวงธรรมการมีนโยบายที่จะจำกัดปริมาณเด็กผู้จบมัธยมศึกษาซึ่งมีมากไปโดยวิธีการขึ้นค่าเล่าเรียนเพิ่มสูงขึ้น คือ ชั้นมัธยมปลายเดิมเก็บ ๘๐ บาท จะเก็บเพิ่มเป็น ๑๐๐ บาทต่อปี ชั้นมัธยมกลางเดิมเก็บ ๔๐ บาท จะเก็บเพิ่มเป็น ๗๐ บาทต่อปี ชั้นมัธยมต้นเดิมเก็บ ๒๐ บาท จะเก็บเพิ่มเป็น ๔๐ บาทต่อปี ชั้นประถมเดิมเก็บ ๑๐ บาทต่อปี ไม่เก็บสูงขึ้น แต่ความประสงค์ที่กระทรวงธรรมการเสนอนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เห็นด้วย กลับดำริว่าควรลดลงเพราะประชาชนลำบากด้วยภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ เรื่องนี้ได้เข้าที่ประชุมเสนาบดี ผลคือให้เก็บตามเดิม ยังไม่มีการเพิ่มหรือการลด (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ. ๑/๓๖ ๒๔๗๔)

ข้อสรุปด้านการจัดองค์การในช่วงแรกของสมัยประชาธิปไตย พ.ศ. ๒๔๗๕ - ๒๔๘๔

สรุปความเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวในด้านการจัดองค์การยุคแรกของช่วงสมัยประชาธิปไตยที่เด่นชัดน่าสังเกต คือ ประการแรก จำนวนโรงเรียนมัธยมศึกษาได้รับการเร่งขยายให้มีปริมาณมากขึ้น จัดตั้งเพิ่มขึ้นให้ทั่วถึง ประการที่สอง การจัดองค์การบริหารมัธยมศึกษา มีกรมศึกษาธิการซึ่งต่อมาในตอนปลายยุค เปลี่ยนไปเป็นกรมสามัญศึกษา จัดทั้งประถมศึกษาและมัธยมศึกษา สิ่งที่เกิดขึ้นใหม่และมีผลส่งผลกระทบต่องานจัดมัธยมศึกษา คือ กรมพลศึกษา กรมอาชีวศึกษา สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ และการออกระเบียบกฎหมายบังคับ เช่น พระราชบัญญัติควบคุมเด็กและนักเรียน พ.ศ. ๒๔๘๑ พระราชบัญญัติเครื่องแบบนักเรียน พ.ศ. ๒๔๘๒ พระราชบัญญัติลูกเสือ พ.ศ. ๒๔๘๒ พระราชบัญญัติครู พ.ศ. ๒๔๘๔ ประการที่สาม งบประมาณสนับสนุนการจัดการศึกษามีปัญหาความขาดแคลนมาจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ภาวะสงครามโลกครั้งที่ ๒ การเลิกเก็บเงินศึกษาฟรี เป็นต้น ประการที่สี่ การบริหารบุคลากรมีระบบคุณธรรม เช่นเดียวกับข้าราชการประเภทอื่นทั่วไป มีองค์การบริหารบุคคลทำหน้าที่ควบคุมส่งเสริมข้าราชการครูแทน ก.พ. คือคุรุสภา โดยสอดส่องและลงโทษผู้ประพฤติผิด รักษาประโยชน์และส่งเสริมให้ฐานะครูมั่นคง การช่วยเหลืออุปการะเชิงสวัสดิการ การส่งเสริมปรับปรุงความรู้ความสามารถและความประพฤติ ซึ่งเป็นเชิงพัฒนาบุคลากร ส่วนตำแหน่งฐานะความก้าวหน้าทางราชการมีตำแหน่งครู อาจารย์ ตามคุณวุฒิและครูใหญ่ อาจารย์ใหญ่ ตามระดับชั้นที่เปิดสอนในโรงเรียนมัธยมศึกษา

๓.๔ วิเคราะห์การจัดมัธยมศึกษาในช่วงแรกของสมัยประชาธิปไตย

โดยธรรมชาติสภาพเหตุการณ์บ้านเมืองกับทิศทางนโยบายการจัดการศึกษาและการวางหลักสูตร ตลอดจนการจัดตั้งแบ่งส่วนหน่วยงาน จะต้องมีความสัมพันธ์สอดคล้องกัน จึงเป็นเรื่องน่าสนใจว่าในขณะที่ประเทศไทยมีปัญหาแบบใดแบบหนึ่งอยู่นั้น นโยบายการจัดการศึกษาที่กำหนดขึ้นจะเป็นทิศทางที่ช่วยแก้ปัญหาเหล่านั้นได้หรือไม่ เนื้อหาหลักสูตรที่วางไว้มีลักษณะที่จะให้การศึกษแก่ประชาชนเพื่อไปสู่จุดนั้นหรือไม่ และหน่วยงานหรือองค์การที่จัดตั้งขึ้นสามารถอำนวยความสะดวกให้แก่ความพยายามเหล่านั้นได้ดีเพียงใด ดร.อมร รัชชสัจย์ กล่าวถึงรูปแบบและการวิเคราะห์วิวัฒนาการของการบริหารการศึกษาว่าการวางวัตถุประสงค์ควรกำหนดแน่นอน ทำอย่างไร ปีนี้ทำให้ได้ร้อยละเท่าใด ปีต่อไปร้อยละเท่าไร แม้ไม่สามารถระบุได้แน่นอนก็น่าจะบอกได้อย่างกว้าง ๆ ว่าอย่างมากร้อยละเท่าใดและอย่างน้อยร้อยละเท่าใด มีความชัดเจนของนโยบายหรือ

เป้าหมาย เพราะถ้าบอกเพียง "จะบังคับทุกซ์ บำรุงสุข" หรือ "บึงกันประเทศ" ย่อมลำบากที่จะพิจารณาว่าทำอะไร อย่างไร เท่าไร เรื่องปัจจัยทั้ง ๓ อันมี คน เงิน วัสดุ ต้องจัดสรรให้มีสัดส่วนพอเพียงและสัมพันธ์กันอย่างเหมาะสม ข้อดีที่เราเรียนรู้จากการบริหาร ในสมัยก่อนก็คือผู้รับผิดชอบการศึกษาได้พยายามทดลองวิธีการเพื่อนำความคิดทางการศึกษามาใช้ในเมืองไทยอยู่ตลอดเวลา นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๔ ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๓ เป็นต้นมาจึงค่อย ๆ ลดลงเป็นลำดับ จะเห็นว่ามี การเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพราะผู้บริหารยอมรับว่าการทดลองนั้น ผิดพลาดหรือมีวิธีการอื่นที่ดีกว่าจึงมีการเปลี่ยนแปลง หลังการเปลี่ยนระบอบการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ไทยมีการเปลี่ยนแปลงการศึกษาหลายครั้ง คือ พ.ศ. ๒๔๗๕ พ.ศ. ๒๔๗๙ และ พ.ศ. ๒๔๘๔ การเปลี่ยนแปลงเกินไปทำให้หน้าคิดว่าเป็นวิธีการที่ดีแล้วหรือไม่ บางทีทำให้สงสัยได้ว่า อาจไม่ขึ้นอยู่กับเหตุผลและหลักการ นอกจากนี้มีข้อสังเกตว่าการจัดรูปบริหารนั้นบางครั้งขึ้นอยู่กับประเพณีการจัดการ เช่น บางครั้งเกิดจัดตั้งหน่วยงานซ้อนขึ้นมา ระบบงานในเมืองไทยมักมีการตั้งเพิ่มขึ้นแต่ไม่ค่อยจะยุบหน่วยที่ซ้อนกัน มีการเปลี่ยนชื่อกรม เมื่อเห็นสมควร หากมีความจำเป็นก็ตั้งหน่วยงานใหม่แทนที่จะแก้ไขที่ตัวปัญหา เกี่ยวกับคนหรือ เงินหรือวัสดุหรือวิธีการจัดการ ข้อสังเกตประการสุดท้ายคือการบริหารจะได้ผลหรือไม่มันต้องมีคณะผู้ทำงานที่มีสมรรถภาพดี ต้องมีระบบควบคุมงาน และการประสานงานที่ดี (อมร รัชกาลศย ๒๕๑๔ : ๑๖๓-๑๖๔)

๓.๔.๑ วิเคราะห์นโยบายการจัดมัธยมศึกษาในช่วงแรกของสมัยประชาธิปไตย

จากสภาพเหตุการณ์และข้อคิดดังกล่าวจะ เห็นได้ว่าการกำหนดนโยบายการศึกษา เกิดขึ้นตามความจำเป็นของปัญหาบ้าน เมืองในขณะนั้น คือต้องการให้ปริมาณพลเมืองที่ได้รับการศึกษามีมากขึ้น ให้เป็นพลเมืองดีมีความ เป็นประชาธิปไตย แม้รัฐธรรมนูญจะไม่กำหนดไว้ชัดเจน โดยเฉพาะไม่ปรากฏมีการกล่าวคำ "มัธยมศึกษา" เพราะเป็นกฎหมายแม่บทใหญ่ ใช้แต่คำกว้าง ๆ ไม่ระบุรายละเอียดของการจัดออกมาให้เห็นชัดเจน อย่างไรก็ตามนโยบายการศึกษาของรัฐบาลได้ แดลงเป็นข้อความระบุให้ทราบว่า จะต้องจัดมัธยมศึกษาอย่างไร มากน้อยเท่าไร เช่น รัฐบาลชุดที่ ๒ แดลงว่า "โรงเรียนมัธยมบริบูรณ์สำหรับสอนนักเรียนป้อนมหาวิทยาลัยก็จะจัดให้มีในหัวเมืองด้วย" ซึ่งขอให้เราทราบว่าตั้งใจจะให้โรงเรียนมัธยมทำหน้าที่อะไร และขณะนั้นมีโรงเรียนมัธยมอยู่แต่ในกรุงเทพฯ ก็จะขยายให้มีขึ้นทั่วไปในต่างจังหวัดด้วย อย่างไรก็ตาม รัฐบาลบางชุดไม่มีการแถลงนโยบาย และบางชุดมีคำแถลงแต่ไม่มีข้อความกล่าวถึงมัธยมศึกษา

รัฐบาลชุดที่ ๕ ในพ.ศ. ๒๔๗๖ บอกจุดหมายว่า "รัฐบาลนี้จะได้หาวิถีทางที่ดีซึ่งจะนำไปให้ถึงจุดที่หมายให้พลเมืองรู้จักระบอบการปกครองตามแบบประชาธิปไตย" ซึ่งน่าสังเกตหลายประเด็น เช่น จะเห็นว่าในช่วงปีเดียวคือจาก พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๖ มีการผลัดเปลี่ยนรัฐบาลบริหารประเทศบ่อยมากถึง ๕ ชุด เป็นไปได้ว่าคงจะไม่มีโอกาสตั้งตัวเตรียมการวางรากฐานพัฒนาอะไรกันมากมายนักนอกจากมัวคอยระวังว่าเมื่อไรตัวเองจะถูกเปลี่ยนต่อไปอีก ข้อความที่กำหนดไว้ว่าจะหาวิถีทางก็ไม่บอกว่าจะใช้วิธีการอย่างไร ข้อสังเกตสุดท้าย คือ ความมุ่งหมาย "ให้รู้จักระบอบการปกครองตามแบบประชาธิปไตย" เป็นข้อความที่ไม่อาจนำไปสู่สัมฤทธิ์ผลที่คาดหวังไว้ในเจตนาของการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง เพราะการที่บุคคลใดมีความ "รู้จัก" นั้น มิได้แสดงว่าหรือยืนยันว่าบุคคลนั้น ๆ จะประพฤติปฏิบัติหรือมีการดำเนินชีวิตในวิถีที่เป็นประชาธิปไตย บอกเพียง "รู้จัก" มิได้บอกว่า "ถูกฝึกให้กระทำจนเป็นนิสัย"

คำแถลงนโยบายของรัฐบาลชุดที่ ๑๐ ในพ.ศ. ๒๔๘๕ แสดงว่าโรงเรียนสตรีมีการจัดตั้งไว้น้อยกว่าโรงเรียนสำหรับเด็กชาย ย้ำการแยกนักเรียนหญิงกับนักเรียนชายออกจากกัน ซึ่งเป็นไปตามที่กระทรวงธรรมการห้ามไม่ให้เด็กเรียนชายหญิงชั้นมัธยมเรียนรวมกัน และสั่งห้ามไว้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๐ (หอบจตหมายเหตุแห่งชาติ ศธ. ๑.๑/๒๔๔ : ๒๔๗๐) จึงได้มีการจัดเป็นโรงเรียนชายสำหรับเด็กชาย โรงเรียนสตรีสำหรับเด็กหญิง รัฐบาลชุดที่ ๑๐ อยู่ในภาวะสงครามโลกครั้งที่ ๒ จึงมีนโยบายส่วนใหญ่เน้นการทหาร นอกจากการฝึกนักเรียนด้วยวิธีการลูกเสือแล้ว ต่อมาได้มีการฝึกให้เป็นยุวชนทหารด้วย ซึ่งความพยายามที่จะอบรมวิชาทหารแก่เด็กเรียนนั้น เริ่มขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๗ ด้วยเหตุผลความต้องการให้นักเรียนมีร่างกายแข็งแรง ทนความลำบากได้ ให้ได้รับการอบรมทางพลศึกษา แก่ไขการเบื้อและเหนียวเมื่อมาเป็นทหารจนทำให้มีผู้หลีกเลี่ยงไม่ยอมเป็นทหาร ใช้วิชาลูกเสือสอนเพื่อเป็นพลเมืองดี และวิชาทหารอบรมเพื่อป้องกันประเทศชาติ ในตอนปลายของสมัยประชาธิปไตยช่วงแรกนี้มีคำแถลงที่เน้นการส่งเสริมอาชีพครู โดยจัดตั้งองค์กรขึ้นทำหน้าที่ส่งเสริม มีการเน้นเรื่องศีลธรรม อนามัย เน้นเรื่องตำรา อุปกรณ์การเรียนการสอน รัฐบาลชุดสุดท้ายในช่วงนี้คือชุดที่ ๑๗ เริ่มพูดถึงความรู้ที่จะประกอบอาชีพ เน้นเกษตรกรรมและพาณิชยกรรม และเน้นที่จะบำรุงฐานะครูให้เป็นที่เคารพนับถือแก่บรรดาศิษย์

นโยบายความเสมอภาคในโอกาสเข้ารับการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาปรากฏชัดในรัฐบาลชุดที่ ๒ ซึ่งระบุให้มีโรงเรียนมัธยมในตัวเมืองเพื่อเด็กในท้องถิ่น เข้าเรียนสะดวก รัฐบาลชุดที่ ๘-๙ ระบุให้มีมัธยมบริบูรณ์ทั่วทุกจังหวัด และรัฐบาลชุดที่ ๑๐ เพิ่มเติมขึ้นมาว่าให้มี

มัธยมบริบูรณ์สำหรับสตรีทั่วทุกจังหวัดเช่นเดียวกับโรงเรียนชาย ทั้งกล่าวไว้ด้วยว่า จะจัดตั้งโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาและมหาวิทยาลัยให้มีขึ้นในส่วนภูมิภาค

นโยบายปรับปรุงหลักสูตรและการสอนกับการปรับปรุงคุณภาพโรงเรียนนั้นปรากฏอยู่โดยตลอด จุดเน้นที่สำคัญและเป็นเรื่องเด่นของยุคสมัยซึ่งมุ่งให้สนองความต้องการของประเทศชาติคือรัฐบาลชุดที่ ๕ ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้เน้นว่าจัดการศึกษา "...ให้พลเมืองรู้จักระบอบการปกครองตามแบบประชาธิปไตยให้ได้มีความเป็นอยู่เหมาะสมแก่สมัยรัฐธรรมนูญ..." รัฐบาลที่ ๖ ก็แสดงความปรารถนาที่จะให้พลเมืองทั่วไปได้รับการอบรม "...ในระบอบการปกครองตามแบบรัฐธรรมนูญ..." ชัดตียา กรรณสูตร วิจารณ์ว่าการจัดการศึกษาของไทยใน พ.ศ. ๒๔๖๔ เน้นการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์อันเป็นแนวที่เกิดจากการตื่นตัวในความมีสิทธิ เสรีภาพอันเสมอภาคแบบสหรัฐอเมริกาและถูกกระตุ้นมากขึ้นโดยการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๖-๒๔๗๘ เน้นการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือสร้างพลเมืองตามระบอบประชาธิปไตย พ.ศ. ๒๔๘๓ พลเอกประยูร ภมรมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการนำแนวการศึกษาแบบเยอรมันซึ่งตนผูกพันเลื่อมใสมาใช้ เน้นชาตินิยมโดยยกเลิกหลักสูตรลูกเสือในมัธยมปลายใช้หลักสูตรยุวชนทหารแทน (ชัดตียา กรรณสูตร ม.ป.ป. : ๕๒) แสดงว่ามีความมุ่งหมายที่จะปรับหลักสูตรและการสอนให้สนองความประสงค์ทางด้านสังคมและการเมืองของชาติด้วย ส่วนในแง่ปรับปรุงให้ดีขึ้นนั้นได้กล่าวถึงอยู่เสมอ เรื่องวิชาอาชีพ เริ่มกล่าวถึงตั้งแต่รัฐบาลชุดที่ ๒ โดยเน้นกิจกรรมอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม เรื่องปรับปรุงส่วนอื่น ๆ ของหลักสูตร สรรพคำரா การขยายด้านฝึกหัดครู บำรุงฐานะครู การเน้นศีลธรรม พลศึกษา และศิลปะ ได้เขียนไว้ในคำแถลงนโยบายหลายรัฐบาล อย่างไรก็ตามก็ข้อความที่เขียนเป็นนโยบายไว้ไม่บังคืดทางหรือวิธีการชัดเจน ขึ้นอยู่กับหน่วยงานเกี่ยวข้องที่จะนำไปคืดความทำแผนปฏิบัติให้บรรลุผล บางครั้งข้อความในการแถลงเป็นนโยบายก็ดูจะไม่สื่อความหมายตรงตามเจตนา เช่น คณะรัฐมนตรี ชุดที่ ๖ พยายามใช้คำว่า "ประชาธิปไตย" ตรงตำแหน่งที่ไม่บอกให้เห็นภาพและเป็นประโยชน์ในข้อความว่า "รัฐบาลนี้จะพยายามให้กุลบุตรกุลธิดามีโอกาสหาความรู้ได้อย่างเต็มที่ที่จะจัดให้ตามระบอบประชาธิปไตย..." ความดังกล่าวถ้านำมาพิจารณาใคร่ครวญดูแล้วจะเห็นว่าคล้ายใส่ คำ "ประชาธิปไตย" เข้าไปเพียงเพื่อให้มีคำว่า "ประชาธิปไตย" เท่านั้น ด้วยเป็นช่วงเวลาที่ยังเริ่มใช้รัฐธรรมนูญตามระบอบประชาธิปไตยมาไม่กี่ปี ยังตื่นเต้นประชาธิปไตยมากอยู่เพราะถึงอย่างไรการ "จัดให้" ในเรื่องของการศึกษาก็ต้องเกิดขึ้นไม่ว่ารัฐจะอยู่ภายใต้การปกครองระบอบใด ๆ

สำหรับความมุ่งหมายที่ให้คนรับการศึกษาอบรม เพื่อเป็นคนดีตามอุดมคติของสังคมไทยนั้น ปรากฏอยู่ในคำแถลงนโยบายของรัฐบาลเสมอ เช่น กล่าวถึงพลเมืองดีในนโยบายรัฐบาลชุดที่ ๕ ว่าให้ผู้ที่ได้รับการศึกษาแล้วดำเนินกรอาชีพ ปฏิบัติหน้าที่พลเมืองตามรัฐธรรมนูญได้ดีรัฐบาลที่ ๖ กล่าวว่าเป็นการฝึกฝนให้รอบรู้ มีปัญญาความคิด รู้จักค้นคว้าหาเหตุผลโดยตนเอง มีจรรยา ประกอบด้วยกำลังกายกำลังใจ เป็นอันดี ไม่ให้ละทิ้ง เสียซึ่งจริยศึกษาแห่งชาติ ขนบธรรมเนียม ประเพณีที่ดีของไทย สามารถประกอบอาชีพ มีอนามัยและศีลธรรมอันดีงาม รัฐบาลชุดที่ ๔ แถลงว่า "เพื่อปลูกฝังหลักธรรมและแนววัฒนธรรมตั้งแต่เยาว์วัย จะดำเนินการขจัดเหตุที่ก่อให้เกิดการละเมิด ศีลธรรมในเยาวชน" สุดใจ เหล่าสุนทร กล่าวว่าไทยรับแบบอย่างโรงเรียนในยุโรปโดยเฉพาะ โรงเรียนในอังกฤษมาใช้ โดยรับเอาความคิดในการอบรมมาด้วยอย่างสมบูรณ์ คือการสั่งสอนที่มุ่ง ให้มีความรู้ เป็นสุภาพบุรุษ อยู่ในระเบียบวินัย ซึ่งเป็นหลักปรัชญาอุดมคติที่เชื่อว่าคนดีต้องมีความฉลาด มีความสุภาพเรียบร้อย สร้างความยุติธรรมในสังคม เห็นความงดงามในธรรมชาติ และ ความมีระเบียบเรียบร้อยในโลก คนดีต้องสุภาพอ่อนโยน ให้เกียรติสตรี มีความกล้าหาญ ระวังถึง คุณธรรม มีความอดทน และคนดีต้องเชื่อมั่นในมนุษยชาติและธรรมชาติ ซึ่งเป็นความคึกคักไปสู่ คุณธรรมและศีลธรรม สภาพหรือรูปแบบการจัดการโรงเรียนของเรากับโรงเรียนในยุโรปในสมัยนั้น จึงคล้ายกัน ซึ่งเป็นความคิดความเชื่อในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๗-๒๔๗๗ คือนักเรียนนั่งที่โต๊ะ เป็น แถวเป็นระเบียบ ใครตัวเล็กต้องนั่งหน้าชั้น และเรียงกันเป็นแถว ๆ ไปจนถึงคนโตที่สุด โรงเรียน บางแห่งมีโต๊ะที่ ๑ ถ้าใครสอบประจำเดือนได้ที่ ๑ ได้ย้ายไปนั่งโต๊ะนั้น นักเรียนดี ๆ ต้องคอยแย่ง กันนั่ง การเข้าแถวต้องเป็นระเบียบ จะเดินเข้าชั้นหรือไปไหนเป็นหมู่พวกต้องไปเป็นแถวมีระเบียบ เวลาเรียนต้องตั้งใจฟังครู จะตอบหรือถามเมื่ออนุญาตให้ทำ จะทำอะไรนอกครูไม่ได้ ต้องเคารพ ครู เชื่อฟังครู ทำตนเป็นสุภาพบุรุษหรือนักศึกษา มีจิตใจสูง ให้เกียรติแก่ผู้อ่อนแอกว่า อยู่ในกฎ ข้อบังคับของโรงเรียน อยู่ในระเบียบวินัยของชั้น ไม่มีการโต้เถียงครู (สุดใจ เหล่าสุนทร ๒๕๑๗ : ๘๖-๑๑๓) คำว่า "พลเมืองดี" ที่นำมาแสดงไว้ในนโยบายที่รัฐบาลแถลงต่อสภาในสมัยนั้นจึงย่อ มหมายถึงคนดีตามอุดมคตินี้เองที่สังคมสมัยนั้นยึดถือ และแม้จนถึงปัจจุบันซึ่งมีแนวคิดความ เชื่อหรือ ปรัชญาแบบอื่น ๆ ที่ทันสมัยกว่าก็ยังมีครูหรือนักการศึกษาตลอดผู้คนทั่วไปยึดมั่นในแบบอุดมคตินี้อย่าง เหนียวแน่นเป็นจำนวนมาก

นโยบายตามแผนการศึกษาชาติ ทั้งแผน พ.ศ. ๒๔๗๕ และแผน พ.ศ. ๒๔๗๙ มีปรากฏ อยู่ในส่วนความมุ่งหมายของแผน ซึ่งต้องการให้นักเรียนผ่านการ เรียนวิชาสามัญแล้วเลือกเรียน

ระดับสูงขึ้นไปทางสามัญหรือวิสามัญต่อไปตามที่สติปัญญาและทุนทรัพย์อำนวยให้ (เรื่องวิชาอาชีพตามแผน พ.ศ. ๒๔๗๕ เรียก "วิสามัญศึกษา" แต่แผนพ.ศ. ๒๔๗๔ เรียก "อาชีวศึกษา" ซึ่งเป็นคำที่ปรากฏเป็นครั้งแรก) มีการกำหนดส่วนประกอบของการศึกษาที่จัดให้บุคคลขึ้นเป็นครั้งแรกซึ่งเรียกว่า "องค์แห่งการศึกษา" โดยแต่ก่อนมาเน้นกันเฉพาะปัญญาความรู้ (พุทธิ) และความประพฤติศีลธรรม (จริยะ) ในสมัยนี้ได้กำหนดให้มีร่างกายสมบูรณ์ (พลศึกษา) ด้วย เรื่องเด่นอีกประการหนึ่งคือแผน พ.ศ. ๒๔๗๔ จัดให้มีมัธยมศึกษาในสายสามัญนี้เหลือเพียง ๖ ชั้น คือมีมัธยมต้นประกอบด้วย ม. ๑-๒-๓ และมัธยมปลายประกอบด้วย ม. ๔-๕-๖ ตัด ม. ๗-๘ ออกไปให้กลายเป็นเตรียมอุดมศึกษา ซึ่งอยู่ในความดูแลจัดการของมหาวิทยาลัย ดังหนังสือราชการจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการถึงนายคณบดีมหาวิทยาลัย ที่ ๔๓๒๒/๒๔๘๐ ลงวันที่ ๒๖ เมษายน ๒๔๘๐ ใจความว่าตามแผนการศึกษาชาติ ลงวันที่ ๑๗ มีนาคม ๒๔๗๔ นั้นสามัญศึกษาได้กำหนดชั้นสูงสุดไว้เพียงชั้นมัธยมปีที่ ๖ กระทรวงธรรมการจะเปิดสอนชั้น ม. ๗ และ ๘ ตามหลักสูตรต่อไปอีกเฉพาะ พ.ศ. ๒๔๘๐ และ ๒๔๘๑ เท่านั้นและผู้จะเข้าเรียนชั้นอุดมศึกษาต้องผ่านชั้นเตรียมอุดมศึกษาก่อนด้วย กับเห็นสมควรให้การศึกษาระดับนี้เป็นแผนกหนึ่งของมหาวิทยาลัยหรือวิทยาลัยชั้นอุดมศึกษานั้น ๆ โดยเฉพาะ ซึ่งต่อมาวันที่ ๓ มกราคม ๒๔๘๐ สภามหาวิทยาลัยของจุฬาลงกรณ์ฯ ก็ประชุมครั้งที่ ๗๖ ณ สำนักเลขานุการ โดยพันเอกหลวงพิบูลสงครามเป็นอธิการบดี ตำแหน่งอุปนายคณบดี เป็นประธานที่ประชุมได้ตกลงตั้งชั้นเตรียมอุดมศึกษาของจุฬาลงกรณ์ฯ เองที่โรงเรียนหอวัง (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สป. ๕. ๒/๒)

การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นเหตุการณ์สำคัญที่มีผลต่อแนวการจัดการศึกษาของไทย ดร. เอกวิทย์ ณ ถลาง กล่าวว่า "ความพยายามของรัฐบาลในครั้งนั้นในการปฏิรูปหรือพัฒนาการศึกษา เป็นไปอย่างกระตือรือร้นเต็มที เป้าหมายที่จะสร้างคนให้แก่ระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นเป้าหมายใหญ่ข้อหนึ่งของผู้เปลี่ยนแปลงการปกครองในครั้งนั้นก็ปรากฏว่าไม่ได้ทำการสิ่งใดให้ลุล่วงสมตามนโยบายหรือเจตนารมณ์นั้นมากนัก จนกระทั่งเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ ๒ การศึกษาของเราก็ทรุดลงอย่างหนัก เพราะภัยสงครามและความขาดแคลนต่าง ๆ" (กรมสามัญศึกษา ๒๕๑๘ ; ๓๖๗) และชิตติยา .กรรณสูต กล่าวว่า "การปฏิวัติ ๒๔๗๕ มิได้ประสบผลสำเร็จตามคาดหมาย เพราะเป็นการชิงอำนาจจากกษัตริย์มาสู่กลุ่มข้าราชการและพลเมืองโดยมิได้เปลี่ยนฐานอำนาจมาสู่ประชาชนชาวไทยอย่างแท้จริงเลย ประชาชนยังถูกจำกัดสิทธิในการเข้ามีส่วนร่วมในการปกครองอย่างจริงจังโดยอ้างถึงการด้อยการศึกษาเป็นเครื่อง

ข้างหน้า ดังจะเห็นได้จากกรณีที่ ส.ส. แต่งตั้งมีสิทธิเท่าเทียมกันกับ ส.ส. เลือกตั้ง โดยมีเงื่อนไขเวลาเอาไว้ให้ ..." (ชุตติยา วรรณสุด ม.ป.ป. : ๑๐) สรุปตามความเห็นของทั้งสองท่านจะกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงครั้งนั้นไม่ทำให้เกิดผลลัพธ์ในเชิงพัฒนาการปกครองและพัฒนาการศึกษาตามเป้าหมายที่พยายามกระทำกัน และเหตุการณ์บ้านเมืองที่ผันผวนยุ่งยากตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ อันเป็นปีแห่งการเปลี่ยนอำนาจมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๔ อันเป็นที่รัชกาลที่ ๘ เสด็จสวรรคตนั้นมีส่วนเป็นอุปสรรคต่อความพยายามทั้งหลายแน่นอน

๓.๔.๒ วิเคราะห์การจัดหลักสูตรมัธยมศึกษาในสมัยประชาธิปไตยช่วงแรก

ในแง่การจัดหลักสูตรให้สนองนโยบายตามความต้องการของประเทศในสมัยนี้นั้นนับว่าเป็นความพยายามที่ดีพอควร หลักสูตร พ.ศ. ๒๔๘๐ มีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปจากของเก่ามาก จัดเนื้อหาไว้รับกับทิศทางที่ประสงค์มีองค์ ๓ และมีสุขศึกษา พลศึกษา กับลูกเสือ เป็นส่วนพัฒนาบุคลิกภาพและลักษณะนิสัย พลศึกษานั้นดูจะเน้นเป็นพิเศษเพราะให้ไว้ถึงสัปดาห์ละ ๒ ชั่วโมง ทั้งในระดับมัธยมต้นและมัธยมปลาย ลูกเสือและการฝึมือก็มีทั้ง ๒ ระดับเช่นกัน ส่วนการปลูกฝังจริยธรรมความประพฤตินั้นถ้าจะตัดสินเอาจากการแบ่งสรรเวลาให้เป็นชื่อวิชาต่าง ๆ คงยังสรุปไม่ได้ว่าการมีเวลาสอน ๑ ชั่วโมง สำหรับหน้าที่ศีลธรรมนั้นน้อยไป มากไป หรือพอดีแล้ว เพราะจริยธรรมความประพฤติ มีสาเหตุซับซ้อน และกระบวนการฝึกอบรมนั้นต้องมีกระจัดกระจายแทรกปนอยู่ในทุกวิชา และกระทำอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ

ถ้าจะพิจารณาการจัดสนองนโยบายรัฐบาลโดยวิเคราะห์ดู เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงทางด้านหลักสูตร ตามที่มีการแถลงนโยบายออกมาเป็นหลักฐาน และในคำแถลงนั้นมีส่วนครอบคลุมถึงระดับมัธยมศึกษาด้วยแล้ว จะเห็นว่าจัดได้สอดคล้องสนองรับนโยบาย กล่าวคือ คำแถลงนโยบายซึ่งเน้นให้พลเมืองรู้จักระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยนั้น ปรากฏความพยายามชัดเจนในหลักสูตรสังคมศึกษา เนื้อหาหลักสูตรได้เปลี่ยนไปมาก เพราะจะต้องสอนให้เข้าใจระบอบการปกครองแบบใหม่ ได้มีการพัฒนาวิชาจรรยาขึ้นมาเป็นวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม ซึ่งเกี่ยวข้องกับลัทธิหน้าที่ต้องปฏิบัติต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชนหรือสังคมและต่อประเทศชาติในที่สุด อัตราเวลาเรียนตามหลักสูตร พ.ศ. ๒๔๘๐ กำหนดให้ทั้งมัธยมตอนต้นและมัธยมตอนปลายมีวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมสัปดาห์ละ ๑ ชั่วโมง วิชาที่สัมพันธ์กันคือภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์มีสัปดาห์ละ ๓ ชั่วโมง เนื้อหาของวิชาหน้าที่พลเมืองนับว่าสนองเจตนารมณ์ของรัฐบาล เพราะมุ่งให้รู้

หน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อครอบครัว หมู่คณะ ขาดศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ รู้จัก
 ขนบธรรมเนียมประเพณีไทย เรื่องระบอบรัฐธรรมนูญให้รู้จักสิทธิและหน้าที่ของชาวไทย เช่น
 เคารพกฎหมาย ป้องกันประเทศชาติ ช่วยเหลือราชการ และการเลือกตั้ง การปกครอง
 ท้องถิ่นในรูปการปกครองส่วนภูมิภาคและเทศบาล เรื่องวันสำคัญที่เกี่ยวกับชาติ ศาสนา
 พระมหากษัตริย์ ส่วนวิชาศีลธรรมมุ่งไปทางความซื่อสัตย์ น้ำใจ ความเมตตา กตัญญู มัชยัสถ์
 อุตสาหะ สุภาพ สามัคคี และเสียงอบายมุข ปรากฏข้อแตกต่างสำคัญตรงศีลธรรมชื่อว่าทั้ง
 พระพุทธศาสนาและ เบญจศีล เบญจธรรมที่เคยยึดมาแต่ เดิมด้วย เหตุผล เมื่ออยู่ในระบอบประชาธิปไตย
 ต้องไม่บังคับให้เรียนเฉพาะศาสนาใด แต่ควรใช้รายการสอนที่เป็นระบบแห่งจริยธรรมซึ่งตรงกัน
 ในทุกศาสนา นับว่าตรงเจตนาในนโยบายรัฐบาล ซึ่งนอกจากจะเกี่ยวข้องกับหลัก เสรีภาพอันเป็น
 พื้นฐานของประชาธิปไตยแล้วยัง เป็นการเน้นจริยศึกษาอีกด้วย ส่วนนโยบายส่งเสริมผลศึกษาก็ได้
 รัฐบาลจัดเวลาเรียนให้สอดคล้อง ยังใช้หลักสูตร พ.ศ. ๒๔๖๔ ซึ่งมีวิชาพิเศษประเภทพลศึกษา
 อยู่ในโครงสร้างและแม้มีการเปลี่ยนเป็นหลักสูตร ม.ปลาย พ.ศ. ๒๔๗๑ ซึ่งมีการตัดวิชาวาดเขียน
 ออก แต่วิชาพลศึกษาก็ยังคงอยู่ จนมาถึงหลักสูตร พ.ศ. ๒๔๘๐ พลศึกษาได้รับการ เน้นมากขึ้นไป
 อีก เพิ่มเวลาเรียนจาก ๑ ชั่วโมงเป็น ๒ ชั่วโมง การเรียนพลศึกษาและการจัดแข่งขันกีฬาทั้ง
 ภายในโรงเรียนและระหว่างโรงเรียน ซึ่งเป็นหลักสูตรแฝง ล้วนเป็นการใช้พลศึกษาสร้างวินัย
 นอกจากนี้มีแผนขยายการพลศึกษาให้ เป็นการบังคับทั่วไปในโรงเรียนรัฐบาลทั่วประเทศ
 ซึ่งเกิดผลกระทบต่อไปถึงการอบรมครูให้พอ เพียงแก่การสอนพลศึกษา โดยจัดให้นักเรียนฝึกหัดครู
 ทุกจังหวัด เข้ารับการอบรมพลศึกษาส่วนกายบริหาร จำนวน ๔๐ คน ให้จังหวัดต่าง ๆ ส่งนักเรียน
 อายุ ๑๗-๑๙ ปี ที่มีความรู้ย่างที่วิชาสามัญชั้นมัธยมปีที่ ๒ มาจังหวัดละ ๑ คน อีก ๑๐ คนที่เหลือ
 เปิดรับในจังหวัดพระนคร ใช้เวลาอบรม ๔ เดือน และใช้สถานที่ใช้ครูของกระทรวงกลาโหม
 (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ , สร. ๐๒๐๑.๑๔/๑๖, ๒๔๗๔) สำหรับนโยบายเน้นการศึกษา
 ด้านอาชีพซึ่ง เริ่มแสดงไว้ในคำแถลงของรัฐบาลชุดที่ ๕ เมื่อพ.ศ. ๒๔๗๖ ก็ทำให้เกิดการจัด
 สนองต่อมา คือแผนการศึกษาชาติใหม่ซึ่งประกาศใช้วันที่ ๑๗ มีนาคม ๒๔๗๕ กำหนดแบ่งเป็น
 สามัญศึกษาและอาชีวศึกษา ในส่วนภูมิภาคอาชีวศึกษายังล่าหลังมิได้มีการจัดจริงจังก็เร่งขยาย
 โรงเรียนประถมอาชีพซึ่งนักเรียนที่ เรียนอยู่ในมัธยมและไม่มีกำลังจะ เรียนต่อไปอาจกลับ เข้ามาเรียน
 อาชีพได้ เป็นโรงเรียนสำหรับชายและสำหรับหญิงรวม ๒ โรงเรียน ทุกจังหวัดใน พ.ศ. ๒๔๘๑
 ก่อนหน้านั้นการเรียนอาชีพไม่มีประเภทวิชาเปิดสอนมากนัก เช่น เพียงกล่าวถึงเกษตรกรรม

หัตถกรรม มาถึงตอนนี้มีให้เลือกกว้างขวางขึ้น เช่นกล่าวว่านักเรียนชายเรียนช่างไม้ ช่างปูน ช่างโลหะ หรืออื่น ๆ ซึ่งเหมาะสมแก่ความต้องการของท้องที่ นักเรียนหญิงเรียนช่างตัดและเย็บเสื้อผ้า ช่างทอผ้า ช่างจักสาน การกำหนดชั้นสูงสุดตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. ๒๔๗๕ ไว้เพียงชั้นมัธยมปีที่ ๖ และมีชั้นเตรียมอุดมศึกษาเกิดขึ้นมาแทนที่ชั้นมัธยมปีที่ ๗-๘ นั้น ก็เป็นแผนที่มุ่งสนองการเน้นอาชีพ คือเพื่อให้เด็กเรียน ซึ่งสำเร็จชั้นมัธยมปีที่ ๖ แล้ว เข้าเรียนชั้นเตรียมอุดมศึกษาไม่ได้ จะหันไปเรียนด้านอาชีวศึกษาได้ง่ายขึ้น โอกาสเข้าเรียนเตรียมอุดมศึกษามีน้อยและอายุยังไม่มากเกินกว่าจะเลือกตั้งตนเรียนอาชีพ เหตุการณ์เหล่านี้สอดคล้องกับนโยบายรัฐบาลในเรื่องเน้นการศึกษาด้านอาชีพ ส่วนที่เป็นวิชาอาชีพโดยตรงในโครงสร้างหลักสูตรมัธยม ซึ่งเป็นสามัญศึกษานั้นไม่มี มีแต่วิชาการฝีมือ ซึ่งช่วยฝึกนิสัยการทำงานด้วยร่างกาย ซึ่งเป็นพื้นฐานแบบหนึ่งของการงานอาชีพ

เนื้อหาหลักสูตรบางวิชาบางครั้งก็คัดลอกต่อ ๆ กันมาบางครั้งก็ตัดทอนเพิ่มเติมเมื่อมีการกำหนดจำนวนชั้นปีน้อยลงหรือเปลี่ยนไป บางอย่างก็พยายามปรับเปลี่ยนให้ทันสมัย แม้จะเป็นคำศัพท์ชื่อเรียกสิ่งเดียวกัน ในส่วนของหลักสูตรภาษาไทยปรากฏว่าตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๒ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ รวม ๒๔ ปี มิได้เปลี่ยนแปลงสาระสำคัญแต่อย่างใด จนถึงพ.ศ. ๒๔๘๐ มีหลักสูตรหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองออกมาใช้โดยเขียนขึ้นใหม่ทั้งหมด ซึ่งน่าจะเป็นเพราะเหตุแรงผลักดันจากความรู้ลึกที่ เป็นปฏิกิริยาต่อของเก่าอันเป็นธรรมดาของการเปลี่ยนแปลงการปกครองด้วย ในระยะต่อมาเมื่อมีข้อสังเกตคืออิทธิพลของความคิดผู้บริหารประเทศในเรื่องรัฐนิยม ซึ่งเริ่มประกาศขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๒ บางอย่างมีส่วนกระทบถึงภาษาไทยด้วย คือหลักที่เกี่ยวกับการใช้อักษรไทยในเชิงตัวสะกดที่มีความแตกต่างซับซ้อน อันเป็นความพยายามที่จะทำให้ทุกอย่างง่ายขึ้น เช่น มีพยัญชนะ "ล" เพียงตัวเดียวแทนตัว ศ,ซ ใช้ "ถ" แทน ฐ เป็นต้น ซึ่งในที่สุดภายหลังก็ไม่สามารถนำประชาชนไปได้สำเร็จต้องกลับไปใช้ตามวิธีการเดิม และความพยายามช่วงนั้นถูกวิจารณ์ว่าเป็น "ภาษาริบติ" ข้อสังเกตเกี่ยวกับวิธีจัดเนื้อหาวิชาภาษาไทยในสมัยนั้นอีกแห่งหนึ่งคือการแยกออกเป็นวิชาย่อย ๆ หลายวิชาขาดจากกัน ซึ่งไม่ตรงกับความเชื่อในการสอนภาษาสมัยปัจจุบันที่รวมเป็นภาษาไทยทั้งหมด ในส่วนภาษาต่างประเทศกำหนดให้สอนภาษาอังกฤษและเปิดโอกาสให้สอนภาษาอื่นแทนได้โดยขออนุญาตเป็นราย ๆ ไป ส่วนวิชาคณิตศาสตร์ไม่สู้จะเปลี่ยนแปลงนัก มีความเปลี่ยนแปลงน้อยกว่าหลักสูตรวิชาอื่นทั้งหมด ส่วนวิทยาศาสตร์เริ่มมีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ทั่วไป โดยเก็บความรู้เบื้องต้นของวิทยาศาสตร์แขนงต่าง ๆ ที่เคยสอนในมัธยมปลายเดิมมาให้

เรียนในชั้นมัธยม ๔,๕,๖ ซึ่งเป็นมัธยมปลายใหม่ ส่วนสังคมศึกษาต้องเปลี่ยนไปมากเพื่อสนอง
วัตถุประสงค์เรื่องระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ถ้าพิจารณาดูหัวข้อรายการจะพบว่ามีข้อความ
รายการสอนที่ขึ้นต้นด้วย "ให้รู้จัก..." มากมายซึ่งเป็นการพยายามที่จะให้รู้เรื่องการปกครอง
และรัฐธรรมนูญ มีการระบุถึงคำ "ประชาธิปไตย" และ "รัฐธรรมนูญ" บ่อย ๆ แม้บางครั้ง
ตรงตำแหน่งข้อความที่ไม่จำเป็น เรื่องใหม่ ๆ ที่ไม่เคยระบุไว้ในหลักสูตรมาก่อนก็ปรากฏขึ้นใน
ยุคนี้ เช่น "ให้พานักเรียนเที่ยว" "ให้ปลูกใจเรื่องรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"
ซึ่งคาดหวังผลสำเร็จประโยชน์ได้น้อย เพราะต้องขึ้นอยู่กับตัวแปรต่าง ๆ มากมายซับซ้อนที่เกี่ยวกับ
กระบวนการเรียนการสอน ความพยายามประการหนึ่งที่แสดงว่ามีการจัดสนับสนุนการสอนซึ่งมุ่งไป
สู่ประชาธิปไตยคือมีการประกวดแต่งแบบเรียน เรื่องรัฐธรรมนูญ เพื่อจัดพิมพ์เป็นหนังสืออ่านประจำชั้น
ประถมและมัธยม ชั้นละเล่มรวม ๒ เล่ม สำหรับเด็กอายุต่ำกว่า ๑๕ ปี และตั้งแต่อายุ ๑๕ ปี
ขึ้นไป ให้มีเนื้อหาเกี่ยวกับชาติ ราษฎร รัฐบาล รัฐธรรมนูญ อธิปไตย กษัตริย์ ศาล สภา
ผู้แทนราษฎร ฯลฯ ฉบับที่ดีเยี่ยมเป็นที่ ๑ จะได้รับรางวัล คือฉบับชั้นประถม ๒๐๐ บาท
ฉบับชั้นมัธยม ๓๐๐ บาท (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ศธ. ๒/๓๒๔ , ๒๔๗๖)

วิวัฒนาการของรูปแบบการจัดการศึกษาได้เปลี่ยนแปลงไปตามความจำเป็นที่มีอยู่ในสมัยนั้น ๆ
ดร. เอกวิทย์ ณ ถลาง กล่าวว่าแผนการศึกษาแต่ละแผนต่างก็มีส่วนดีและส่วนบกพร่อง หาแผน
ที่เป็นอุดมคติสมบูรณ์ไม่ได้ ดร. กำแหง พลาญกูร ให้ความเห็นว่าแผนการศึกษาระยะแรก ๆ
เป็น "แผนภูมิ" มากกว่า "แผนการศึกษา" เพราะไม่มีการวางรายละเอียดถี่ถ้วน (กรมสามัญ
ศึกษา ๒๕๑๔ : ๓๖๔) แผนการศึกษาฉบับ พ.ศ. ๒๔๗๕ จะมียละเอียดมากขึ้น ซึ่งมากกว่า
ฉบับ พ.ศ. ๒๔๗๔ ด้วย ทั้ง ๒ ฉบับ กำหนดรายละเอียดไว้เป็นข้อและเป็นเรื่อง แผนฉบับ
พ.ศ. ๒๔๗๕ มีเรื่องความมุ่งหมาย สิทธิการให้การศึกษา การศึกษาวิชาชีพ การศึกษาบังคับ
อัตรภาพทางการศึกษา การศึกษาภาษาต่างประเทศ การศึกษาของหญิง ประเภทโรงเรียน เงิน
อุดหนุนการศึกษา การฝึกหัดครู การตรวจโรงเรียน การสำรวจอนามัย การสอบไล่ และให้
ทำรายงานการศึกษาประจำปีเสนอรัฐบาลด้วย ซึ่งเป็นการกำหนดที่สนองนโยบายการจัดการศึกษา
สำหรับแผนฉบับ พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้น กำหนดรายละเอียดน้อยลง ประเด็นเรื่องต่าง ๆ เหลือเพียง
ความมุ่งหมาย ระเบียบการศึกษา การศึกษาบังคับ และจำนวนข้อลดลงจาก ๓๒ ข้อในฉบับ
พ.ศ. ๒๔๗๕ เหลือเพียง ๑๒ ข้อ ในฉบับนี้ ซึ่งน่าสังเกตว่าเนื้อหาถูกต้องหายไปมาก อาจ
เนื่องจากมีข้อความที่ไม่จำเป็น ไม่ให้ประโยชน์สนองนโยบายอย่างแท้จริง เช่น ข้อ ๑ กล่าวว่า

"ให้พลเมืองทุกคนไม่เลือกเพศ ชาติ ศาสนา ได้รับการศึกษาพอเหมาะแก่สภาพ" แล้วยังกำหนดข้อ ๑๖ ว่า "หญิงต้องได้รับความเสมอภาคกับชายในการศึกษา" ซึ่งไม่ทราบว่ามีเมื่อระบุนั้นเลือกเพศแล้วจะต้องกล่าวถึงความเสมอภาคระหว่างชายกับหญิงทำไม แผนการศึกษาฉบับ พ.ศ. ๒๔๗๔ บางส่วนก็เขียนโดยรวมเนื้อหาเข้าไว้ในหมวดหมู่ที่ไม่ถูกต้อง เช่น ในหัวข้อ "การศึกษาบังคับ" กล่าวข้อความที่เกี่ยวกับการศึกษาบังคับโดยตรงคือข้อ ๗ เท่านั้น อีกหลายข้อควรอยู่ภายใต้หัวข้อเรียกเป็นอย่างอื่น คือ ข้อ ๘ เรื่องแบ่งแรงจัดตั้งโรงเรียน ข้อ ๙ รัฐอุปถัมภ์โรงเรียนราษฎร์ ข้อ ๑๐ ทุนเล่าเรียน ข้อ ๑๐ วุฒิสอน ข้อ ๑๒ ควบคุมสถานศึกษาทั้งปวง และจัดสอบประกาศนียบัตรครู

ในส่วนของวิธีสอน เท่าที่ดำเนินมาแล้วก่อนสงครามโลกครั้งที่สองนั้น วิชาการศึกษายังมีได้เป็นศาสตร์ที่มีการเรียนกันถึงระดับปริญญาโท ปริญญาเอก อย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน แต่เป็นเรื่องที่ใช้สถิติปัญหาสามัญสำนึก ของผู้เป็นครูบาอาจารย์ ทำกันอยู่เป็นส่วนใหญ่และเป็นวิธีที่เห็นว่าเหมาะสม เป็นประโยชน์ ขณะเดียวกันมีวิธีสอน สมัยใหม่แพร่เข้ามาจากตะวันตกด้วย ข้อสังเกตสำคัญในเรื่องวิธีสอน ในช่วงระยะนี้คือขณะที่นโยบายต้องการจัดการศึกษาให้พลเมืองรู้เรื่องประชาธิปไตยและให้เป็นพลเมืองที่ดียึดวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยนั้น กระบวนการเรียนการสอนยังไม่เอื้ออำนวยหรือสอดคล้องไปด้วยกัน วิธีควบคุมชั้นเรียนที่ต้องการให้นักเรียนสงบเงียบ ฟังครูพูดอย่างเดียว เป็นวิธีไม่ส่งเสริมการคิด การซักถามอภิปราย และการพัฒนาวิจารณ์ญาณและเหตุผล สุลักษณ์ ศิวรักษ์ กล่าวว่าแม้แต่บอกล้างให้ทำตาม ๆ กัน ครูเป็นเผด็จการบังคับให้เด็กเชื่อตามทำตาม ซึ่งไม่เป็นสถานะการณ์ที่ส่งเสริมประชาธิปไตย (สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ : ๒๘๓)

เรื่องหลักสูตรและการสอนที่มีลักษณะเด่นน่าสนใจในช่วงแรกของยุคประชาธิปไตยนี้คือ ข้อสังเกตที่ชัตติยา กรรณสูต เสนอว่าใน พ.ศ. ๒๔๗๕ มีการกระตุ้นเรื่องสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค พ.ศ. ๒๔๗๖ และ พ.ศ. ๒๔๗๙ เน้นการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือสร้างพลเมืองตามระบอบประชาธิปไตย โดยต้องฝึกกาย จรรยา และปัญญาให้เหมาะสมกัน พ.ศ. ๒๔๘๓ รัฐมนตรีพลเอกประยูร ภมรมนตรี นำแนวการศึกษาแบบเยอรมันซึ่งตนผูกพันเลื่อมใส มาใช้นั้นชาตินิยมโดยยกเลิกสูตรลูกเสือในมัธยมศึกษาตอนปลายและใช้หลักสูตรยุวชนทหารแทน (ชัตติยา กรรณสูต ม.ป.ป. : ๕๒) การเน้นในเรื่องชาตินิยมนี้ทำกันทั้งระบบมิใช่เฉพาะชุดสอนกันในโรงเรียนเท่านั้น แต่เป็นการรณรงค์ระดับชาติ มีการประกาศรัฐนิยมของรัฐบาล

การเปลี่ยนชื่อประเทศ จาก "สยาม" เป็น "ไทย" เรื่องแต่งกายที่ห้ามนุ่งโจงกระเบน ให้สวมหมวก เรื่องเลิกกินหมาก และการชักชวนให้นิยมไทย ข้อสังเกตุเพิ่มเติมในเรื่องนี้ คือ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ วิจัยพบว่า เป็นการลอกจากปรัชญาชีวิตตะวันตกมา ใช้วิธีบังคับและไม่คำนึงว่า ปัญหาพื้นฐานมาจากไหน อย่างไร เหมาะหรือไม่เหมาะ เป็นการประสมประสานหรือไม่ เช่น อ่างเรื่องชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เลียนมาจาก God, King, Country ของอังกฤษ การอ้างความเป็นไทย ความยิ่งใหญ่ การชักธงชาติ โดยยื่นตรงทำความเคารพ ประยูร ภมรมนตรี เป็นคนคิดให้เคารพธงชาติคนแรก ซึ่งเกี่ยวข้องกับสมัยสงครามญี่ปุ่น สมัยฮิตเลอร์ สมัยนาซี เพื่อให้ทหารยิ่งใหญ่ ใช้วิธีบังคับคลุมไปหมด เด็กเล็กบังคับหมด (สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ : ๑๔๘) อย่างไรก็ตามการพิจารณาสภาพปรากฏการณ์ของประเทศในช่วงนั้นจะพบว่าเป็นภาวะยุ่งยากซึ่งสนับสนุนให้เกิดความคิดเรื่องชาตินิยม เช่นการมีเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก การช่วงชิงแย่งอำนาจปกครองประเทศ มีกบฏครั้งแล้วครั้งเล่าและสงคราม เช่น รัฐประหารพระยาพหล พ.ศ. ๒๔๗๖ กบฏบวรเดช พ.ศ. ๒๔๗๗ กบฏนายสิบ พ.ศ. ๒๔๗๘ และจีนเหวกราช สำเพ็ง ก่อความไม่สงบ พ.ศ. ๒๔๘๔ สงครามอินโดจีนและสงครามญี่ปุ่น พ.ศ. ๒๔๘๔ ทั้งระยะเวลาส่วนใหญ่เป็นช่วงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ ยังทรงพระเยาว์และศึกษา ณ ต่างประเทศ หน้าที่ประมุขเป็นบทบาทของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งเป็นข้อสังเกตุอีกแห่งหนึ่งว่าในขณะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาท น่าจะมีส่วนเป็นแนวโน้มให้เกิดการแย่งชิงอำนาจการปกครองประเทศด้วยยังไม่ปรากฏพระบัญชาบารมีที่เกิดจากพระปรีชาญาณและพระราชกรณียกิจใด ๆ อันเป็นความสามารถที่สร้างความนับถือศรัทธา

ในเรื่องการจัดตั้งโรงเรียนและองค์การบริหาร มีการเปลี่ยนแปลงอันเป็นความพยายามที่จะสนองความต้องการของชาติที่ปรากฏในนโยบายอย่างน่าสนใจ มีข้อสังเกตุอย่างหนึ่งในช่วงนี้คือองค์การที่มีบทบาทจัดมัธยมศึกษา มีความรับผิดชอบดูแลการศึกษาประเภทอื่นด้วย โดยเฉพาะประถมศึกษา ซึ่งสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดและส่งผลทั้งด้านคุณภาพและปริมาณสู่มัธยมศึกษา งานประถมศึกษาและมัธยมศึกษาอยู่ในสังกัดกรมเดียวกันเป็นเวลานาน ระยะแรกในรูปของกรมศึกษาธิการ ต่อมาเป็นกรมสามัญศึกษาทำให้งานจัดการศึกษา ๒ ระดับนี้มีโอกาสประสานสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด การจัดหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอน การประเมินผล และจัดสรรทรัพยากร เช่น ภาลังคน งบประมาณ ได้รับการดูแลให้สอดคล้องกันโดยสะดวก เปลี่ยนแปลงถ่ายเทปรับปรุงได้ง่าย อุจะ เป็นไปตามหลักการที่นักการศึกษาปัจจุบันมักจะวิเคราะห์สภาพปัจจุบันแล้ว เรียกร้องหาความเป็นเอกภาพ

๓.๔.๓ วิเคราะห์การจํากัดการ งบประมาณ และการบริหารงานบุคคล

จำนวนโรงเรียน ครู และนักเรียนซึ่งมีการขยายตัวจากสถิติใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ที่มีโรงเรียนรัฐบาล ๒๐๐ โรงเรียน ครู ๒,๐๓๑ คน นักเรียน ๔๓,๐๓๗ คน โรงเรียนประชาบาล ๖,๐๘๑ โรงเรียน ครู ๑๒,๕๕๔ คน และนักเรียน ๖๕๕,๕๕๔ คน เป็นสถิติใน พ.ศ. ๒๔๘๓ ที่มีโรงเรียนรัฐบาล ๒๓๖ โรงเรียน ครู ๓,๐๐๔ คน นักเรียน ๕๗,๑๓๕ คน โรงเรียนประชาบาล ๑๖,๓๐๒ โรงเรียน ครู ๔๗,๐๕๒ คน นักเรียน ๑,๘๓๒,๑๑๗ คน และโรงเรียนเทศบาล ๓๖๘ โรงเรียน ครู ๒,๒๕๕ คน นักเรียน ๘๖,๘๒๗ คน จะเห็นได้ว่าในช่วง ๘ ปี มีปริมาณโรงเรียน ครู นักเรียน เพิ่มขึ้นมากมาย ตัวเลขจำนวนโรงเรียนรัฐบาลที่น้อยลงจาก ๒๕๐ เป็น ๒๓๖ ไม่ได้แสดงว่ามีการยุบเลิกโรงเรียนและไม่มีการขยายตัวด้านมัธยมศึกษา แต่เพราะตัวเลขเป็นจำนวนรวมทั้งโรงเรียนรัฐบาลระดับมัธยมและประถมศึกษา และจำนวนหลังแบ่งโรงเรียนประถมในเขตเมืองไปให้เทศบาลดูแลเสีย ๓๖๘ โรงเรียน ซึ่งหมายความว่าโรงเรียนเพิ่มขึ้นทั้งหมดใน ส่วนรัฐบาลและเทศบาลเป็น ๖๐๔ โรงเรียน แสดงว่ามีจำนวนนักเรียน ครู และโรงเรียนมัธยมสูงขึ้นด้วยในจำนวนนี้เกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีประเด็นน่าสังเกต ๒ ประการ คือ ประการแรกเกี่ยวกับจำนวนนักเรียนประถมศึกษาที่เพิ่มมากขึ้นในส่วนของโรงเรียนประชาบาล เกือบ ๒ ล้านคน แสดงว่าต้องมีผลต่อการจัดตั้งและเตรียมทรัพยากรเพิ่มขึ้นในระดับมัธยมศึกษาให้รับกัน และประการหลังการเปลี่ยนมือผู้จัดประถมศึกษาส่วนหนึ่งคือที่โอนให้เทศบาลใน พ.ศ. ๒๔๗๖ แล้วโอนกลับมาใน พ.ศ. ๒๔๘๖ แล้วยังโอนไปให้เทศบาลใหม่อีกใน พ.ศ. ๒๔๘๗ ดูเป็นการ ยกกลับไปกลับมาที่บ่อยเกินไป เอาแน่นอนไม่ได้ น่าจะมีผลเสียถึงการทำงานของบุคลากรและ การดำเนินงานตามแผนตามโครงการเป็นอย่างยิ่ง แต่อาจกล่าวได้ว่าสิ่งที่แฝงอยู่ในปรากฏการณ์นี้ คือนอกเหนือจากการแบ่งปันความรับผิดชอบการจัดให้เหมาะสมแล้ว เป็นความพยายามที่มุ่งไปสู่ วิธีทางของประชาธิปไตยตามนโยบายหลักที่วางไว้ เพราะเทศบาลเป็นองค์การส่วนท้องถิ่น รูปหนึ่งที่ตั้งขึ้นเพื่อฝึกและวางรากฐานความเป็นประชาธิปไตยให้แก่พลเมือง

การจํากัดการในส่วนอื่น ๆ ก็นับว่าสนองนโยบายและสนับสนุนความมุ่งหมายของ หลักสูตร เช่น ความเคลื่อนไหวด้านพลศึกษา ในสมัยก่อนสามัญศึกษาคัดสอนกันแต่วิชาสามัญ ครูผู้สอนจึงมีแต่ผู้ถนัดวิชาสามัญ เมื่อมีการ เน้นพลศึกษาเข้ามาก็มีการขยายตัวด้านนี้ด้วย กรมพลศึกษา ได้รับการจัดตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๗๖ ให้มีหน้าที่จัดการพลศึกษา กีฬา ลูกเสือ และอนุสภากาชาด

กรมพลศึกษาบริเวณโรงเรียนพลศึกษากลางจากกรมสามัญศึกษามาด้วย และพัฒนาจนเป็นโรงเรียนฝึกหัดครูพลศึกษาต่อไป นอกจากการสอนพลศึกษาแล้ว การจัดแข่งขันกีฬากีฬาขยายตัว มีกีฬา ระหว่างนักเรียนระหว่างมหาวิทยาลัย และระหว่างประชาชน เกิดสนามกีฬาแห่งชาติขึ้น การผลิตครูด้านอื่น ๆ ในส่วนใหญ่ซึ่งเป็นสามัญศึกษานั้นกรมสามัญศึกษาก็จัดขึ้นเอง มีการเปิดสอนเปิดอบรม และการสอบไล่วิชาชุด หลักสูตรมีประโยคครูประถม (ป.ป.) ประโยคครูมัธยม (ป.ม.) งานลูกเสือซึ่งต้องการพัฒนาลักษณะนิสัยอันดีให้มีขึ้นในตัวนักเรียนก็มืองค์กรโดยเฉพาะ นอกเหนือจากกรมพลศึกษาขึ้นมาสนับสนุนอีก คือพระราชบัญญัติลูกเสือ พ.ศ. ๒๔๘๒ ได้รับการตราขึ้นให้มีสภากรรมการจัดการลูกเสือแห่งชาติ คณะกรรมการจัดการลูกเสือจังหวัดและอำเภอ แม้ในระยะปลายของช่วงสมัยนี้ จะมีความคิดในทางความรักชาติ นิยมไทย อันสืบเนื่องมาจากภาวะเศรษฐกิจ และสงครามจนเกิดเหตุการณ์ รวบรวมองค์การลูกเสือกับองค์การยุวชนทหาร กลายเป็นองค์การยุวชนแห่งชาติขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๘๖ แต่ต่อมาภายหลังก็กลับไปใช้ลูกเสือแบบเดิม และดำเนินงานมาจนถึงปัจจุบัน

โอกาสที่นักเรียนมัธยมผู้เรียนสำเร็จแล้วจะสามารถเข้าเรียนอุดมศึกษาได้ก็มีความสำคัญและรับกับนโยบาย ซึ่งระบุว่าให้มีนักเรียนมัธยม "บ่อน" มหาวิทยาลัย โดยธรรมชาติ จำนวนประชากรมีลักษณะเติบโตสูงขึ้นตามเวลา ตัวบ่อนซึ่งมีมากขึ้นตามจำนวนพลเมืองและตามความนิยมแพร่หลายก็ต้องแข่งขันกันเข้ามหาวิทยาลัยโดยการสอบคัดเลือก ความจำเป็นที่จะต้องเพิ่มโอกาสเข้าเรียนอุดมศึกษาก็มีมากขึ้น จึงมีการขยายตัวและจัดการตั้งเพิ่ม เดิมมีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตามมา จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๕ เพิ่มมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ด้วย แต่ละแห่งมีคณะต่าง ๆ มากขึ้น เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเคยมีนิสิต ๔๘๗ คน ในพ.ศ. ๒๔๗๕ กลายเป็น ๑,๕๐๔ คน ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ (กระทรวงศึกษาธิการ ๒๔๘๕ : ๑๖๐) มีการตราพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยของแต่ละแห่งโดยเฉพาะ อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงนโยบายจัดการศึกษาระดับเตรียมอุดมให้สถาบันอุดมศึกษาหรือมหาวิทยาลัย เป็นผู้จัดตามแผนการศึกษา พ.ศ. ๒๔๗๕ ด้วยมุ่งหวังจะให้เด็กนักเรียนเห็นว่าสามัญศึกษาคือทางแคบไม่ควรเดิน ขวนให้หันมาเรียนอาชีวศึกษากันมาก ๆ ตั้งแต่จุดที่สำเร็จมัธยมปลายตามหลักสูตร ๖ ปี (ของระดับมัธยม) ซึ่งยังมีอายุน้อยอยู่นั้นไม่ใช่วิธีการที่ถูกต้อง เพราะในที่สุดนักเรียน ม. ๖ ก็ มุ่งไปมหาวิทยาลัยอยู่ดี เพราะไม่ค่อยนิยมไปเรียนในโรงเรียนอาชีวศึกษาด้วยเป็นห่วงว่าจะไม่มีความก้าวหน้าเท่ากับทางสามัญศึกษา ทั้งคุณภาพของโรงเรียนอาชีวศึกษาในระยะ

นั้นก็มิปัญหาคือมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลเกือบทุกปี ไม่ดำเนินการตามนโยบายเน้นวิชาชีพให้
ต่อเนื่อง จะไม่ได้เอาจริงเอาจังในด้านการศึกษา เพิ่งไปฟื้นฟูเอาในสมัยหลัง
พ.ศ. ๒๕๐๐ รั้งกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ การมุ่งมหาวิทยาลัยจึงมีปริมาณมากขึ้น ๆ จนที่นั้ง
เรียนเตรียมอุดมมีไม่พอ กรมสามัญจำเป็นต้องเปิดสอนเตรียมอุดมศึกษาให้กว้างทั่วถึงขึ้นอีกในภายหลัง

องค์การที่นับว่าตั้งขึ้นและดำเนินงานสนับสนุนนโยบายได้ดียังมีหน่วยอื่น ๆ อีก คือ
กรมวิชาการที่ตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๘๒ แสดงให้เห็นว่ามีองค์กรรับผิดชอบโดยตรงที่จะควบคุมดูแล
และพัฒนาเรื่องแบบเรียน การประเมินผลการเรียน และมาตรฐานการศึกษา มีสภาวัฒนธรรม
แห่งชาติ สถาปนาขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ พร้อมพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ เป็นสิ่งสนับสนุน
การเน้นชาตินิยม ความรักชาติ ความสามัคคี และระเบียบวินัยของชนในชาติ นอกจากนี้การ
เป็นข้าราชการพลเรือนของครูโรงเรียนรัฐบาลในระดับมัธยมศึกษา ตามพระราชบัญญัติระเบียบ
ข้าราชการพลเรือนที่กำหนดให้เป็นข้าราชการพลเรือนประเภทหนึ่งเรียกว่า "ข้าราชการครู" นั้น
ทำให้ครูในโรงเรียนมัธยมศึกษาของรัฐมีคณะกรรมการข้าราชการพลเรือนเป็นองค์การบริหารงาน
บุคคล เช่นเดียวกับกับข้าราชการพลเรือนประเภทอื่น ๆ ซึ่งมีส่วนสร้างความรู้สึกรับผิดชอบในอาชีพและมี
ขวัญกำลังใจดี ฐานะเช่นนี้ไม่เป็นกับครูโรงเรียนประถมของรัฐ ซึ่งต่อมาภายหลังได้เปลี่ยนแปลง
ไปมาหลายรูปแบบ คณะกรรมการข้าราชการพลเรือนเป็นองค์การกลาง ซึ่งมีนายกรัฐมนตรีเป็น
ประธาน ทำหน้าที่ควบคุมดูแลส่งเสริมข้าราชการฝ่ายพลเรือนทุกกระทรวง แสดงว่าครูโรงเรียน
มัธยมศึกษาของรัฐได้รับการทะนุบำรุงด้วยระบบราชการที่มีกฎหมายคุ้มครองให้ความเป็นธรรมและ
ควบคุมให้ปฏิบัติหน้าที่อย่างเหมาะสมถูกต้องมุ่งให้เกิดประโยชน์แก่ราชการอย่างแท้จริง ข้าราชการ
ได้ผ่านการเลือกสรรโดยวิธีสอบแข่งขัน สอบคัดเลือก หรือคัดเลือก ได้รับการบรรจุแต่งตั้ง
การเลื่อนขั้นเลื่อนตำแหน่งด้วยระบบคุณความดีหรือความสามารถ มีโอกาสในการย้ายการโอน
การออกจากราชการตามเหตุจำเป็นและตามการลงโทษทางวินัย การดำเนินงานเกี่ยวกับวิธีสรรหา
บรรจุ เลื่อนขั้นเลื่อนตำแหน่ง เป็นไปตามตัวบทกฎหมายที่ระบุในระเบียบข้าราชการพลเรือน
ซึ่งมีระบบชั้นคือชั้นจัตวา ชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอก ชั้นพิเศษ กับระบบตำแหน่งที่เกี่ยวข้องกับ
กฎหมายระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน ซึ่งประกอบด้วยตำแหน่ง เสมียน พนักงาน ประจำแผนก
หัวหน้าแผนก หัวหน้ากอง ผู้อำนวยการกอง รองอธิบดี อธิบดี รองปลัดกระทรวง
ปลัดกระทรวง และตำแหน่งที่เรียกชื่ออย่างอื่นที่ ก.พ. พิจารณาเทียบกับตำแหน่งหลักดังกล่าว
เป็นตำแหน่งครูตรี ครูโท ศึกษาธิการอำเภอโท ฯลฯ มีการเลื่อนขั้นเลื่อนตำแหน่งสูงขึ้นโดย

กฎเกณฑ์ที่จะเอียดขัดเจนและให้ความเป็นธรรมยิ่งขึ้น ในเรื่องวินัยนั้นมีบทบัญญัติที่สอดคล้องกับนโยบายการบริหารประเทศคือให้ข้าราชการทุกคนต้องสนับสนุนการปกครองตามรัฐธรรมนูญ ด้วยความบริสุทธิ์ใจ (ม. ๗๐) ซึ่งเป็นไปตามทิศทางของบ้านเมืองที่มุ่งความเป็นประชาธิปไตย นอกจากนี้ยังบังคับว่าข้าราชการพลเรือนต้องสนับสนุนนโยบายของรัฐบาลด้วยความบริสุทธิ์ใจ และต้องตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมายระเบียบแบบแผนของทางราชการและมติคณะรัฐมนตรีให้เกิดผลดีหรือความก้าวหน้าแก่ราชการด้วยความเอาใจใส่ระมัดระวังรักษาประโยชน์ของทางราชการ (ม. ๗๒) ซึ่งส่งเสริมให้นโยบายที่ฝ่ายบริหารระดับสูงกำหนดไว้ได้รับการนำมาปฏิบัติในระดับล่าง เมื่อถึงปลาย ๆ ของสมัยประชาธิปไตยช่วงแรกนี้ แม้จะมีองค์กรตุลาการขึ้นมาทำหน้าที่บริหารงานบุคคลก็ยังคงใช้กฎหมายระเบียบข้าราชการพลเรือนเช่นเดิม การปฏิบัติหน้าที่แทน ก.พ. นั้น ตุลาการต้องถือปฏิบัติตามกฎหมายข้อบังคับ ระเบียบ หนังสือเวียน และมติของ ก.พ. ทุกประการ (ลิริ เทศประสิทธิ์ ๒๕๑๓ : ๒๔๐)

ความพยายามรูปแบบหนึ่งที่น่าจะมีส่วนสนับสนุนการจัดการศึกษาระดับมัธยมในช่วงนี้คือกฎหมายว่าด้วยการควบคุมเด็กและนักเรียน เพราะเป็นกลไกทางการปกครองที่มีผลต่อการป้องกันและแก้ไขปัญหาเยาวชนและปัญหาสังคม กฎหมายที่เกิดขึ้นนี้คือพระราชบัญญัติควบคุมเด็กและนักเรียน พ.ศ. ๒๔๘๑ และพระราชกฤษฎีกาให้ใช้พระราชบัญญัตินี้บังคับเฉพาะเขตจังหวัดพระนครและธนบุรี ตั้งแต่วันประกาศในราชกิจจานุเบกษา คือ ๑๐ กรกฎาคม ๒๔๘๒ กฎกระทรวงศึกษาธิการและกระทรวงมหาดไทย ซึ่งออกตามความในพระราชบัญญัติ กำหนดให้บิดามารดาผู้ปกครองต้องควบคุมเด็ก กำหนดความประพฤติที่ไม่สมควรแก่วัยของเด็ก การควบคุมนักเรียน ความประพฤติที่ไม่สมควรแก่สภาพของนักเรียนและการควบคุมเด็กอนาถา จะเห็นว่่าสิ่งที่เกิดขึ้นนี้เป็นเครื่องมือที่มีประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะเป็นมาตรการควบคุมเด็กที่กำลังรับการศึกษาอยู่ในชั้นประถมหรือมัธยมศึกษา ทั้งเด็กที่มีผู้ปกครองและเด็กอนาถาให้ประพฤติปฏิบัติในทางที่เป็นประโยชน์ต่อสุขภาพอนามัย ร่างกาย จิตใจ และคุณธรรมจริยธรรม เช่น ควบคุมการเร่ร่อนในสาธารณสถาน มีบทบังคับปรับบิดามารดาผู้ปกครอง ถอนอำนาจปกครองบุคคลและตั้งกรมเจ้าหน้าที่เป็นผู้ปกครอง ห้ามความประพฤติที่ไม่สมควรแก่วัยของเด็ก เช่น สูบบุหรี่ เสพของเมา พบปะหญิงโสเภณี เล่นการพนัน ห้ามเข้าไปในร้านสุรา โรงโสเภณี โรงรับจำนำ เป็นต้น ห้ามความประพฤติที่ไม่สมควรแก่สภาพของนักเรียน เช่น ความประพฤติของเด็กที่ห้ามไว้ดังกล่าวแล้วและการกระทำกิริยาวาจาที่ไม่สุภาพ ความประพฤติเชิงขู่สา

การเที่ยวเตร่กลางคืนระหว่าง ๒๒ นาฬิกา ถึง ๔ นาฬิกา ของวันรุ่งขึ้น และการแต่งกาย ผิดระเบียบ ประโยชน์ที่เห็นชัดเจนคือวิธีการควบคุมเด็ก นักเรียน และเด็กอนุบาล มีทั้ง การป้องกันด้วยการอบรมสั่งสอน และการแก้ไขด้วยการส่งตัวเข้าโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้น เพื่อการนี้ แต่ก็มีข้อสังเกตเชิงจุดอ่อนอันควรปรับปรุงแก้ไข เช่น วิธีการบางอย่างยังเย็นเยื่อ ไม่รัดกุม เช่น ปล่อยให้บิดามารดา ผู้ปกครองกระทำผิดได้ถึง ๔ ครั้งเป็นโอกาสทำผิดที่มากเกินไป และอีกแห่งหนึ่งคือสถานที่ซึ่งนำตัวเด็กไปนั้นเป็นสถานitäรวาง ซึ่งอาจสร้างรอยพิมพ์ใจในทางลบ และเมื่อยให้กับเด็กก็ได้

พระราชบัญญัติ เครื่องแบบนักเรียน พ.ศ. ๒๔๘๒ ก็เป็นมาตรการอีกแบบหนึ่งที่สนับสนุน งานจัดการศึกษาให้แก่เด็ก เพราะกำหนดให้มีเครื่องแบบตามกฎหมาย ซึ่งผู้อื่นจะบังอาจแต่งเสียน แบบมิได้ ตั้งแต่สมัยนั้นเป็นต้นมาได้มีการใช้อักษรย่อชื่อโรงเรียนขนาด ๑ x ๑.๕ ซม. ปักที่อก เสื้อ เบื้องขวา เหนือแนวราวมด้วยด้ายหรือไหมสีน้ำเงินแก่สำหรับโรงเรียนของรัฐ และ สีแดงสำหรับโรงเรียนราษฎร์

ข้อสรุปทวีเคราะห์การจัฒยศึกษามัยประชาธิปไตยช่วงแรก

การวิเคราะห์ว่านโยบายของรัฐบาลและของแผนการศึกษาชาติ การจัดหลักสูตร และการจัดองค์การ สอดคล้องสัมพันธ์กันเพียงใดนั้นกล่าวสรุปได้คือ ประการแรกรัฐธรรมนูญ กำหนดนโยบายไว้เพียงกล่าวว่ารัฐต้องจัดการศึกษาให้ประชาชน กล่าวว่าเป็นหน้าที่และให้มี กฎหมายควบคุม จำนวนรัฐบาลที่ผลัดเปลี่ยนขึ้นบริหารประเทศในช่วงนี้มีรวม ๑๗ ชุด ส่วนใหญ่ ประกาศแถลงนโยบายออกมาเป็นลายลักษณ์อักษรชัดเจน แต่บางชุดก็ไม่มีข้อความเกี่ยวข้องกับ มัยยศึกษา บางชุดก็ไม่แถลงนโยบายใด ๆ ส่วนที่มีการแถลงก็สะท้อนให้เห็นสภาพปัญหาของ ประเทศในระยะนั้น ๆ เช่น กำลังตื่นตัวเรื่องประชาธิปไตย การมองเห็นความจำเป็นต้องกระตุ้น ให้คนหันไปเรียนด้านอาชีพ การเน้นพลศึกษา การเน้นจริยศึกษา การเผชิญกับภาวะสงคราม การส่งเสริมครูและปรับปรุงเครื่องมือ สื่อการสอน ซึ่งเป็นการกำหนดนโยบายที่สอดคล้องกับ ปัญหาของชาติในช่วงนั้น ประการที่สาม การจัดหลักสูตรให้สนองนโยบายนั้นมี เรื่อง เด่นคือการ บรรจุเนื้อหาเกี่ยวกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยหรือรัฐธรรมนูญ การเน้นพลศึกษาและ จริยศึกษา ซึ่งมุ่งไปสู่ความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยและความเป็นคนดีตามอุดมคติ ของสังคมไทย แต่กระบวนการเรียนการสอนยังยึดวิธีตามประเพณีดั้งเดิมคือนักเรียนนั่งฟัง

ครูพูดด้วยความสงบ เรียบร้อยฟังตาม เชื่อตาม ทำตามครูเท่านั้น และประการสุดท้าย การจัดองค์การบริหาร การตั้งและขยายโรงเรียน รวมทั้งเรื่องเงินงบประมาณก็เป็นไปตามนโยบาย รูปลักษณะกรมเจ้าสังกัดนั้นในระยะต้นยังเป็นกรมศึกษาธิการเช่นอดีต ส่วนระยะหลังเป็นกรมสามัญศึกษา เรื่องจำนวนโรงเรียนมีโรงเรียนที่เปิดสอนถึงมัธยมบริบูรณ์ทั่วทุกจังหวัด มีกองโรงเรียนรัฐบาลในสังกัดกรมสามัญศึกษาเป็นผู้จัดมัธยมศึกษา มีกรมวิชาการทำหน้าที่ส่งเสริมด้านแบบเรียนอุปกรณ์ มีการจัดตั้งคุรุสภาเพื่อส่งเสริมฐานะครู มีกรมพลศึกษาส่งเสริมด้านพลานามัย และการกีฬา รวมทั้งกิจกรรมลูกเสือ เนตรนารี อนุกาชาด ซึ่งส่งเสริมพัฒนา คุณลักษณะนิสัย อันเป็นที่พึงปรารถนาของสังคมให้มีขึ้นในวัยเด็ก พระราชบัญญัติลูกเสือได้รับการตราขึ้นบังคับใช้ พระราชบัญญัติควบคุมเด็กและนักเรียน กฎหมายเกี่ยวกับเครื่องแบบนักเรียน เป็นเครื่องมือป้องกัน และแก้ไขปัญหาความประพฤติเด็ก กล่าวได้ว่าเหตุการณ์ทั้งหลายเป็นความพยายามที่เหมาะสมแก่ยุคสมัย เป็นหลักสูตรที่มีลักษณะสอดคล้องกับปัญหาความต้องการของสังคมและเป็นองค์การบริหารที่จัดไว้สอดคล้องกับนโยบายกับหลักสูตร